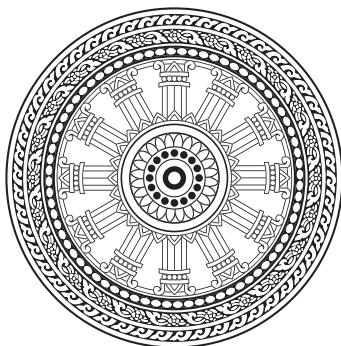

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13) กรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2564

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ISSN 2408-1892

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2408-1892 (Print) | ISSN 2651-2262 (Online)

วัตถุประสงค์

เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และเป็นแหล่งข้อมูลในการเผยแพร่งานวิจัย และบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้กับคณาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจ ซึ่งจะช่วยสร้างความเข้าใจและเพิ่มพูนความรู้ด้านพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการแก่สังคม

ประเภทบทความที่รับพิจารณาตีพิมพ์

ประกอบไปด้วยบทความวิจัย บทความวิชาการ การแปลบทความ ภาษาต่างประเทศ และบทความพิเศษของผู้เชี่ยวชาญหรือบรรณาธิการ โดยมีเนื้อหาด้านพระพุทธศาสนาเชิงคัมภีร์ และพุทธปรัชญา

การตรวจสอบคุณภาพของบทความ

- บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 3 ท่าน
- บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
- บทความจากผู้เขียนภายนอก ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในหรือภายนอก
- บทความจากผู้เขียนทั้งภายในและภายนอก ได้รับการตรวจและประเมินในแบบ Double Blinded

- บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลภาษาต่างประเทศที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย
- บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน

- ส่งบทความยาวประมาณ 15-20 หน้า กระดาษ A4
- ใช้อักษร Cordia New ขนาด 16 และกั้นขอบด้านละ 1 นิ้ว
- สำหรับผู้เขียนที่มีเนื้อหาที่ต้องใช้อักษรพิเศษ เช่น บาลี/สันสกฤต-โรมัน, จีน, ญี่ปุ่น ให้ใช้อักษร Calibri Light ขนาด 11 ยกเว้นทิเบตให้ใช้อักษร Microsoft Himalaya ขนาด 16
- ตัวเลข ใช้เป็นเลขอารบิกทั้งบทความ
- ชื่อบทความเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
- บทคัดย่อเป็นภาษาไทย (ความยาวไม่ควรเกิน 250 คำ) และภาษาอังกฤษ
- แนวประวัติการศึกษาของผู้เขียน สังกัด เบอร์ติดต่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ไว้ท้ายบทความ
- บรรณานุกรมและการอ้างอิง ใช้รูปแบบตามหลักการอ้างอิงของวารสารธรรมชาธา รายละเอียดในภาคผนวก
- ส่งบทความเข้าระบบออนไลน์โดยสมัครสมาชิกและลงทะเบียนได้ที่ www.dhammadhara.org
- บทความจะได้รับการติดต่อผ่านทางระบบออนไลน์เท่านั้น

ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)

พระเผด็จ ทตฺตชีโว

พระเทพวชิราจารย์ (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.

พระเมธาวิสัยรส (สุเทพ ปวิสิโก), รศ.ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร

Professor KATSURA Shōryū, Ph.D. (Hiroshima University, Hiroshima, Japan)

Professor SASAKI Shizuka, Ph.D. (Hanazono University, Kyoto, Japan)

Professor WAKAHARA Yūshō (Ryukoku University, Kyoto, Japan)

บรรณาธิการ

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑฺโฒ), พ.บ., ดร.

ผู้อำนวยการสำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ดร. ภัทติดา แรงทน

หัวหน้าศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ DCI

กรรมการที่ปรึกษา

พระมหาธนา เตชธมฺโม, พระมหาอภิชาติ ฌานสุโก, ดร.

พระมหาสมคิด ชยาภิรโต, พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย, ดร.

พระมหาวรท กิตติปาโล, พระมหามนต์ชัย อภิชาโน

กองบรรณาธิการ

Professor MATSUDA Kazunobu

พระมหาสมบุญ ณ วุฑฺฒิกโร, รศ.ดร.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานีโย, ดร.

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

นาวาอากาศเอก ศาสตราจารย์ ดร. ประสงค์ ปราณิตพลกรัง

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดวงกมล ชาติประเสริฐ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จันทิรา โกมาสถิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นุจรี ประสิทธิ์พันธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นภาพร นำเบญจพล

ดร. บรรเจิด ขวาลิตเรืองฤทธิ์

ดร. เมธี พิทักษ์ธีระธรรม

Bukkyo University, Kyoto, Japan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ประเทศญี่ปุ่น

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โรงเรียนนายเรืออากาศนวมินทกษัตริยาธิราช

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

เกษียณราชการ

เกษียณราชการ

หัวหน้าศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก กองวิจัย DCI

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ (Reviewers)

พระเทพวัชรอาจารย์ (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.

พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.

พระมหาอานนท์ อานนุโท, ผศ.ดร.

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์

รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัชชลิ

รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

รองศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักสัตย์

รองศาสตราจารย์ ดร. จัตรสุนน พฤตนิภูณ

รองศาสตราจารย์ ดร. สุมาลี มหณรงค์ชัย

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์

รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภสร

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุคดาสาร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โกวิทย์ พิมพวง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชขิมา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกรโรหิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานป์วิชช์ ทัดแก้ว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมควร นียมวงศ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สานู มหัทธนาดุลย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชชาติเมธี หงษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิสิฐ คัดคำส่วน

ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์

ดร. วิไลพร สุจริตรรรมกุล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยนครพนม

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

ฝ่ายประสานงานพิสูจน์อักษร

พระอภิภัทร กตญาโณ

ดร.ทพญ. ศิริรัตน์ งามแสง

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาธัญสณฑ์ กิตติสาโร

พงษ์ศิริ ยอดสา

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

Andreas Johannes Jansen

ฝ่ายสมาชิก

กองวิชาการ DCI, กองสนับสนุนและบริการ DCI, กองบริหาร DCI,
กองกิจการนิสิต DCI, ศูนย์ภาษา DELC, โครงการพระไตรปิฎกวิชาการ,
สำนักงานเลขานุการ และสมาชิกสำนักการศึกษา

.....

ติดต่อสอบถาม

ส่วนงานวารสารธรรมธارا

75 หมู่ที่ 1 ต.ไทรน้อย อ.บางบาล

จ.พระนครศรีอยุธยา 13250

โทรศัพท์ 095-665-5355 หรือ 081-989-4191

E-mail : dhammadhara072@gmail.com

Website : www.dhammadhara.org

Facebook Fanpage : วารสารธรรมธารา

Approved by TCI during 2020 - 2024

บทบรรณาธิการ

วารสารธรรมธารานฉบับนี้ ท่านผู้อ่านจะได้พบกับ

บทความวิชาการเรื่อง “ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานใน คัมภีร์วิสุทธิมรรค” ของ พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย, ดร. ซึ่งได้ศึกษา วิเคราะห์เนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างละเอียด และสรุปเป็น ระบบการปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพานได้อย่างชัดเจนเข้าใจง่าย หากเข้าใจระบบนี้โดยภาพรวมแล้ว เมื่อไปศึกษารายละเอียดในคัมภีร์ วิสุทธิมรรคก็จะเข้าใจได้ง่ายขึ้นมาก เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้สนใจ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนา

บทความแปลเรื่อง “พระพุทธศาสนามหายาน: เหตุใดคำสอน ของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย (4)” ผลงานการเขียนของ ศาสตราจารย์ ดร. ซาซากิ ชิซูกะ ซึ่งพระมหาพงศ์ศักดิ์ จานีโย, ดร. ได้ถอดความเป็นภาษาไทยตอนนี้เป็นตอนที่ 4 ได้อธิบายความ แตกต่างกันของแนวคิด “ศูนยตา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับ พระพุทธศาสนามหายานยุคต้น

บทความวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องอันตรภาพหลังความตายในคัมภีร์ อภิธรรมของแต่ละนิกาย (1)” ดร. ประภากร พันธ์ดิษฐ์ ได้วิเคราะห์ เรื่อง “อันตรภาพ” คือ สภาวะที่อยู่ระหว่างความตายกับภพภูมิใหม่ที่ เหล่าสัตว์จะไปเกิดว่ามีหรือไม่ โดยได้ยกเอาเหตุผล และหลักฐาน ทางคัมภีร์ของนิกายต่างๆ ทั้งที่เห็นว่ามี กับที่เห็นว่าไม่มี มาแสดงให้เห็น

เข้าใจถึงวิธีคิด วิธีตีความ และวิธีให้เหตุผลของนิกายต่าง ๆ เป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นว่า การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ของแต่ละนิกาย ทำให้เรามีความเข้าใจประเด็นที่เป็นข้อโต้แย้งในทัศนะของทั้งสองฝ่ายได้ ชัดเจนมากขึ้น

บทความวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์ พระพุทธศาสนาจีนและบาลีของสังคาลกสูตร” ของ ดร. วิไลพร สุจริตธรรมกุล ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาในสังคาลกสูตรของ คัมภีร์บาลีและคัมภีร์จีน รวม 10 ฉบับ พบว่า เนื้อหา มีความสอดคล้อง กันมากถึง 75% ส่วนที่แตกต่างนั้น มาจากการเรียงลำดับเนื้อหาบาง ส่วนที่ไม่ตรงกัน และเนื้อหาบางส่วนของบางคัมภีร์ขาดหายไป และเรายังสามารถอาศัยการวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาของคัมภีร์คู่ขนานนี้ ทำให้เห็นร่องรอยของการกำเนิดและการสืบทอดของคัมภีร์นั้น ๆ

ส่วนบทความวิจัยเรื่อง “พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับ ต่าง ๆ (1): ทัศนะว่าเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ” ของ ชาศริต แหล่มม่วง ได้ศึกษาเรื่องราวของพระมหากัจจายนะและพระนาลกะ ในคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ รวม 10 ฉบับ เพื่อวิเคราะห์ว่าพระเถระทั้ง 2 รูป เป็นบุคคลเดียวกัน หรือเป็นคนละบุคคลเพียงแต่มีชื่อโคตรตระกูล ที่เหมือนกันคือ กัจจายนะ และได้ข้อสรุปว่า พระเถระทั้ง 2 ควรจะเป็นคนละบุคคลกัน พร้อม ๆ กับการค่อย ๆ วิเคราะห์คลี่คลายนำไปสู่

ข้อสรุปนี้ ท่านผู้อ่านจะได้เห็นถึงวิธีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์
พุทธหลักนิกาย เพื่อนำไปสู่การไขปัญหาและทำให้มีทัศนะที่กว้างไกล
มากขึ้นในการมองประเด็นปัญหาในพระพุทธศาสนา

หวังว่า ท่านผู้อ่านจะได้ความรู้ ข้อคิด แรงบันดาลใจในการศึกษา
วิจัยพระพุทธศาสนา และความเพลิดเพลินจากบทความในวารสาร
ธรรมธารานี้ตามสมควร

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ

(สมชาย จานวุฑฺโฒ)

24 กรกฎาคม 2564

วันอาสาฬหบูชา

Editorial

In this Dhammadhara Journal, all readers will find something interesting among the following topics:

The academic article “The System of Learning and Teaching Kammathāna in *Visuddhimagga*” is by Phramaha Wutthichai Wuttichaya, Ph.D., who has studied and analyzed the contents of the *Visuddhimagga* Scriptures in detail. In his most recent work, he has clearly summarized the content as a practical system for the path of attaining nirvana in a way that is easy to understand. Such a systematic guide will be of immense help to people wanting to practice the path of liberation in Buddhism.

The article “Mahāyāna Buddhism: Reasons for Diversity in the Buddha’s Teachings (4)” is from Professor Dr. Sasaki Shizuka, has been translated to Thai language by Phramaha Pongsak Thaniyo, Ph.D. This is the fourth installment in a series, and it explains the difference between the concept of “śūnyatā” in the ideologies of Theravāda Buddhism and early Mahāyāna Buddhism.

The research article “The Notion of Antarābhava in Abhidhamma Traditions (1)” is Dr. Prapakorn Bhanussadit’s analysis of the subject of whether “Antarābhava”, the intermedi-

ate state between death and rebirth, exists or not. By providing reasoning and evidence from scriptures of various sects, there are robust proofs for the case that it exists and the case that it does not exist. The given reasons themselves provide a great insight on the thinking, interpreting and arguments from various sects. This is a great comparative study of the scriptures from each sect. Moreover, reading this article will allow us to understand controversial viewpoints more perceptively.

The new research article "A comparative analysis of the Pāli and Chinese Buddhist text versions of Siṅgālaka Sutra" is by Dr. Wilaiporn Sucharitthammakul. She has completed a comparative analysis of the contents of the Siṅgālaka Sutra of Pāli scriptures against the Chinese scriptures, using a total of ten texts. The study found that the content was up to 75% consistent. Mostly, the difference came from the sorting of contents that caused a mis-match between texts, and some missing content. Another benefit of this comparative analysis of these parallel scriptures is the traces of their origin and succession.

The journal would not be completed without the new article "Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part I:

A Viewpoint that he is the same person as Venerable Nālaka” by Mr. Chakrit Laemmuang, who has studied the story of Venerable Mahākaccāyana and Venerable Nālaka in the scriptures of various sects from a whole ten editions. The study investigates the mystery of how some writers consider these two Buddhist monks to be the same person. The two had the same family name, “kaccāyana”, for example, but thorough reading reveals Buddhist monks are indeed different people. Beyond the interesting conclusions, all readers will also understand how to study and analyze data from Buddhist scriptures of various sects. This will lead to problem-solving skills and a wider perspective when looking at problems in Buddhism.

We hope that all readers will gain knowledge, ideas and inspiration for working on Buddhist Research Methodology, and enjoy from the articles in this Dhammadhara journal as appropriate.

Phragrupalad Suvattanabodhigun

(Somchai Thanavuddho)

24 July 2021

Asaḥa Puja Day

สารบัญ

หน้า

หมวดที่ 1 บทความวิจัย

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (1):
ทัศนะว่าเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ
Venerable Mahākaccāyana in Various Documents,
Part I : A viewpoint that he is the same
person as Venerable Nālaka
ชาคริต แหลมม่วง 3

การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์
พระพุทธศาสนาจีนและบาลีของสังคาลกสูตร
A comparative analysis of the Pāli and
Chinese Buddhist text versions of Sīṅgālaka Sutra
วิไลพร สุจิตธรรมกุล 55

แนวคิดเรื่องอันตรรกภาพหลังความตายใน
คัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกาย (1)
The Notion of Antarābhava
in Abhidhamma Traditions (1)
ประภากร พันธ์ดิษฐ์ 103

หมวดที่ 2 บทความวิชาการ

ระบบการเรียนรู้การสอนก็มีพื้นฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

The System of Learning and Teaching

Kammathāna in *Visuddhimagga*

พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย

157

หมวดที่ 3 แปลบทความวิชาการภาษาต่างประเทศ

พระพุทธศาสนamahayan: เหตุใดคำสอน

ของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย (4)

Mahāyāna Buddhism: Reasons for Diversity

in the Buddha's Teachings (4)

ชาซากิ ชิซูกะ

199

ภาคผนวก

หลักการอ้างอิงของวารสารธรรมธรา

226

ประวัติการศึกษาของบรรณาธิการและผู้เขียน

252

หมวด 1

บทความวิจัย

ดาวน์โหลดบทความ

DOI : 10.14456/djbs.2021.7

ชาคริต แหล่มม่วง. “พระมหากัจายนะในเอกสารฉบับต่างๆ (1) : ทศนะ
ว่าเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ.” วารสารธรรมธรา ปีที่
7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564):
3-52.

**พระมหากัจจายนะ
ในเอกสารฉบับต่าง ๆ (1) :
ทัศนะว่าเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ**

**Venerable Mahākaccāyana in
Various Documents, Part I :
A viewpoint that he is the same person
as Venerable Nālaka**

**ชาคริต แหลมมวง
Chakhrít LAEMMUANG**

นักศึกษาปริญญาเอก ภาควิชาเอเชียใต้ศึกษา คณะภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
Ph.D. Candidate, Department of South Asian Studies,
School of Foreign Languages, Peking University, China

ตอบรับบทความ (Received) : 7 พ.ค. 2564
รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 14 มิ.ย. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 1 มิ.ย. 2564
เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่างๆ (1) : ทัศนะว่าเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ

ชาคริต แหล่มม่วง

บทคัดย่อ

ในคัมภีร์เถรวาทปรากฏชัดเจนว่า พระมหากัจจายนะและพระนาลกะต่างเป็นพระสาวกคนละองค์กัน แต่เอกสารทางพระพุทธศาสนาบางฉบับมีปรากฏเนื้อหาว่า ทั้งสองนามนี้คือบุคคลเดียวกัน บทความภาคนี้นี้จะมุ่งสำรวจข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทั้งสองนามในคัมภีร์หลากหลาย โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ประการคือ (1) นำเสนอภาพรวมชีวประวัติพระมหากัจจายนะและพระนาลกะที่ปรากฏในคัมภีร์ของนิกายเถรวาท มหาสังฆิกะ โลโกตตรวาท ธรรมคุปต์ มหิสาสกะ และ (มูล)สรวาสติวาท (2) ชี้แจงประเด็นเกี่ยวกับเอกสารชั้นหลังที่ได้อาศัยข้อมูลจากคัมภีร์บางสำเนาเสนอเนื้อหาว่า พระมหาสาวกทั้งสองนี้คือบุคคลท่านเดียวกัน (3) ศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลภาพรวมชีวประวัติของทั้งสองท่านในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์นิกายอื่น เพื่อพิจารณามูลเหตุที่มาของทัศนะว่าทั้งสองนามนี้คือบุคคลเดียวกัน รวมทั้งนำเสนอแง่มุมจากการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์คู้ขนานในครั้งนี้ อันส่งผลให้

เข้าใจเรื่องราวของพระสาวกได้ดียิ่งขึ้น

จากการศึกษาเอกสารฉบับต่าง ๆ สามารถสรุปได้ว่า ทั้งสองนามนี้ มิได้เป็นบุคคลเดียวกัน ทั้งยังพบว่า การเรียบเรียงเนื้อหาในคัมภีร์พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรวกัสดุ และพุทธจริตสังครหะ (อภินิษกกรรมณสูตร) ค่อนข้างมีผลให้เกิดความเข้าใจว่า พระสาวกทั้งสองท่านนี้ คือบุคคลเดียวกันได้มากที่สุด

กล่าวโดยสรุป คัมภีร์ต่างนิกายไม่ปรากฏข้อมูลของท่าน กัจจายนะตั้งแต่ช่วงถือกำเนิดจนถึงออกบวช อีกทั้งไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระนาลกะ และทั้งสองท่านยังมีข้อมูลบางอย่างเหมือนกัน เช่น โคตรตระกูลกัจจายนะ เมื่อไม่ได้อาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาบาลีให้ครบถ้วน จึงอาจก่อให้เกิดความเข้าใจได้ว่า ทั้งสองท่านนี้คือบุคคลเดียวกัน ดังมีปรากฏทศนะเช่นนี้ในหนังสือภาษาอังกฤษและจีนบางเล่ม นอกจากนี้ การศึกษาคัมภีร์คู้ชานานในบทความนี้ยังส่งผลให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวบางส่วน of พระสาวกได้ดียิ่งขึ้น

คำสำคัญ : ชีวประวัติ พระมหาสาวก เอตทัคคะ กัจจายนะ นาลกะ

Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part I: A viewpoint that he is the same person as Venerable Nālaka

Chakhrít LAEMMUANG

Abstract

In Theravāda scriptures, it is clear that Venerable Mahākaccāyana and Venerable Nālaka are two different disciples of the Buddha. But some documents on Buddhism ascribe these two names to a single individual. This article intends to inspect information relating to the use of the two names in various versions of Buddhist texts. There are three aims of this study:

(1) To introduce an overview of the biographies of Venerable Mahākaccāyana and Venerable Nālaka in scriptures of Theravāda, Mahāsāṅghika, Lokottaravāda, Dharmagupta, Mahīśāsaka, and (Mūla)Sarvāstivāda.

(2) To present the issue of some later documents, that, based on information from scriptures, appear to consider these two monks as the same person.

(3) To comparatively study an overview of the biographies of both monks in Theravāda scriptures and others in order to define the underlying cause of the view that these two names belong to the same person, and in order to present aspects from a parallel study that provide more understanding of some points in stories of the Buddha's disciples.

Upon studying the various documents, it can be concluded that the two names do not refer to same person. It was found that, at most, the content in the *Vinayaḥṣudrakavastu* of *Mūla-sarvāstivāda* (*Genben shuoyiqiyoubu pinaiye zashi*) and the *Buddhacaritasamgraha* (*Fobenxingji jing*) would be quite sufficient to give rise to an understanding that these two disciples are the same person.

In summary, information about Mahākaccāyana from his birth until his ordination is not contained in non-Theravāda

scriptures. Also, clear information about the death (Parinirvāṇa) of Venerable Nālaka is similarly absent in non-Theravāda scriptures. Furthermore, some identifying information about these two monks is the same, such as the family name Kaccāyana (Kātyāyana). When a reader doesn't rely on complete information including Pāli Canon and its Commentaries, it would be easy for them to assume that these two monks are the same person. Some books written in English and Chinese also present this apprehension.

Aside from the study of the Mahākaccāyana identity issue, the study of parallel scriptures in this article is also beneficial, to better understand several points in the stories of the Buddha's disciples.

Keywords : Biography, Great Disciples, Special qualification, Kaccāyana/Kātyāyana, Nālaka/Nālada

บทนำ

ชีวประวัติบุคคลสำคัญสมัยพุทธกาลที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างนิกาย แม้จะมีรายละเอียดบางส่วนแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่มักคงสื่อความได้ตรงกันอยู่ว่าหมายถึงบุคคลท่านเดียวกัน แต่ชีวประวัติของพระมหาสาวกท่านหนึ่งคือ พระมหากัจจายนะผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายความย่อให้พิสดาร ในคัมภีร์บางสายแสดงลำดับเนื้อหาประวัติของท่านในลักษณะที่ทำให้เข้าใจว่า เป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ ผู้เป็นหลานภานิชอสิตะ ก่อนหน้านี้ โมริ (森章司) นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้บ้างแล้ว¹ สำหรับบทความภาคแรกนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของพระนาลกะและพระมหากัจจายนะที่ปรากฏในคัมภีร์แต่ละสายรวมถึงเอกสารชั้นหลัง แล้วศึกษาเปรียบเทียบเพิ่มเติมบางประเด็นนอกเหนือจากที่โมริได้ศึกษาวิจัยไว้

สำหรับข้อมูลพื้นฐานของทั้งสองท่านนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์และเอกสารต่าง ๆ ผู้เขียนขอจัดประมวลเป็น 7 หมวดโดยจัดกลุ่มตามสายนิกายและความสอดคล้องกันของเนื้อหา จากนั้นจะได้ศึกษาเปรียบเทียบสืบต่อไป ก่อนจะเข้าสู่ตัวเนื้อหา ขอกล่าวถึงชื่อ “นาลกะ” (Nālaka) และ “กัจจายนะ” (Kaccāyana) ว่ามีปรากฏคำอ่านอยู่หลายแบบ เช่น

¹ Shōji Mori (森章司), “Sanga to ritsuzō sho kitei no keisei katei サンガと律蔵諸規定の形成過程 (กระบวนการก่อรูปของคณะสงฆ์และการบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยปิฎก),” *Genshi Bukkyō seiten shiryō ni yoru Shakuson den no kenkyū* 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究 18 (งานวิจัยพุทธประวัติจากหลักฐานคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น เล่ม 18) (Tōkyō: Chūō gakujutsu kenkyūjo, 2013), 180-186. ผู้เขียนขอขอบคุณพระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย (คงคารัตนรักษ์), ดร. เป็นอย่างสูงที่ได้อธิบายเนื้อหาความบางตอนในเอกสารญี่ปุ่นฉบับนี้ให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

“นาลกะ” ในบาลีบางแห่งใช้ว่า Nāḷaka ในสันสกฤตมีใช้เป็น Nālaka Nālada Nāla และ Naradatta สำหรับบทความนี้ผู้เขียนจะขอใช้เป็นแบบเดียวกันว่า “นาลกะ” ส่วน “กัจจายนะ” ในบาลีบางแห่งใช้ว่า Kaccāna ในสันสกฤตใช้ว่า Kātyāyana สำหรับบทความนี้ผู้เขียนขอใช้เป็นแบบเดียวกันว่า “กัจจายนะ” โดยจะใส่ “มหา” ไว้ข้างหน้าด้วย ยกเว้นบางแห่งที่ต้องการเน้นว่า ในต้นฉบับคัมภีร์นั้นมีได้ใส่ “มหา” ไว้หน้าชื่อท่าน

1. คัมภีร์บาลีของเถรวาท

ข้อมูลของทั้งสองท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา บาลีของเถรวาท มีความชัดเจนว่าเป็นบุคคลคนละท่านกัน ในหัวข้อนี้จะกล่าวโดยย่อเพื่อใช้เปรียบเทียบกับคัมภีร์สายอื่น

1.1 ชาติกำเนิด

(1) พระนาลกะ

อรรถกถาสุตตนิบาต และ “นิทานกถา” ของอรรถกถาชาดก² ปรากฏข้อมูลเพียงว่า นาลกะเป็นหลานของฤาษีอัสติตะ (หรือมีอีกชื่อหนึ่งว่า กาฬเทวละ)

(2) พระมหากัจจายนะ

คัมภีร์อปทาน พร้อมทั้งอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาเถรคาถา และอรรถกถาอปทาน³ ให้ข้อมูลว่า ท่านบังเกิดในแคว้นอวันตี

² Sn-a (E^e) II 483; Ja (E^e) I 54-55 “นิทานกถา” ของอรรถกถาชาดกบาลี ยังได้รับการแปลสู่พากย์ทิเบตในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 อีกด้วย ดูใน D34.183a7-250a5

³ Ap (E^e) II 465; Mp (E^e) I 206; Th-a (E^e) II 207; Ap-a (E^e) 357, 490-491

กรุงอุชเชนี โคตรตระกูล “กัจจายนะ” มีนามเดิมว่า “กัจจายนะ” (เนื่องจากมีผิวงดงามดุจทอง) บิดามีนามว่า “ติริฏิวัจฉะ”⁴ เป็นพรหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัทมโชต มารดานามว่า “จันทิมา”⁵

1.2 เหตุที่ได้พบพระพุทธเจ้า

(1) พระนาลกะ

คัมภีร์สุตตนิบาต อรรถกถาสุตตนิบาต และอรรถกถาชาดก⁶ แสดงเนื้อหาตอนถาโถงสละไปเข้าเฝ้าเจ้าชายสิทธัตถะที่เพ็ญประสูติ ทราบว่าทารกผู้นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกทั้งรู้ว่าตนเองมีอายุไม่ยืนยาวถึงเพียงนั้น ส่วนนาลกมาณพ บุตรของน้องสาวเป็นผู้สังสมบุญมาดี เมื่อเติบโตใหญ่จะพึงประมาท⁷ ทำยสุแล้วจักได้บรรลुพระนิพพานในสำนักของพระพุทธองค์ จึงไปยังเรือนของน้องสาว ให้พานาลกะมาบวชเป็นดาบส แล้วให้อโวกทพราสาทอนเพื่อรอกการอุปบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นเวลา 7 วัน ท่านนาลกะก็ได้เข้าไปทูลถามโมเนยยปฏิบัติ(ข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความเป็นมุนี) กับพระพุทธเจ้า⁸

⁴ ใช้ตามคำอ่านใน Ap (E^e) II 465,₃; Tirīṭṭivaccha (มาจากสันสกฤตคือ Tirīṭṭin-vasta) ส่วนฉบับอื่นปรากฏคำอ่านคือ Ap (B^e) II 114,₁₇; Tiriṭṭivaccha; (C^e) II 294,₁₉; Tiriṭṭavaccha; (S^e) II 181,₅; Tipitavaccha

⁵ ใช้ตามคำอ่านใน Ap (B^e) II 114,₇; (C^e) II 294,₂₀; Candimā nāma ซึ่งสอดคล้องกับฉันทลักษณะปฐยาวัตร (ส่วนที่ขีดเส้นใต้คือ ย คณะในบาทคี่) ส่วนฉบับอื่นคือ Ap (E^e) II 465,₄; Candapadumā; (S^e) II 181,₆; Candanapadumā

⁶ Sn (E^e) 133-135; Sn-a (E^e) II 488-489; Ja (E^e) I: 55

⁷ จะอภิปรายประเด็นนี้เพิ่มเติมในหัวข้อ 8.3 (2)

⁸ Sn-a (E^e) II 490 จากการศึกษาคำของ ชาคริต แผลมม่วง, “เอรภักต-นาคราช (2): ศึกษาคาถาที่สอดคล้องกันในคัมภีร์ต่างฉบับ และวิเคราะห์ภาพ

(2) พระมหากัจจายนะ

คัมภีร์อุปทาน รวมทั้งอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาเถรคาถา และอรรถกถาอุปทาน⁹ ปรากฏข้อมูลว่า ครั้นท่านเจริญวัยก็ศึกษาไตรเพท เมื่อบิดาวายชนม์แล้ว ได้ตำแหน่งปุโรหิตสืบต่อแทน มีนามตามโคตร ตระกูลว่า “กัจจายนะ” ต่อมาพระเจ้าจันทรปัชโชตได้ส่งพราหมณ์ กัจจายนะและผู้ติดตามจำนวนหนึ่งไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จมา กรุงอุชเชนี ท่านกัจจายนะรวมทั้งผู้ติดตามได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วก็ทูลขอบวช

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายมีข้อความแสดงอุปมาการทูลนิมนต์ พระพุทธเจ้าในครั้งนี่ว่า “... Kāḷudāyitthero viya satthu Ujjenigamanatthāya gamanavanṇaṃ kathesi [พระมหากัจจายนะ] กล่าวพรรณนากราบทูลเชิญเสด็จ เพื่อประสงค์ให้พระศาสดาเสด็จไปกรุงอุชเชนี เหมือนดังพระกาฬุทายีเถระ[เคยทูลเชิญเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์]”¹⁰ จึงบ่งบอกในเบื้องต้นว่า เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในภายหลังเหตุการณ์ที่พระกาฬุทายีทูลนิมนต์พระพุทธองค์เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์

สลักหินที่การุฬ,” วารสารธรรมธารา ปีที่ 7, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 12), (มกราคม-มิถุนายน 2564): 46-50. พบความเป็นไปได้ว่า อุตตรมาณพในอรรถกถาธรรมบท เรื่องเอวกปิตตนาคราช น่าจะเป็นบุคคลเดียวกันกับนาลกมาณพ หากเป็นบุคคลเดียวกัน เหตุปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนให้ท่านนาลกะได้มาพบพระพุทธเจ้าก็คือ การป่าวประกาศถามปริศนาธรรมของนาคราชเอวกปิตตะ

⁹ Ap (E^e) II 465; Mp (E^e) I 206; Th-a (E^e) II 207; Ap-a (E^e) 357, 491

¹⁰ Mp (E^e) I 206,
22-23

1.3 ช่วงเวลาที่ปรินิพพาน

(1) พระนาลกะ

อรรถกถาสุตตนิบาต และอรรถกถาชาดก¹¹ ระบุว่า เมื่อพระนาลกะทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงโมเนยยปฏิบัติแล้ว ก็เข้าไปปฏิบัติข้อปฏิบัตินี้อย่างเคร่งครัดมาก ได้บรรลุพระอรหัตผล ดำรงชีพอยู่ได้เพียง 7 เดือน(หลังจากทูลถามโมเนยยปฏิบัติ)ก็ปรินิพพาน

(2) พระมหากัจจายนะ

เนื้อหาของมธุรสูตในมัชฌิมนิกาย¹² บ่งบอกว่า พระมหากัจจายนะดำรงชีพอยู่จนถึงภายหลังการปรินิพพานของพุทธเจ้า นอกจากนี้ อรรถกถาวิมานวัตถุยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระมหากัจจายนะได้เข้าร่วมการประชุมสังคายนาด้วย¹³

1.4 คุณสมบัติที่เป็นเลิศและความปรารถนาในอดีต

รายนามพระอสีติมหาสาวกในอรรถกถาเถรคาถาล้วนมีปรากฏทั้งชื่อ “พระนาลกะ” และ “พระมหากัจจายนะ” อยู่ในจำนวนพระสาวกผู้ใหญ่ 80 องค์¹⁴ พระสาวกทั้งสองท่านมีคุณสมบัติที่เป็นเลิศและความปรารถนาในอดีตต่างกันดังนี้

(1) พระนาลกะ

ท่านได้ปฏิบัติโมเนยยปฏิบัติอย่างเคร่งครัดยิ่งยวด(อุกฤษฏ์) จึงมีดำรงชีพอยู่ได้เพียง 7 เดือน(หลังจากที่ทูลถามโมเนยยปฏิบัติ)¹⁵

¹¹ Sn-a (E^e) II 501; Ja (E^e) I 55

¹² MN (E^e) II 90

¹³ Vv-a (E^e) 267-270

¹⁴ Th-a (E^e) III 205

¹⁵ Sn-a (E^e) II 501; Ja (E^e) I 55

ในอรรถกถาที่มณิกายปรากฏข้อความเน้นย้ำว่า พระนาลกะมิได้เหยียด
หลังลงเตียงเลยตราบจนปรินิพพาน¹⁶

อรรถกถาสุตตนิบาตมีกล่าวถึงความปรารถนาในอดีตชาติของ
พระนาลกะไว้ว่า ท่านได้เห็นพระสาวกองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้า
ปทุมุตตระเป็นผู้ปฏิบัติโมเนยยปฏิบัติ กิปรารถนาจะเป็นเช่นนั้นด้วย
แล้วได้บำเพ็ญบารมีตลอดแสนกัป¹⁷

(2) พระมหากัจจายนะ

ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุสาวก
ผู้จำแนกแจกแจงเนื้อความแห่งพระดำรัสที่ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร ดังมี
ปรากฏในอังคุตตรนิกาย¹⁸

คัมภีร์อุปทาน อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาเถรคาถา และ
อรรถกถาอปทาน¹⁹ มีปรากฏเรื่องราวการตั้งความปรารถนาในอดีตชาติ
ของท่านคือ ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ท่านได้เห็นพระพุทธรูป
ทรงสถาปนาพระสาวกท่านหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เป็นเลิศด้านจำแนก
เนื้อความที่พระศาสดาตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารได้ ตัวท่านเองก็ปรารถนา
ตำแหน่งนั้นด้วย จึงตั้งปณิธานแล้วทำบุญมีทานเป็นต้นไว้เป็นอันมาก
นอกจากนี้ ในกาลแห่งพระพุทธเจ้ากัสสปะ เมื่อพระพุทธรูปปรินิพพาน
แล้ว ท่านก็ได้ทำการบูชา ณ ที่สร้างเจดีย์ด้วยแผ่นอิฐทองคำ พร้อมทั้ง
ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้สรีระของตนจะมีสีเหมือนทองคำ ในภพชาติ
ต่อ ๆ ไป

¹⁶ Sv (E^e) III 736,
28-29

¹⁷ Sn-a (E^e) II 483

¹⁸ AN (E^e) I 23

¹⁹ Ap (E^e) I 84; Ap (E^e) II 463-464; Mp (E^e) I 205; Th-a (E^e) II 206;

Ap-a (E^e) 356-357, 490

2. เอโกตตราคม

คัมภีร์เอโกตตราคมนำมาใช้ศึกษานี้เป็นพากย์จีน (增—阿含經) นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่า แปลมาจากต้นฉบับของนิกายมหาสังฆิกะ²⁰ แต่ก็มีบางท่านเห็นว่า น่าจะเป็นของนิกายธรรมคุปต์²¹ คัมภีร์นี้ปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเฉพาะข้อความแสดงคุณสมบัติที่เป็นเลิศของพระสาวก 2 ตอน ดังนี้

ตอนแรกปรากฏเฉพาะคุณสมบัติที่เป็นเลิศของพระมหากัจจายนะ มีข้อความว่า “ภิกษุผู้จำแนกแจกแจงเนื้อความได้อย่างยอดเยี่ยม อธิบายแสดงแนวทางปฏิบัติและคำสอน(ของพระพุทธองค์) ให้แจ่มแจ้ง คือพระมหากัจจายนะ”²²

ตอนที่สองอยู่ในพระสูตรว่าด้วยพระอรหันต์ผู้ทรงคุณวิเศษ (佛

²⁰ T31.98a9-10: 大僧祇增—阿含經; Bart Dessein, “Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahayana Buddhism: Evidence Provided in the *Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra*,” *The Eastern Buddhist* 40, no.1-2 (2009): 38-39 (fn.76). ; Tse-fu Kuan, “Legends and Transcendence: Sectarian Affiliations of the *Ekottarika Āgama* in Chinese Translation,” *Journal of the American Oriental Society* 133, no. 4 (2013): 607. ; Tse-fu Kuan, “Mahāyāna Elements and Mahāsāṃghika Traces in the *Ekottarika-āgama*,” *Research on the Ekottarika-āgama (Taishō 125)*, ed. Dhammadinnā (Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013): 182.

²¹ A.K. Warder, *Indian Buddhism* (Delhi: Motilal Banarsidass, 2004), 6. และดูเพิ่มใน Akira Hirakawa (平川彰), *Shoki Daijō Bukkyō no kenkyū* 初期大乘仏教の研究 I (การศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาหายานยุคต้น เล่ม 1) (Tōkyō: Shunjūsha, 1989), 33-35, 40-43.

²² T2.557b14-15: 善分別義，敷演道教，所謂大迦旃延比丘是。

说阿羅漢具德經) ซึ่งเป็นพระสูตรแปลเอกเทศของเอโกตตราคม (增—阿含經單本) มีกล่าวถึงคุณสมบัติที่เป็นเลิศทั้งของพระมหากัจจายนะและพระนาลกะว่า “อีกประการหนึ่ง ภิกษุสาวกผู้จำแนกแจกแจงพระธรรมวินัยได้อย่างเยี่ยมยอด ทั้งสามารถชี้แจงแถลงเนื้อความ คือพระกัจจายนะ ... อีกประการหนึ่ง ภิกษุสาวกผู้บำเพ็ญปฏิบัติ สามารถตัดขาดภพชาติและกิเลส คือพระนาลกะ”²³

3. มหาวัสดุของโลโกตตรวาท

คัมภีร์มหาวัสดุ (ชื่อเต็มว่า *Mahāvastu-avadāna*) เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยนิกายโลโกตตรวาท อันเป็นกึ่งนิกายหนึ่งของมหาสังฆิกะ ในมหาวัสดุปรากฏเฉพาะเรื่องราวของพระนาลกะ โดยระบุว่าพระนาลกะมีชื่อโคตรตระกูลว่า “กัจจายนะ” แต่มิได้ปรากฏข้อความบอกว่าท่านเป็นเลิศด้านใด สรุปเนื้อหาได้ดังนี้

3.1 ชาติกำเนิด

นาลกะถือกำเนิดในแคว้นอวันตี เมืองมรกกุฑะ (Markaṭaka)²⁴ บิดาเป็นพราหมณ์มหาศาลโคตรตระกูล “กัจจายนะ” ผู้เป็นปุโรหิตและอาจารย์ในราชสำนักของพระเจ้าอุชฌเมกโกตเถนหารกะ²⁵ พราหมณ์นี้มี

²³ T.831b3-4, c26-27: 復有聲聞善解經律而能論義，迦旃延苾芻是。……復有聲聞修行能斷已生煩惱，那羅陀苾芻是。

²⁴ ในบาลี SN (E^e) IV 116, 121 มีคำอ่านเป็น Makkarakāṭa อรรถกถาแสดงคำอธิบายว่าเป็นชื่อเมือง (Spk (E^e) II 397, : *Makkarakāṭe ti evaṃ nāmake nagare*)

²⁵ “Ujjhebhaka Toṇehāraka” อาจเป็นพระนามอย่างเป็นทางการของ

บุตร 2 คน บุตรคนโตชื่ออุตตระ ส่วนนาลกะเป็นน้องชาย ฤๅษีอสิตะ
เป็นลุงของพวกเขาทั้งสอง²⁶

3.2 เหตุที่ได้พบพระพุทธเจ้า

ฤๅษีอสิตะอาศัยอยู่ ณ อาศรมที่ภูเขาวินธัยในแคว้นอวันตี สอน
พราหมณ์หนุ่ม 500 คนให้ท่องมนตร์และพระเวท อุตตระผู้เป็นพี่ชาย
ของนาลกะก็ไปเรียนพระเวทในที่นั้น จากนั้นอุตตระได้กลับมาทดสอบ
ท่องมนตร์ต่อหน้าบิดาและพราหมณ์ผู้แตกฉานในพระเวท เมื่อพี่ชาย
กำลังทำการทดสอบอยู่ นาลกะก็จดจำพระเวทเหล่านั้นได้ทั้งหมด
เมื่อได้ฟังพระเวทที่พี่ชายของเขาท่องจบแล้ว นาลกะก็ได้ทดสอบท่อง
มนตร์ต่อหน้าบิดาและพราหมณ์ผู้แตกฉานในพระเวทด้วย บิดาและ
พราหมณ์เหล่านั้นล้วนอัศจรรย์ใจในสติปัญญาของนาลกะ ต่อมามารดา
บิดาได้กล่าวกับเขาว่า “ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า บังเกิดแล้วในโลก
เจ้าจงไปบวชเถิด” นาลกะจึงไปบวชเป็นฤๅษีอยู่ในอาศรมของฤๅษี
อสิตะผู้เป็นลุง ฤๅษีอสิตะกล่าวกับลูกศิษย์ว่า “ผู้ที่จะตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้า บังเกิดแล้วในโลก เจ้าจงไปทางทิศตะวันออกและบวช
ในสำนักพระพุทธองค์” ฤๅษีนาลกะได้ออกจากอาศรมนั้นมาสู่เมือง
พาราณสี ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
แล้ว ฤๅษีนาลกะได้เข้าไปทูลถามโมเนยยปฏิบัติกับพระพุทธเจ้า²⁷

ในมหาวิสตุไม่ปรากฏข้อมูลบ่งบอกช่วงเวลาเวลาที่พระนาลกะ
ปรินิพพานอย่างชัดเจน แต่มีข้อความตอนหนึ่งที่น่าสังเกตในคาถา
นอบน้อมสรรเสริญท่านว่า

พระเจ้าจันทรปัทมหรือพระราชบิดาของพระองค์

²⁶ Mvu III 490

²⁷ Mvu III 490-491, 495-500

นาลกะตอบรับคำพูดนั้นของฤาษีอสิตะว่า “ได้ครับ” แล้วออกบวชจนได้เป็นหัวหน้าคณะ และเป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลส ท่านทั้งหลายจึงถวายความเคารพพระนาลกะโดยทางวาจา ... ท่านมีชื่อโคตรตระกูลว่า กัจจายนะ เป็นบุตรของพระชินเจ้า และเป็นพระเถระผู้ปรินิพพานแล้ว ท่านทั้งหลายจึงถวายความเคารพพระนาลกะนั้น ผู้ตัดสังสารวัฏได้และเข้าถึงความสงบ ... ผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งอุปธิกิเลส ผู้ก้าวล่วงสภาวะที่ทำให้เนิ่นช้าได้ทั้งสิ้น ผู้เป็นพระเถระที่ปรินิพพานแล้ว²⁸

ข้อความข้างต้นมีส่วนที่กล่าวเน้นย้ำว่าท่านปรินิพพานแล้ว ภายหลังจากที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ ทั้งนี้ เนื้อหาแห่งอื่นในมหาเวสตุลวันมิได้ปรากฏข้อความเน้นย้ำถึงพระสาวกท่านอื่นว่าปรินิพพานแล้วแต่อย่างใด มีปรากฏเฉพาะกรณีพระนาลกะเท่านั้น อาจดูเหมือนเป็นการเน้นว่าท่านปรินิพพานเร็วกว่าพระสาวกท่านอื่นๆ

4. พระวินัยของมหิศาสกะและธรรมคูปต์

พระวินัยปิฎกของนิกายมหิศาสกะ (彌沙塞部和醯五分律 หรือเรียกย่อว่า 五分律) และของนิกายธรรมคูปต์ (四分律) มีปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษาอยู่คือ เหตุที่นาลกะได้มาพบพระพุทธเจ้า สามารถดูเนื้อเรื่องแปลถอดความเป็นไทยได้จากบทความ “เอรภัตตนาคราช (1) ” ในวารสารธรรมธารา²⁹ กล่าวโดยสรุปคือ พระวินัยมหิศาสกะเริ่มแสดงเรื่องราวตั้งแต่ฤาษีอสิตะทราบล่วงหน้าว่า

²⁸ Mvu II 58,₅₋₁₀

²⁹ ชาคริต แหล่ม่วง, “เอรภัตตนาคราช (1): ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลีและคัมภีร์อื่นๆ,” วารสารธรรมธารา ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 127-130.

“เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จะแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี” จึงให้สร้างอาศรมไว้ใกล้ๆ ป่าแห่งนี้ แล้วพราหมณ์นาลกะผู้เป็นศิษย์ว่า “พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์อุบัติแล้ว เจ้าจงประพาศิพพรมจรรย์ในสำนักของท่าน” ต่อมาได้สิ้นชีพลง มาณพนาลกะก็เป็นผู้ได้รับลาภสักการะต่างๆ สืบต่อแทน แล้วกลับหลงใหลยินดี จนไม่ได้นึกถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก จากนั้นพระวินัยของทั้งสองนิกายนี้มีปรากฏเนื้อเรื่องนาคราชเอรอกปัตตะปาวประกาศถามปริศนาธรรม จนกระทั่งฤาษี นาลกะตัดสินใจแสวงหาคำตอบโดยเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้า³⁰

5. คัมภีร์ของ(มูล)สรวาสติวาท

ในกลุ่มคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทและมูลสรวาสติวาท³¹ พบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่อยู่ในพระวินัย บางเล่มเรียงลำดับเนื้อหาในลักษณะที่ค่อนข้างทำให้เข้าใจว่า พระนาลกะและพระมหากัจจายนะคือบุคคลเดียวกัน

5.1 ชาติกำเนิด

พระวินัยมูลสรวาสติวาทสังฆเภทวัสดุ³² พระวินัยมูลสรวาสติวาท

³⁰ T22.106a6-b21; T22.791a6-c21

³¹ ดูที่มาของ “มูลสรวาสติวาท” ได้ใน มิโตะโมะ เคนโย, “กำเนิดนิกายสรวาสติวาท (2),” แปลโดย เมธี พัทธกษัตริธรรม, *วารสารธรรมธारा* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 71-72.

³² Sbv I 46,₁₈₋₂₁; D3.281a7-b1; T24.108a26-28

กษุทรวัด³³ และลลิตวิสตร³⁴ ปรากฏข้อมูลเบื้องต้นว่า นาลกะเป็นหลานของฤาษีอัสติระ นอกจากนี้ สองคัมภีร์แรกยังระบุว่านาลกะมีโคตรตระกูลคือ “กัจจายนะ”

5.2 เหตุที่ได้พบพระพุทธเจ้า

พระวินัยมูลสรวาสติวาทสังฆเภทวัด³⁵ พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรวัด³⁶ และลลิตวิสตร³⁷ ปรากฏเนื้อหาตอนที่ฤาษีอัสติระได้เข้าเฝ้าเจ้าชายสิทธัตถะที่เพิงประสูติ โดยพานาลกะผู้เป็นศิษย์ติดตามไปด้วย ฤาษีอัสติระได้บอกนาลกะว่า “เจ้าชายองค์นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อถึงเวลานั้นขอให้ไปบวชในสำนักของพระพุทธองค์ ตั้งใจพากเพียร อย่าได้ประมาท แล้วจะได้บรรลุพระนิพพานอันเป็นอมตธรรม” (ตามคัมภีร์นิกายนี้ นาลกะได้บวชเป็นศิษย์ของฤาษีอัสติระอยู่ก่อนแล้ว) จากนั้นคัมภีร์สองเล่มแรกดำเนินเรื่องต่อไปว่า ไม่นานนักฤาษีอัสติระก็สิ้นชีพ แล้วฤาษีนาลกะก็มาย้ายมาอยู่กับหมู่ฤาษีในเมืองพาราณสี

³³ D10.266a5-6

³⁴ Lal 108,₁₋₂

³⁵ Sbv I 46,₂₂ -47,₁₆ 52,₁₈ -57,₁; D3.281b1-6, 284b4-287a1; T24.108a26-b14, 109a28-110a28 (คัมภีร์นี้มีฉบับสันสกฤตคือ *Saṅghabhedavastu* พากย์ทิเบตคือ *dGe 'dun gyi dbyen gyi gzhi* และพากย์จีนคือ 根本說一切有部毘奈耶破僧事)

³⁶ D10.266a6-b3, 267b3-269b3; T24.298a21-b9, 298c24-299c6 (คัมภีร์นี้มีแต่พากย์ทิเบตคือ *'Dul ba phran tshegs kyi gzhi* และพากย์จีนคือ 根本說一切有部毘奈耶雜事)

³⁷ Lal 108,₁ -111,₂₀

พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฑ์³⁸มีแสดงเรื่องราวต่อจากนั้นคือ ต่อมาминаคราชเฮอร์กปัตตะมาปาวประกาศตามปริศนาธรรม เป็นเหตุให้ฤาษีนาลกะตัดสินใจเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามคำเฉลยปริศนาแล้วได้ทูลขอบวช เนื้อเรื่องตอนนี้ได้รับการแปลถอดความเป็นไทยไว้แล้ว³⁹ นอกจากนี้ คัมภีร์พุทธจรีตพากย์ทิเบต (*Sangs rgyas kyi spyod pa*) ยังมีกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดท่านกัจจายนะไว้อย่างสั้น ๆ ว่า “สมเด็จพระทศพลโปรดพราหมณ์กัจจายนะผู้เป็นหลานของฤาษีอัสติตะ ณ เมืองพาราณสี”⁴⁰

ทั้งพระวินัยมูลสรวาสติวาทสังฆเภทกัณฑ์⁴¹ และพระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกัณฑ์⁴² ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ภายหลังจากที่ฤาษีอัสติตะละโลกแล้ว มหาชนก็เรียกฤาษีนาลกะด้วยความเคารพโดยออกนามตามโคตรตระกูลว่า “กัจจายนะ” อีกทั้งเมื่อพระนาลกะได้รับการบวชจากพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสสั่งให้เรียกภิกษุรูปนี้ตามชื่อโคตรตระกูลเช่นกัน จากนั้นก็มีผู้เรียกท่านด้วยความเคารพยิ่งขึ้นว่า “มหากัจจายนะ”

ตามลำดับการเรียงเนื้อหาในพระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรก-

³⁸ D10.278a2-284a1; T24.303a6-305a17

³⁹ ชาคริต แหลมม่วง, “เฮอร์กปัตตะนาคราช (1): ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลีและคัมภีร์อื่นๆ,” *วารสารธรรมธारा* ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 130-132, 145-147.

⁴⁰ D274.75b6: de nas drang srong dKar min gyi || tsha bo Kātyāyana ni || Bārāṇasī'ṅ grong du sngon || gnyis skyes stobs bcu ldan pas btul || ท่อนนี้ในพากย์จีน (佛所行讚) ไม่ได้ระบุว่าหลานของฤาษีอัสติตะ (T4.40b17: 又至波羅奈, 化彼迦旃延) ส่วนต้นฉบับสันสกฤตของท่อนนี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบัน

⁴¹ Sbv I 57, ₁₋₈; D3.287a1-3; T24.110a29-b8

⁴² D10.282b6-7, 284a1; T24.299c6-7, 304c18-21, 305a16-17

วัสดุ เมื่อจบเนื้อเรื่องนาคราชเอรอกปัดตะและการประทานเอหิภิกขุ-
อุปสัมปทาแก่ฤาษีนาลกะแล้ว ก็ปรากฏเนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้า
ทรงมอบหมายให้พระมหากัจจายนะเดินทางไปยังเมืองอุชเชนีเพื่อโปรด
พระเจ้าจันทรปัชโชต⁴³เป็นเหตุการณ์ในลำดับถัดไป การจัดเรียงลำดับ
เนื้อหาในคัมภีร์ดังกล่าวเช่นนี้ค่อนข้างสนับสนุนให้ผู้อ่านเข้าใจไปใน
ทิศทางที่ว่า พระมหากัจจายนะก็คือท่านเดียวกันกับพระนาลกะ

5.3 คุณสมบัติที่เป็นเลิศ

คัมภีร์วินัยสรวาสติวาทวิภาษา (*Sarvāstivādivinayavibhāṣā*)
พบเฉพาะพากย์จีนคือ 薩婆多毘尼毘婆沙) ปรากฏข้อความที่พระพุทธเจ้า
ยกย่องพระกัจจายนะว่าเป็นเลิศด้านจำแนกแจกแจงพระสูตร⁴⁴ ในกลุ่ม
คัมภีร์ของนิกายนี้ ยังไม่พบข้อความที่ระบุชื่อพระนาลกะโดยเฉพาะไว้
ว่ามีคุณสมบัติเป็นเลิศด้านใด

6. พุทธจริตสังครหะ (อภินิษกรรมณสูตร)

พุทธจริตสังครหะ (*Buddhacaritasamgraha*) หรืออภินิษกรรมณ-
สูตร (*Abhiniṣkramaṇasūtra*) เป็นคัมภีร์ประมวลพุทธประวัติ โดยแปล
เนื้อหาพุทธประวัติจากคัมภีร์นิกายธรรมคุปต์เป็นหลัก พร้อมทั้งนำ
เนื้อหาจากคัมภีร์อีก 4 นิกาย คือ มหาสังฆิกะ สรวาสติวาท กาศยปิยะ
และมหิสาสกะ เข้ามาประมวลรวมไว้ด้วยกันเป็นคัมภีร์พากย์จีนชื่อว่า
佛本行集經 (แปลและเรียบเรียงในสมัยราชวงศ์สุย โดยพระชฎานคุปต์
จากแคว้นคันธาระ) คัมภีร์นี้ปรากฏเนื้อหาประวัติพระนาลกะโดยนำ

⁴³ D10.284a1; T24.305a18

⁴⁴ T23.522a17-18: 迦旃延解契經第一

ข้อมูลบางส่วนเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะมาเชื่อมโยงกันในลักษณะที่ทำให้เข้าใจว่าพระนาลกะก็คือพระมหากัจจายนะผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายความย่อให้พิสดาร เนื้อหาโดยสรุปมีดังนี้

6.1 ชาตกำเนิด

นาลกะถือกำเนิดในแคว้นอวันตี (阿槃提) เมืองมรกกะ (獼猴食)⁴⁵ บิดาเป็นพราหมณ์มหาศาลโคตรตระกูลมหากัจจายนะ ผู้เป็นปุโรหิตพระเจ้าจันทปัชชิต นาลกะเป็นบุตรชายคนที่สองของพราหมณ์นี้ และมีฤาษีสิตะเป็นลุงของนาลกะ⁴⁶

6.2 เหตุที่ได้พบพระพุทธเจ้า

พี่ชายของนาลกะได้ออกเดินทางไปพำนักในต่างถิ่นเพื่อศึกษาเล่าเรียน เมื่อสำเร็จวิชาความรู้แล้วก็กลับมาทอพระเวทเป็นต้นตอหน้าบิดาและมหาชน มหาชนได้ฟังแล้วต่างก็เสนอให้เตรียมขึ้นดำรงตำแหน่งปุโรหิตสืบแทนบิดาต่อไป เมื่อพี่ชายกำลังทอให้ฟังอยู่ นาลกะก็จดจำได้ทั้งหมดในทันที แล้วนาลกะก็ทอพระเวทเป็นต้นให้บิดาและมหาชนฟัง มหาชนต่างก็อัศจรรย์ใจในสติปัญญาของนาลกะ ขณะนั้นพี่ชายของนาลกะก็เกิดริษยานองชายว่า “ตัวเราออกไปศึกษาเรียนมนตร์ต่าง ๆ ด้วยความยากลำบากกว่าจะสามารถทรงจำได้ แต่นาลกะเพียงแค่ฟังเราก็จำได้หมดแล้ว ต่อไปคงจะได้เป็นปุโรหิตของพระราชา เราต้องกำจัดเขาเสีย มิฉะนั้นจะมาแย่งตำแหน่งเรา” เมื่อบิดาทราบถึงความคิดคำนึงเช่นนั้นของบุตรชายคนโต ก็หาทางปกป้องบุตรชายคนรองให้รอดปลอดภัย โดยพาไปมอบให้เป็นศิษย์ของฤาษีสิตะผู้อาศัยอยู่ ณ

⁴⁵ สังยุตตะกัมภักยจิน (雜阿含經) ใช้ว่า 獼猴室 (T2.63b22-23)

⁴⁶ T3.825a18-c6

ภูเขาวินัย ซึ่งไม่ไกลจากเมืองอุชเชนี ต่อมาฤาษีอัสติตะได้พานาลกะซึ่งขณะนั้นมีอายุ 8 ปีไปเข้าเฝ้าเจ้าชายสิทธัตถะที่เพิงประสูติ แล้วบอกมาจนพานาลกะว่า “ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มาบังเกิดในโลกแล้ว เธอจงบวชในสำนักของพระพุทธองค์ ประพฤติพรหมจรรย์แล้วจะได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่ บรรลุบรมสุขเกษมศานต์”⁴⁷

เนื้อเรื่องต่อจากนี้สามารถดูฉบับถอดความเป็นไทยได้ในบทความ “เอรภักตนาคราช (1)”⁴⁸ กล่าวโดยสรุปคือ ฤาษีอัสติตะพานาลกะผู้เป็นศิษย์มายังสถานที่ใกล้เมืองพาราณสี สร้างอาศรมอยู่ในที่นั้น คอยพร่ำสอนเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก ไม่นานนักฤาษีอัสติตะก็สิ้นชีพลง หลังจากนั้นลามลักการะและชือเสียงที่ฤาษีอัสติตะเคยได้รับก็ตกทอดมาสู่ศิษย์ผู้นี้ เมื่อนาลกะได้รับลามลักการะและมีชือเสียง ก็ตัดสินใจยินดีไม่คิดจะแสวงหาสัจธรรมสูงสุด ไม่เชื่อเรื่องที่จะมีพระรัตนตรัยบังเกิดขึ้น ต่อมานาคราชเอรภักตตะได้ออกมาป่าวประกาศตามปริศนาธรรมจนกระทั่งเป็นเหตุให้ฤาษีนาลกะตัดสินใจหาคำตอบของปริศนาโดยเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้า แล้วได้บวชในสำนักของพระพุทธองค์ และทูลถามเกี่ยวกับโมเนยยปฏิบัติ⁴⁹

6.3 คุณสมบัติที่เป็นเลิศและความปรารถนาในอดีต

เมื่อจบเนื้อเรื่องการทูลถามโมเนยยปฏิบัติแล้ว ผู้เรียบเรียงคัมภีร์ได้แทรกเสริมความเห็นจากแหล่งอื่น อันทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าพระ

⁴⁷ T3.684a4-18, 693c16-700b3, 825a27-c16

⁴⁸ ชาคริต แหล่มม่วง, “เอรภักตนาคราช (1): ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลีและคัมภีร์อื่นๆ,” *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 132-134, 147-151.

⁴⁹ T3.700b3-c1, 825c11-830c18

นาลกะกับพระมหากัจจายนะคือท่านเดียวกัน ดังนี้

มีอาจารย์บางท่านกล่าวว่า “พระนาลกะเถระองค์นี้ เดิมมีโคตรตระกูลว่ากัจจายนะ มหาชนก็ได้เรียกขานท่านตามโคตรเดิมว่า มหากัจจายนะ” ทั้งนี้พระมหากัจจายนะเถระยังได้รับคำยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอพึงทราบว่าเป็นบรมดาเหล่านี้อของเรา ผู้ที่เข้าใจเนื้อความได้ในทันที เมื่อฟังคำสอนโดยพิสดารก็ฉลาดสามารถแทงตลอดได้ หรือหากได้สดับเพียงโดยย่อก็สามารถจำแนกแจกแจงโดยพิสดารได้ ภิกษุที่เป็นเลิศด้านนี้ก็คือพระมหากัจจายนะท่านนี้”⁵⁰

เนื้อหาส่วนถัดไปในคัมภีร์นี้ยังปรากฏเรื่องการตั้งความปรารถนาในอดีตชาติของพระมหากัจจายนะ กล่าวคือ ในภพที่ภพนี้ ยุคที่มนุษย์มีอายุยืนยาวถึงสองหมื่นปี มีพระพุทธเจ้ากัสสปะอุบัติขึ้น หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ได้มีการจัดประชุมกันแสดงอรรถาธิบายพระธรรมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ในเมืองนี้มีอุบาสกผู้มีกุศลศรัทธาท่านหนึ่ง เป็นผู้รักษาศีลห้า แดกฉานในปัญญาวิद्याสถาน⁵¹ สามารถจำแนกแจกแจงเนื้อหาของหลักทฤษฎีทางโลก อุบาสกผู้นี้ได้ไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วสอบถามปัญหาโดยย่อกะเหล่าภิกษุเหล่าภิกษุก็ตอบอธิบายให้โดยพิสดาร เมื่ออุบาสกได้ฟังคำอธิบายเนื้อหา

⁵⁰ T3.830c18-24: 又有師言：『而此長老那羅陀者，其本種族姓迦旃延，以本姓故，眾人稱言大迦旃延。』又復長老迦旃延，佛曾記言：『汝等比丘！今應當知！我此聲聞大眾之中，捷利取義，聞有廣說，而其聰敏，悉能領悟，或少聽受，而能為他廣分別說，最第一者，所謂即此大迦旃延比丘是也。』

⁵¹ หมายถึงความรู้ในศาสตร์ทั้งห้า (pañcavidyāsthāna) ได้แก่ ศาสตร์แห่งภาษา (śabdavidyā) ศาสตร์แห่งตรรกะ (hetuvidyā) ศาสตร์แห่งศิลปกรรมและงานฝีมือ (śilpakarmasthānavidyā) ศาสตร์แห่งการแพทย์ (cikitsāvidyā) และศาสตร์แห่งจิตวิญญาณ (adhyātmavidyā)

ความโดยพิสดารเช่นนี้ ก็มีเจียนดีแล้วตั้งจิตอธิษฐานว่า “ในภพชาติ
เบื้องหน้า ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ปรารถนาเรื่องราวในธรรมเช่นนี้ กล่าวคือ
สามารถจำแนกแจกแจงอธิบายแก่ผู้อื่นอย่างเป็นขั้นเป็นตอนได้เหมือน
ดังเช่นภิกษุเหล่านี้โดยไม่แตกต่างกันเลย”⁵²

7. เอกสารชั้นหลัง

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงกล่าวถึงเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่
เรียบเรียงในชั้นหลัง ซึ่งมีใช้การแปลคัมภีร์จากต้นฉบับภาษาอินเดีย
โบราณโดยตรง ดังจะได้แสดงเอกสารภาคภาษาจีนก่อน แล้วตามด้วย
หนังสือภาษาอังกฤษของนักวิชาการ

7.1 เอกสารยุคเก่าที่เรียบเรียงโดยชาวจีนและญี่ปุ่น

เอกสารยุคเก่าในที่นี้หมายถึงเอกสารซึ่งเขียนในสมัยที่จีนยังมี
ราชวงศ์ปกครองอยู่ ในเอกสารกลุ่มนี้ที่เรียบเรียงโดยชาวจีนและ
ญี่ปุ่น ยังไม่พบข้อมูลที่ระบุว่า พระนาลกะและพระมหากัจจายนะผู้
เป็นเลิศด้านการอธิบายความย่อให้พิสดารเป็นพระสาวกคนละท่านกัน
บางเอกสารปรากฏเนื้อหาอย่างชัดเจนว่าทั้งสองท่านคือบุคคลเดียวกัน

(1) อรรถาธิบายชื่อและหัวข้อในพระวินัยธรรมคูปต์ (四分律名義
標釋)

เอกสารนี้เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์หงจ้าน (釋弘贊) ภิกษุจีน
ผู้มีชีวิตในช่วงราชวงศ์หมิงตอนปลายถึงราชวงศ์ชิงตอนต้น ในคำ
อธิบายชื่อพระมหากัจจายนะของเอกสารนี้ กลับปรากฏประวัติย่อของ
พระนาลกะ มีลักษณะเป็นการสรุปความเชื่อมโยงกันจากหลายคัมภีร์

⁵² T3.831a6-21

เริ่มเนื้อหาตั้งแต่ถาษิอสิตะประกาศแจ้งแก่นาลกะว่า “ทวรกเชิอสยศากยวงศ์ที่เพ็งประสูติจะได้ตรัสรู้อนุดตรธรรม ขอให้บวชในสำนักท่านผู้นี้ ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งใจพากเพียร เมื่อปฏิบัติสำเร็จแล้ว จะเข้าถึงอมตธรรม” แล้วถาษิอสิตะก็ลั่นชีพ จากนั้นนาลกะก็ได้ย้ายไปพำนักในพวราณสี สอนมนตร์พระเวทให้แก่มาณพห้าร้อย เนื่องจากโคตรตระกูลของนาลกะคือ “กัจจายนะ” จึงเรียกขานกันว่า “กัจจายนะ” เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ท่านกัจจายนะก็ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าก็ให้เรียกว่า “มหากัจจายนะ” แล้วแสดงธรรมโปรดให้บรรลุถึงพระนิพพาน พระมหากัจจายนะนี้เป็นเลิศด้านอธิบายขยายความให้แจ่มแจ้ง⁵³

(2) ประวัติพระพุทธเจ้าและพระเถระเจ้าสำนักโดยสังเขป (佛祖綱目)

เอกสารนี้เรียบเรียงโดยจูฉือเอิน (朱時恩) อุบาสกชาวจีนผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงปลายราชวงศ์หมิง เอกสารนี้ปรากฏประวัติย่อของพระนาลกะ มีลักษณะเป็นการสรุปความจากพุทธจริตสังครหะ (อภินิษกรรมณสูตร) เริ่มเนื้อหาตั้งแต่ นาลกะเป็นบุตรคนที่สองของพวราหมณ์โคตรตระกูลมหากัจจายนะ ศึกษาพระเวทได้ไม่นานก็แตกฉาน พืชายได้เกิดจิตริษยาประสงค์จะปลงชีวิตเขาเสีย บิดาจึงพานาลกะไปอยู่ในสำนักของถาษิอสิตะผู้เป็นลุง เมื่อถาษิอสิตะลั่นชีพแล้ว นาลกะก็ยึดติดยินดีในลาภสักการะ ไม่เชื่อเรื่องพระรัตนตรัย ต่อมามีนาคราชเอรกปัดตะมาป่าวประกาศถามปริศนาธรรม จนในที่สุดได้เป็นเหตุให้ถาษิ นาลกะตัดสินใจเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามคำเฉลยปริศนา แล้วได้ทูลขอบวชในสำนักพระพุทธองค์ พระนาลกะยังมีนามว่า “มหากัจจายนะ” ตามชื่อ

⁵³ X44.494b1-20

โคตรตระกูล เป็นเลิศด้านการอธิบายขยายความ⁵⁴

(3) เอกสารอื่นๆ

นอกจากเอกสารที่แสดงประวัติโดยย่อข้างต้น ยังได้พบเอกสารที่มีกล่าวถึงความเห็นของบางสายว่า ในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 พระกัจจายนะได้ร่วมสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกด้วยบ่งบอกว่า การปรินิพพานของพระมหากัจจายนะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังการทำปฐมสังคายนา เอกสารเหล่านี้ได้แก่

(3.1) บันทึกการเผยแผ่พระสัทธรรม (傳法正宗記)⁵⁵ เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์ซ่งชง (釋契嵩) ภิกษุจีนผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงราชวงศ์ซ่ง

(3.2) ภาพรวมการศึกษาวิจัยประวัติเชื้อสายศากยบุตร (釋氏稽古略)⁵⁶ เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์เจี๋ยอัน (釋覺岸) ภิกษุจีนผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงราชวงศ์หยวน

(3.3) สารัตถะแห่งอรรถกถามหาไวยโรจนสูตร (大日經疏指心鈔)⁵⁷ เรียบเรียงโดยระอียุ (賴瑜) พระญี่ปุ่นผู้มีชีวิตในช่วง ค.ศ.1226-1304

7.2 หนังสือยุคปัจจุบัน

ในหัวข้อย่อๆนี้ จะกล่าวถึงตัวอย่างหนังสือภาษาจีนและอังกฤษที่แสดงเนื้อหาในทำนองว่า พระนาลกะคือบุคคลเดียวกันกับพระมหากัจจายนะผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายขยายความ

(1) ภาควาภาษาจีน

⁵⁴ X85.563c8-17

⁵⁵ T51.719b20-21

⁵⁶ T49.754b17-18

⁵⁷ NCL-D18.43a2-3

หนังสือหมวดประวัติพระมหาสาวก 10 องค์⁵⁸ โดยมากนำเสนอเนื้อหาว่าพระสาวกทั้งสองนามนี้คือท่านเดียวกัน ได้แก่ เล่มที่เรียบเรียงโดยพระธรรมอาจารย์ชิงหวิน (釋星雲)⁵⁹ หลี่ตานนี่ (李丹妮)⁶⁰ หลินหมิงเคอ (林明珂)⁶¹ พระธรรมอาจารย์หมิงหยาง (釋明暘)⁶² สำหรับทศนะว่า “สองท่านนี้คือบุคคลเดียวกัน” ที่ปรากฏในหนังสือจีนยุคปัจจุบัน อาจสันนิษฐานลำดับความเป็นมาได้ดังนี้

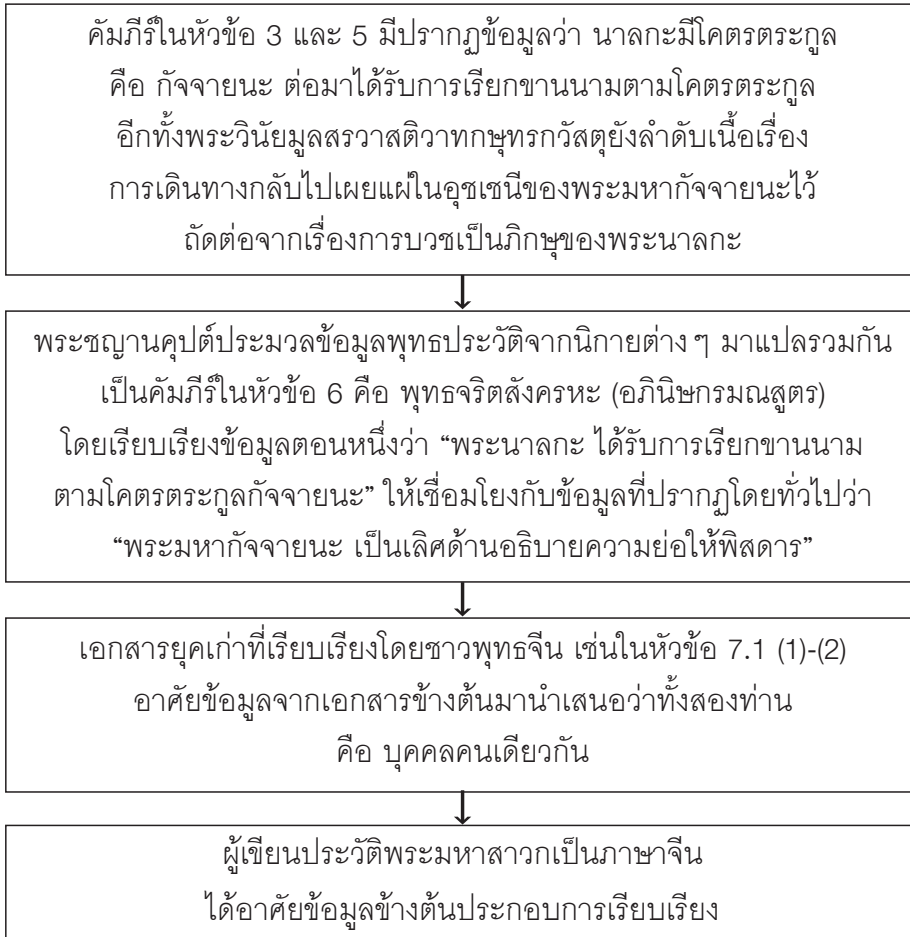
⁵⁸ พระอรหันตสาวกสิบองค์ที่พุทธศาสนาของจีนให้ความสำคัญมากคือ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระสุภูติ พระปุณณมันตานี-บุตร พระกัจจายนะ พระอนุรุทธะ พระอุบาลี พระราหุล และพระอานนท์ ทั้งนี้ในเอโกตตราคมพากย์จีนก็มีกล่าวถึง “十大聲聞 พระมหาสาวก 10 องค์” (T.2.833c2-6) แต่แสดงรายชื่อไว้ไม่ตรงกับข้างต้น นอกจากนี้ในสังยุตตามคพากย์จีนยังปรากฏคำว่า “八十大聲聞 พระมหาสาวก 80 องค์” (T.2.521c25) ตามแบบที่มีใช้ในคัมภีร์บาลี

⁵⁹ Xingyun (星雲), *Shi da di zi zhuan* 十大弟子傳 (ประวัติสิบพระมหาสาวก) (Gaoxiong: Foguang, 1959), 125-155. ; Xing yun (星云), *Shi da di zi zhuan* 十大弟子傳 (ประวัติสิบพระมหาสาวก) (Shanghai: Shanghai jinxiu wenzhang chubanshe, 2012), 79-97.

⁶⁰ Danni Li (李丹妮), *Fo tuo shi da di zi (zhong ce)* 佛陀十大弟子 (中册) (สิบพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า เล่มสอง) (Beijing: Dongfang chubanshe, 1996), 421-513.

⁶¹ Mingke Lin (林明珂), *Fo tuo shi da di zi zhuan* 佛陀十大弟子傳 (ประวัติสิบพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า) (Beijing: Dazhong wenyi chubanshe, 1998), 185-217.

⁶² Mingyang (明暘), *Fo tuo he ta de shi da di zi* 佛陀和他的十大弟子 (ประวัติพระพุทธเจ้าและสิบพระมหาสาวกของพระองค์) (Xiamen: Xiamen daxue chubanshe, 2007), 104-112, 223-229.

แผนภาพที่ 1 ลำดับความเป็นมาของทัศนะว่า
พระสาวกทั้งสองนามคือบุคคลเดียวกันในเอกสารจีน

(2) ภาคภาษาอังกฤษ

ในภาคภาษาอังกฤษได้มีการแปลคัมภีร์บางเล่มที่มีปรากฏข้อมูลว่า “พระนาลกะมีโคตรตระกูลว่ากัจจายนะ” หรือ “พระนาลกะคือพระ

มหากัจจายณะผู้เลิศด้านการอธิบายขยายความ” เช่น พุทธจริตสัง-
ครหะ (อภินิษกรรมณสูตร)⁶³ พุทธจริต (ของพระอัศวโฆษ)⁶⁴ และมหา-
วัศสุ⁶⁵ คัมภีร์แปลเหล่านี้อาจมีผลสนับสนุนให้ทัศนะว่า “พระนาลกะเป็น
บุคคลเดียวกันกับพระมหากัจจายณะผู้เลิศด้านการอธิบายความ” แพร่
ขยายมากขึ้นในโลกภาษาอังกฤษ

หนังสือทางประวัติศาสตร์พระพุทธานุศาสนาคาภาษาอังกฤษ
บางเล่ม ยังได้อาศัยเนื้อหา คัมภีร์ของบางนิกายประกอบการเรียบเรียง
แล้วมีการนำเสนอว่า พระนาลกะก็คือพระมหากัจจายณะผู้เป็นเลิศ
ด้านอธิบายความย่อให้พิสดารหรือเผยแผ่พระศาสนาได้กว้างไกลใน
ปัจจุบันชนบท หนังสือเหล่านี้ได้แก่

(2.1) The Life of the Buddha and the Early History of
His Order ของ W. Woodville Rockhill ซึ่งเรียบเรียงโดยอิงตามคัมภีร์ของ
มูลสรวาสติวาทพากย์ทิเบต ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “พระนาลกะ
หลานอสีตะก็คือพระมหากัจจายณะผู้เผยแผ่พระศาสนาได้กว้างไกล”⁶⁶

(2.2) Early Monastic Buddhism และ Early History of the

⁶³ Samuel Beal, *The Romantic Legend of Sākya Buddha: From Chinese-Sanskrit* (London: Trübner, 1875), 275, 280.

⁶⁴ Āśvaghoṣa, *Buddhacarita or Acts of the Buddha* Part III, trans. E.H. Johnston (Delhi: Motilal Banarsidass, 2007), 58. เอกสารนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1936

⁶⁵ Sacred Books of the Buddhists, *The Mahāvastu* Vol. I-III, trans. J.J. Jones (London: Luzac & Company Ltd., 1949-1956).

⁶⁶ W. Woodville Rockhill, *The Life of The Buddha and the Early History of his Order: Derived from Tibetan Works in the bKah-hgyur and bsTan-hgyur* (London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1884), 18, 45-47.

Spread of Buddhism and the Buddhist Schools ของ Nalinaksha Dutt⁶⁷ รวมทั้ง History of Theravāda Buddhism in South-East Asia : with special reference to India and Ceylon ของ Kanai Lal Hazra⁶⁸ ในเล่มมีปรากฏเรื่องราวของพระมหากัจจายนะตามข้อมูลในคัมภีร์บาลี และได้ผนวกข้อมูลจากคัมภีร์นิกายอื่นเข้ามาเชื่อมโยงไว้ด้วย แต่ไม่ได้กล่าวถึงประวัติพระนาลกะที่อยู่ในอรรถกถาบาลี จึงมีปรากฏเนื้อความว่าพระมหากัจจายนะผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายความย่อให้พิสดารคือท่านเดียวกันกับพระนาลกะผู้เป็นหลานของฤาษีอัสติตะ

8. ศึกษาเปรียบเทียบและประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง

จากข้อมูลพื้นฐานของพระมหากัจจายนะและพระนาลกะที่แสดงไว้ในเอกสารต่าง ๆ เมื่อพิจารณาเฉพาะในกลุ่มเอกสารชั้นต้น (หัวข้อ 1-6) จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ในหัวข้อ 4 (พระวินัยของมหิศาสกะและธรรมคูปต์) มิได้ให้ข้อมูลบ่งบอกว่าพระนาลกะเป็นบุคคลเดียวกันกับพระมหากัจจายนะผู้เป็นเลิศด้านการอธิบายความย่อหรือไม่ ส่วนคัมภีร์ในหัวข้อที่เหลืออาจจัดแบ่งตามลักษณะข้อมูลได้คือ (1) เอกสารหัวข้อ 1 และ 2 บ่งบอกว่าเป็นคนละบุคคลกัน แต่หัวข้อ 2 แสดงข้อมูลไว้อย่างไม่เด่นชัดมากนัก (2) เอกสารหัวข้อ 3 ให้ข้อมูลเพียงว่านาลกะมีโคตร

⁶⁷ Nalinaksha Dutt, *Early Monastic Buddhism Vol.1* (Calcutta: Culcutta Oriental Press Ltd., 1941), 112, 193-194. ; Nalinaksha Dutt, *Early History of the Spread of Buddhism and the Buddhist Schools* (New Delhi: Rajesh Publications, 1980), 39, 102.

⁶⁸ Kanai Lal Hazra, *History of Theravāda Buddhism in South-East Asia* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1982), 17, 25.

ตระกูลคือ “กัจจายนะ” แต่มีได้ระบุว่าพระนาลกะเป็นเลิศด้านใด และมีได้กล่าวถึงงานเผยแผ่พระศาสนาของพระมหากัจจายนะ (3) เอกสารหัวข้อ 5 และ 6 ปรากฏการจัดเรียงเนื้อหาในลักษณะที่สนับสนุนให้เข้าใจว่า ทั้งสองท่านคือบุคคลเดียวกัน

ในประเด็นที่ว่าทั้งสองท่านนี้ควรเป็นบุคคลเดียวกันหรือไม่ โมริได้ให้ความเห็นว่า “ทั้งสองท่านนี้มีใช่บุคคลท่านเดียวกัน” มีความสมเหตุสมผลมากกว่า ทั้งสองท่านเพียงแต่มีชื่อโคตรตระกูลที่เหมือนกันคือกัจจายนะ แต่ไม่ควรจะเป็นบุคคลเดียวกัน⁶⁹ ผู้เขียนก็มีความเห็นเช่นเดียวกับโมริ ในบทความนี้จึงจะไม่เน้นการอภิปรายว่าทั้งสองท่านควรเป็นบุคคลเดียวกันหรือไม่ แต่จะมุ่งเน้นศึกษามูลเหตุที่ทำให้มีทศนะว่า “ทั้งสองนามคือบุคคลเดียวกัน” โดยอาศัยการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างจากคัมภีร์บาลีกับคัมภีร์สายอื่น รวมทั้งนำเสนอประเด็นการศึกษาคัมภีร์คู่ขนานที่ส่งผลให้เข้าใจเรื่องราวของพระสาวกสองท่านนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

8.1 ข้อมูลพื้นฐานของทั้งสองท่านในคัมภีร์บาลีกับคัมภีร์สายอื่น คัมภีร์บาลีกับคัมภีร์สายอื่นแสดงข้อมูลพื้นฐานไว้โดยสรุปดังนี้

⁶⁹ Shōji Mori (森章司), “Sanga to ritsuzō sho kitei no keisei katei サンガと律蔵諸規定の形成過程 (กระบวนการก่อรูปของคณะสงฆ์และการบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยปิฎก),” *Genshi Bukkyō seiten shiryō ni yoru Shakuson den no kenkyū* 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究 18 (งานวิจัยพุทธประวัติจากหลักฐานคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น เล่ม 18) (Tōkyō: Chūō gakujutsu kenkyūjo, 2013), 185-186.

ตารางที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของพระนาลกะและพระมหากัจจายนะ
จากคัมภีร์บาลีและสายอื่น

ข้อมูลพื้นฐาน ของทั้ง สองนาม	จากคัมภีร์บาลี (หัวข้อ 1)		จากคัมภีร์สายอื่น (หัวข้อ 2-6)	
	นาลกะ	กัจจายนะ	นาลกะ	กัจจายนะ
ชื่อเดิม	Nālaka/ Nāḷaka	Kañcana	Nālaka/Nāla- da Nāla/ Naradatta	-
โคตรตระกูล	-	Kaccāna/ Kaccāyana	Kātyāyana	-
ชาติภูมิ	-	แคว้น Avantī เมือง Ujjenī	แคว้น Avantī เมือง Markaṭaka	-
วรรณะ	-	พราหมณ์	พราหมณ์	-
บิดามารดา ญาติพี่น้อง	ลุง: Asita	บิดา: Tiriṭi- vaccha, เป็นปุโรหิต; มารดา: Candimā	บิดาเป็น ปุโรหิต; พี่ชาย: Uttara; ลุง: Asita	-
สถานภาพ ก่อนพบ พระพุทธเจ้า	ดาบส	ปุโรหิต	ฤๅษี (หัวหน้าสำนัก)	-

ตารางที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของพระนาลกะและพระมหากัจจายะ
จากคัมภีร์บาลีและสายอื่น (ต่อ)

ข้อมูลพื้นฐานของทั้งสองนาม	จากคัมภีร์บาลี (หัวข้อ 1)		จากคัมภีร์สายอื่น (หัวข้อ 2-6)	
	นาลกะ	กัจจายะ	นาลกะ	กัจจายะ
ช่วงเวลาที่ได้รับการบวชจากพระพุทธรูปเจ้า	หลังพระพุทธรูปองค์แสดงปฐมเทศนาเป็นเวลา 7 วัน	หลังการบวชของพระกาฬทายี	หลังพระพุทธรูปองค์แสดงปฐมเทศนาไม่นานนัก	-
คุณสมบัติที่โดดเด่น	บำเพ็ญโมเนยย-ปฏิบัติ	อธิบายความย่อให้พิสดาร	บำเพ็ญปฏิบัติสามารถตัดขาดภพชาติและกิเลส	อธิบายความย่อให้พิสดาร
ช่วงเวลาที่เป็นนิพพาน	หลังการแสดงปฐมเทศนา 7 เดือน 7 วัน	หลังปฐมสังคายนา	-	หลังปฐมสังคายนา ⁷⁰

⁷⁰ อ้างตามเอกสารชั้นหลังในหัวข้อ 7.1 (3)

จะเห็นได้ว่า คัมภีร์สายอื่นไม่ปรากฏข้อมูลของพระมหากัจจายนะ (หรือกัจจายนะผู้เคยเป็นปุโรหิต) ตั้งแต่ช่วงถือกำเนิดจนถึงออกบวช อีกทั้งยังไม่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับช่วงเวลาทีพระนาลกะปรินิพพาน นอกจากนี้ทั้งสองท่านยังมีข้อมูลบางประการที่เหมือนกัน ได้แก่ (1) โคตรตระกูลกัจจายนะ (2) วรรณะพราหมณ์ (3) เกิดในแคว้นอวันตี (แต่ต่างเมืองกัน) และ (4) มีบิดาเป็นปุโรหิตในราชสำนัก⁷¹ จึงสนับสนุนให้เข้าใจว่า ทั้งสองท่านนี้คือบุคคลเดียวกัน เมื่อมีความเห็นเช่นนี้ การเผยแพร่ของพระมหากัจจายนะในปัจจุบันชนบทมีแคว้นอวันตีเป็นต้น ย่อมเป็นผลงานของพระนาลกะ⁷²

ในคัมภีร์ต่างนิกาย แม้จะมีข้อมูลที่กล่าวถึงคุณสมบัติความเป็นเลิศโดยระบุชื่อของท่านสองนี้ไว้โดยแยกกัน แต่ข้อความที่แสดงคุณสมบัติของพระนาลกะว่า “複有聲聞修行能斷已生煩惱，那羅陀苾芻是อีกประการหนึ่ง ภิกษุสาวกผู้บำเพ็ญปฏิบัติ สามารถตัดขาดภพชาติ

⁷¹ ตำแหน่งปุโรหิตในแคว้นหนึ่งอาจมีมากกว่าหนึ่งท่านได้ เช่น ข้อความในพุทธจริตสังครหะ (อภินิษกรรมณสูตร) ที่แสดงถึงการตรัสเรียกเหล่าพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าสุทโธทนะ (T3.700c2: 時淨飯王語諸國師婆羅門言.....)

⁷² ยังพบตัวอย่างความสับสนว่าบุคคลสองคนในประวัติศาสตร์ถูกมองเป็นคนเดียวกันได้อีก เช่น ข้อมูลของสรวาสติวาทที่ปรากฏให้เห็นว่า พระเจ้ากาฬาสโคและพระเจ้าอโคผู้ยิ่งใหญ่คือบุคคลเดียวกัน ดูใน Keishō Tsukamoto (塚本啓祥), *Kaitei zōho shoki Bukkyō kyōdan shi no kenkyū* 改訂増補初期仏教団史の研究 (การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนายุคต้น ฉบับปรับปรุง) (Tōkyō: Sankibō Busshorin, 1980), 135-136. ; Phramaha Somchai Watcharasriroj (ターナヴァット・S.W.), *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taiei* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม) (Tōkyō: Sankibō Busshorin, 2019), 94-98.

และกิเลส คือพระนาลกะ” ก็ดูไม่ชัดเจนเพียงพอที่จะบ่งบอกว่าเป็นการบำเพ็ญข้อปฏิบัติที่พิเศษอย่างไร ทั้งนี้พระอรหันต์ทั่วไปก็ย่อมตัดกิเลสและดับภพชาติได้อยู่แล้ว เมื่ออาศัยเฉพาะข้อมูลในคัมภีร์นิกายอื่น (ที่มีอยู่ในปัจจุบัน) ก็อาจจะเข้าใจข้อความนี้ไปในทำนองว่า เป็นการเน้นย้ำถึงคุณสมบัติของพระมหากัจจายนะอีกประการหนึ่ง ผู้เขียนมองว่า คุณสมบัติของพระนาลกะในท่อนนี้ สามารถเชื่อมโยงกับข้อมูลในคัมภีร์บาลีให้ได้ใจความชัดเจนขึ้นได้ กล่าวคือ ข้อปฏิบัติที่พระนาลกะบำเพ็ญนี้ควรจะหมายถึง “โมเนยยปฏิบัติ” ที่พระนาลกะบำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์ อันเป็นเหตุให้ท่านดำรงอัตภาพอยู่ต่อไปได้ไม่นานนัก⁷³

โดยภาพรวมแล้ว ยังพอมีร่องรอยอยู่บ้างในคัมภีร์ต่างนิกายที่บ่งบอกว่า พระนาลกะมีคุณสมบัติที่โดดเด่นต่างจากพระมหากัจจายนะ ส่วนเนื้อหาประวัติช่วงก่อนบวชของพระมหากัจจายนะ มีปรากฏแต่ในคัมภีร์บาลีของเถรวาท

8.2 การสังสมบุญของพระมหากัจจายนะในยุคพระกัสสปพุทธเจ้า

คัมภีร์บาลีแสดงเนื้อเรื่องนี้ไว้ว่า เมื่อพระพุทธรเจ้ากัสสปะปรินิพพานแล้ว พระมหากัจจายนะในชาตินั้นได้ทำกรณูชา ณ ที่สร้างเจดีย์ด้วยแผ่นอิฐทองคำ พร้อมทั้งตั้งความปรารถนาว่า “ขอให้สรีระของตนจะมีสีเหมือนทองคำในภพชาติต่อไป” ส่วนพุทธจรีตสังครหะ (อภินิชกรรมณสูตร) แม้จะแสดงรูปแบบการสังสมบุญที่แตกต่างกันออกไป ดังได้กล่าวไว้ในตอนท้ายหัวข้อ 6.3 แต่ก็มีสิ่งที่สอดคล้อง

⁷³ หากพิจารณาตามข้อมูลในพุทธจรีตสังครหะ (อภินิชกรรมณสูตร) ช่วงที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ นาลกะมีอายุเพียง 8 ปี (T3.694a15: 其那羅陀, 年始八歲) ดังนั้นพระนาลกะก็น่าจะปรินิพพานเมื่ออายุได้ 43-44 ปี

ตรงกันคือ เป็นเหตุการณ์ในช่วงหลังจากพระพุทธเจ้ากัสสปะปรินิพพานแล้วไม่นาน จึงอาจพิจารณาเชื่อมโยงกันได้ว่า ในชาตินั้นของพระมหากัจจายนะ ท่านน่าจะได้สั่งบุญตามรูปแบบที่แสดงไว้ทั้งในคัมภีร์ทั้งสอง ทั้งนี้ พุทธจริตสังครหะยังระบุว่า ในชาตินั้นท่านก็ได้ตั้งความปรารถนาให้เป็นเลิศด้านการอธิบายธรรมแก่ผู้อื่นด้วย

8.3 การบวชเป็นฤาษีของนาลกะ

เหตุการณ์เกี่ยวกับการออกบวชเป็นศิษย์ในสำนักฤาษีอสิตตะของนาลกะ มีกล่าวไว้ในคัมภีร์แต่ละสายแตกต่างกันบ้าง จะขอกล่าวถึง 2 ประเด็นดังนี้

(1) การบวชเป็นศิษย์ของฤาษีอสิตตะ

ตามเนื้อหาในคัมภีร์บาลีและมหาวัศตู เมื่อนาลกะได้รับแจ้งคำพยากรณ์จากฤาษีอสิตตะว่า “บุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บังเกิดในโลกแล้ว” จึงได้ตัดสินใจออกบวชเป็นฤาษี แต่ในคัมภีร์บางสาย เช่น พระวินัยของมูลสรวาสติวาท และพุทธจริตสังครหะ (อภินิชกรรมณสูตร) แสดงเนื้อหาที่บ่งบอกว่า นาลกะได้บวชเป็นศิษย์ของฤาษีอสิตตะอยู่ก่อนแล้ว จากนั้นจึงได้รับแจ้งคำพยากรณ์นี้ในภายหลัง แม้ว่าลำดับเหตุการณ์ทั้งสองนี้จะแสดงลำดับก่อนหลังไว้ต่างกัน ในคัมภีร์ต่างสาย แต่ก็ยังมีความสอดคล้องกันโดยรวมคือ มีเหตุการณ์ทั้งสองนี้เกิดขึ้นกับนาลกะ ในประเด็นนี้ พุทธจริตสังครหะปรากฏข้อมูลเพิ่มเติมนอกเหนือจากคัมภีร์อื่นคือ “บิดาทราบความคิดคำนึงของบุตรชายคนโตว่าต้องการจะกำจัดน้องชาย จึงหาทางปกป้องบุตรชายคนรองคือ นาลกะให้ปลอดภัย โดยพาไปมอบให้เป็นศิษย์ของฤาษีอสิตตะ” แม้จะไม่มีข้อมูลนี้ปรากฏในคัมภีร์อื่น แต่นับเป็นข้อมูลเสริมอันบอกถึง

สาเหตุประการหนึ่งที่บิดาของนาลกะสนับสนุนบุตรชายคนรองให้บวชเป็นฤาษีตั้งแต่ยังเยาว์วัย

(2) ความเป็นไปบางประการหลังบวชเป็นฤาษี

ในบางคัมภีร์คือ พระวินัยของมหิสาสกะ และพุทธจรีตสังครหะ มีเนื้อหากล่าวถึงความเป็นไปตอนหนึ่งของท่านนาลกะหลังจากที่ฤาษีอสิตะสิ้นชีพแล้วว่า “มาณพนาลกะเป็นผู้ได้รับลาภสักการะต่าง ๆ สืบต่อแทน แล้วกลับหลงใหลยินดี” ข้อมูลนี้มีได้มีปรากฏอย่างชัดเจนในคัมภีร์บาลี แต่มีข้อความตอนหนึ่งที่ฤาษีอสิตะใคร่ครวญพิจารณาอยู่ว่า “vuddhippatto pamādam pi āpajjeyya [นาลกะ]เติบโตใหญ่แล้วจะพึงประมาท”⁷⁴ เนื้อความตอนนี้อาจจะมีนัยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ดังกล่าวที่แสดงไว้ในคัมภีร์อื่นได้ จากนั้นในคัมภีร์ต่างนิกายมีปรากฏอีกเรื่องราวอันเป็นจุดพลิกผันให้มาพบพระพุทธเจ้าคือ นาคราชเอรภตตะได้ป่าวประกาศตามปริศนาธรรม

8.4 ประเด็นเกี่ยวกับคำแปลชื่อพระนาลกะในพากย์จีน

ชื่อพระนาลกะในคัมภีร์สันสกฤตที่มีปรากฏพบบ่อยคือ Nālaka และ Nālada เมื่อแปลสู่พากย์จีน คำแปลชื่อนี้ที่พบโดยมากคือ 那羅陀⁷⁵ (น่า หลัว ถั่ว) และเมื่อแปลชื่อ “พระนารทะ (Nārada)” ยังพบว่ามีการแปลออกมาเป็นรูปคำเดียวกันคือ 那羅陀 (น่า หลัว ถั่ว) อีกด้วย จึงทำให้

⁷⁴ Sn-a (E^e) II 489,²²

⁷⁵ มีพบใช้เป็น 那剌陀 (น่า ล่า ถั่ว) เฉพาะในพระวินัยมูลสรวาสติวาท-กษุทรวสตุ นอกจากนี้ “陀” ในภาษาจีนโบราณมีเสียงว่า da มักใช้แปลถอดเสียง da และ dha จากภาษาอินเดียโบราณ ดูใน Edwin G. Pulleyblank, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin* (Vancouver: University of British Columbia, 1991), 314.

เกิดความสับสนในบางแห่ง ดังตัวอย่างพระสูตรหนึ่งในเอโกตตราคม พากย์จีน ผู้เขียนหนังสือจีนบางเล่มที่นำเสนอว่าพระนาลกะคือบุคคลเดียวกันกับพระมหากัจจายนะ ได้พิจารณาชื่อ 那羅陀 (น่า หลัว ถั่ว) ดังกล่าวนี้นี้ว่าคือพระนาลกะ แล้วเชื่อมโยงต่อไปว่า ก็คือพระมหากัจจายนะนั้นเอง⁷⁶ แต่ทว่าเมื่อศึกษาเทียบกับคัมภีร์คฺุชฺนานแล้ว สามารถวินิจฉัยได้ว่าชื่อ 那羅陀 (น่า หลัว ถั่ว) แห่งนี้หมายถึง “พระนารทะ” พระสูตร พากย์จีนนี้ในเอโกตตราคมมีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

⁷⁶ Xingyun (星雲), *Shi da di zi zhuan* 十大弟子傳 (ประวัติพระมหาสาวก 10 องค์) (Gaoxiong: Foguang, 1959), 152-155. ; Xingyun (星雲), *Shi da di zi zhuan* 十大弟子傳 (ประวัติพระมหาสาวก 10 องค์) (Shanghai: Shanghai jinxiu wenzhang chubanshe, 2012), 95-97. ; Danni Li (李丹妮), *Fo tuo shi da di zi (zhong ce)* 佛陀十大弟子 (中册) (พระมหาสาวก 10 องค์ของพระพุทธเจ้า เล่ม 2) (Beijing: Dongfang chubanshe, 1996), 501-512.

一時，尊者那羅陀在波羅梨國長者竹林中。爾時，文荼王第一夫人而取命終。……是時，左右有一人名曰善念，恒與大王執劍，白大王曰：『大王當知，此國界中有沙門，名那羅陀，得阿羅漢，有大神足，博識多知，無事不練，辯才勇慧，語常含笑。願王當往至彼，聽其說法。若王聞法，無復愁憂苦惱。』⁷⁸

สมัยหนึ่ง ท่านพระนารทะอยู่ที่ป่าไผ่ของเศรษฐีเมืองปาฏลีบุตร ตอนนั้นพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้ามุนทะได้สวรรคต ... ครานั้น ข้างพระวรกายมีบุรุษผู้หนึ่งนามว่า สุธสมฤต⁷⁷ ผู้คอยรับใช้ถือพระแสงดาบประจำพระองค์มายาวนาน ได้กราบทูลพระราชาว่า “ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงทราบเถิดว่า ในแคว้นแคว้นนี้มีสมณะนามว่า นารทะ เป็นพระอรหันต์ มีฤทธิ์มาก มีปัญญาเป็นพหูสูต ไม่มีเรื่องใดที่ไม่ทราบ มีปฏิภาณฉลาดหลักแหลม มีปกติเจรจาอย่างยิ้มแย้ม ขอพระองค์พึงเสด็จไปยังที่นั่น ทรงสดับพระธรรมเทศนาของท่าน หากพระองค์ได้ทรงฟังธรรมแล้ว ก็จะไม่ทุกข์ใจเศร้าโศกอีก”

พระสูตรบาลีคู่ขนานของพากย์จีนนี้อยู่ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต⁷⁹ โดยปรากฏชื่อพระสาวกคือ พระนารทะ (Nārada) จึงสามารถวินิจฉัยในเบื้องต้นได้ว่าชื่อ 那羅陀 (นำ หลัว ถั่ว) ในพระสูตรพากย์จีนแห่งนี้ มิได้หมายถึงพระนาลกะ แต่หมายถึง “พระนารทะ”

⁷⁷ 善念 ผู้เขียนสันนิษฐานว่า มาจากสันสกฤตที่อาจเป็นไปได้แบบหนึ่งคือ su-√smṛ-ta

⁷⁸ T2.679a8-22

⁷⁹ AN (E^e) III 57, -58,₂₂³⁰

ในเอโกตตราคมพากย์จีนอีกท่อนหนึ่ง ซึ่งแปลโดยท่านเดียวกัน คือพระสังฆเทวะ (瞿曇僧伽提婆) ยังปรากฏชื่อพระสาวกท่านนี้คือ 那羅陀 (น่า หลัว ถั่ว) ในข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องด้วย เมื่อพากย์จีนของชื่อเดียวกันปรากฏอยู่ต่างแห่งในคัมภีร์เล่มเดียวกัน อีกทั้งแปลโดยบุคคลเดียวกัน ชื่อ 那羅陀 (น่า หลัว ถั่ว) นี่จึงควรหมายถึงบุคคลเดียวกันคือ พระนารทะ ข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสยกย่องท่านคือ “能降伏龍，使奉三尊，所謂那羅陀比丘是⁸⁰” ภิกษุผู้สามารถปราบพญานาค ฝึกให้นอบน้อมพระรัตนตรัยได้ คือพระนารทะ” ทั้งนี้ข้อความในพระสูตรพากย์จีนที่ยกมาแสดงในข้างต้นก็ปรากฏคุณสมบัติที่สนับสนุนว่า ท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก (有大神足)

แม้ในคัมภีร์บาลีไม่มีปรากฏข้อความว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องพระนารทะโดยประการใด แต่ก็มีข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้มีอภิญญา เช่น เปตวัตถุ และอรรถกถาวิมานวัตถุ มีเนื้อเรื่องที่บ่งบอกว่า พระนารทะสามารถเห็นเปรตแล้วสอบถามถึงบุญกรรม อีกทั้งได้ไปเทวโลกและสนทนากับเทพธิดา⁸¹

การศึกษาคัมภีร์คูนานในกรณีนี้ นอกจากจะช่วยให้ระบุตัวบุคคลในพระสูตรพากย์จีนให้ชัดเจนได้แล้ว ยังทำให้ทราบว่าพระนารทะก็เป็นพระสาวกอีกท่านหนึ่งที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ด้วยเช่นกัน อาจถือได้ว่ามีความสำคัญเทียบเท่าหรือใกล้เคียงกับพระอสีติมหาสาวก⁸²

⁸⁰ T2.679a8-22 ในเอโกตตราคม พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระอรหันตสาวกผู้เลิศด้านต่าง ๆ ไว้ถึง 104 องค์

⁸¹ Pv (E^e) 2,₅₋₆, 62,₂₈; Vv-a (E^e) 165,₂₃₋₂₄

⁸² คัมภีร์พระวินัยสรวาสติวาทวิภาษา (薩婆多毘尼毘婆沙) ระบุถึงจำนวนสาวกที่พระพุทธเจ้าแต่งตั้งไว้ให้เป็นผู้เลิศในด้านต่าง ๆ ว่ามีประมาณห้าร้อย (T23.522a19: 五百弟子各為第一) ผู้เขียนสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นการนับรวมหมดทั้งฝ่ายภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

สรุป

จากการศึกษาคัมภีร์คฺุ่ขนานในบทความนี้ ผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องกับโมริว่า การพิจารณาว่าพระมหาสาวกทั้งสองเป็นคนละบุคคลกันมีความสมเหตุสมผลกว่า ทั้งมิได้ขัดแย้งกับข้อมูลในแต่ละคัมภีร์ เพียงแต่ข้อมูลคัมภีร์สายอื่นนอกจากคัมภีร์บาลีมิได้กล่าวถึงประวัติของพระมหากัจจายนะตั้งแต่ช่วงถือกำเนิดจนถึงออกบวช และทั้งสองท่านก็ถือกำเนิดในตระกูลกัจจายนะเหมือนกัน จึงทำให้นักวิชาการยุคหลังบางส่วนเข้าใจว่าพระสาวกทั้งสองนี้คือบุคคลเดียวกัน นอกจากนี้ ยังทำให้ทราบถึงชีวประวัติบางตอนของพระมหากัจจายนะ และพระนาลกะในแง่มุมที่หลากหลายยิ่งขึ้น อีกทั้งช่วยคลี่คลายความคลุมเครือของคำแปลชื่อบุคคลในพระสูตรหนึ่งของเอโกตตราคมพากย์จีนได้

อักษรย่อ

AN	<i>Āṅguttaranikāya</i> (อังคุตตรนิกาย)
Ap	<i>Apadāna</i> (อปทาน)
Ap-a	<i>Apadāna-aṭṭhakathā</i> (Commentary on the <i>Apadāna</i> อรรถกถาอปทาน ที่วิสสุตชนวิลาสิณี)
B ^e	Burmese edition (คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐรังคีติ)
C ^e	Ceylon edition (คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี หรือฉบับ Simon Hewavitarne Bequest Series)
D	Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
E ^e	European edition (คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลี-ปกรณ์หรือ PTS)
Ja	<i>Jātaka-aṭṭhakathā</i> (Commentary on the <i>Jātaka</i> อรรถกถาชาดก)
Lal	<i>Lalitavistara</i> . 1902. Edited by S. Lefmann. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
MN	<i>Majjhimanikāya</i> (มัชฌิมนิกาย)
Mp	<i>Manorathapūraṇī</i> = <i>Āṅguttaranikāya-aṭṭhakathā</i> (Commentary on the <i>Āṅguttaranikāya</i> อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ที่อมโนรทปุรณี)
Mvu	<i>The Mahāvastu: A New Edition</i> Vol. II, III. 2019-2020. Edited by Katarzyna Marciniak. Tokyo: International Research Institute for Advanced Buddhology, Soka University.

- NCL-D *Guo Jia tu shu guan shan ben fo dian* 國家圖書館善本佛典
(Selections from the Taipei National Central Library
Buddhist Rare Book Collection) (ฐานข้อมูลโปรแกรม
CBETA ใช้รหัสย่อว่า D)
- Pv *Petavatthu* (เปตวัตถุ)
- Sbv *The Gilgit Manuscript of the Saṅghabhedavastu: Being
the 17th and Last section of the Vinaya of the Mūla-
sarvāstivādin. 2 vols. 1977-1978. Edited by Raniero
Gnoli with the assistance of T. Venkatacharya. Roma:
Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente.*
- S^e Siamese edition (คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ)
- SN *Samyuttanikāya* (สังยุตตนิกาย)
- Sn *Suttanipāta* (สุตตนิบาต)
- Sn-a *Suttanipāta-aṭṭhakathā* (Commentary on the
Suttanipāta อรรถกถาสุตตนิบาต)
- Spk *Sāratthappakāsinī = Samyuttanikāya-aṭṭhakathā*
(Commentary on the *Samyuttanikāya* อรรถกถา
สังยุตตนิกาย ชื่อสารัตถ์ปกาสินี)
- Sv *Sumaṅgalavilāsinī = Dīghanikāya-aṭṭhakathā*
(Commentary on the *Dīghanikāya* อรรถกถาทีฆนิกาย
ชื่อสมังควลิลาสินี)
- T Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน
ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
- Th-a *Theragāthā-aṭṭhakathā* (อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี)

- Vv-a *Vimānavatthu-aṭṭhakathā* (อรรถกถาวิมานวัตถุ
ชื่อปรมัตถทีปนี)
- X *Manji Shinsan Dainihon Zokuzōkyō* 卍新纂大日本續藏經
(Manji Newly Compiled Great Japanese Supplementary
Canon)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. วารสาร

ชาคริต แหลมม่วง. “เอรอกปัตตนาคราช (1): ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลีและคัมภีร์อื่นๆ.” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 105-171.

_____. “เอรอกปัตตนาคราช (2): ศึกษาคาถาที่สอดคล้องกันในคัมภีร์ต่างฉบับ และวิเคราะห์ภาพสลักหินที่ภารhut.” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 7, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 12), (มกราคม-มิถุนายน 2564): 3-63.

มิโตะโมะ เคนโย. “กำเนิดนิกายสรวาสติวาท (2).” แปลโดย เมธีพิทักษ์ธีระธรรม. *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 47-76.

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

สยามรฏฐสฺส เตปิฏกํ. *อปทานสฺส ทฺติโย ปาโค พุทฺธวโร จริยาปิฏกํ*.
สยามรฏฐ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

Buddha Jayanti Tripitaka Series. *Apadāna Pāli Part II* (Vol. I). Sri Lanka: The Patronage of the Republic of Sri Lanka, 1977.

- Chaṭṭhasaṅgītipiṭakam. ဆဋ္ဌသင်္ဂီတိပိဋကံ. *Apadānapāḷi (dutiyo bhāgo) Buddhavaṃsapāḷi Cariyāpiṭakapāḷi အပဒါနပါဠိ (ဒုတိယော ဘာဂေါ) ဗုဒ္ဓဝံသပါဠိ စရိယာပိဋကပါဠိ*. Marammaraṭṭha: Sāsanikappamukhaṭṭhāna, 1991.
- Pali Text Society. *Aṅguttara-nikāya Part I*. Edited by Richard Morris. London: Pali Text Society, 1961.
- _____. *Aṅguttara-nikāya Part III*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1976.
- _____. *Apadāna Vol. I, II*. Edited by Mary E. Lilley. Oxford: Pali Text Society, 2000.
- _____. *Jātaka together with Its Commentary Vol. I*. Edited by V. Fausbøll. London: Pali Text Society, 1962.
- _____. *Majjhimanikāya Vol. II*. Edited by Robert Chalmers. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Manorathapūraṇī: Buddhaghosa's Commentary on the Aṅguttaranikāya Vol. I*. Edited by Max Walleiser. London: Pali Text Society, 1973.
- _____. *Paramatthadīpanī: Theragāthā-aṭṭhakathā Vol. II, III*. Edited by F.L. Woodward. London: Pali Text Society, 1977-1984.
- _____. *Paramatthadīpanī Part IV: Being the Commentary on the Vimānavatthu*. Edited by E. Hardy. London: Pali Text Society, 1901.
- _____. *Samyuttanikāya Part IV*. Edited by M. Leon Feer. Oxford: Pali Text Society, 1990.

- _____. *Sāratthappakāsinī: Buddhaghosa's Commentary on the Saṃyuttanikāya Vol. II*. Edited by F.L. Woodward. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Sumaṅgalavilāsinī: Buddhaghosa's Commentary on the Dīghanikāya Part III*. Edited by W. Stede. London: Pali Text Society, 1971.
- _____. *Suttanipāta*. Edited by Dines Andersen and Helmer Smith. London: Pali Text Society, 1984.
- _____. *Suttanipāta Commentary Vol. II*. Edited by Helmer Smith. London: Pali Text Society, 1966.
- _____. *Vimānavatthu and Petavatthu*. Edited by N.A. Jayawickrama. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Visuddhajanavilāsinī nāma Apadānaṭṭhakathā*. Edited by C.E. Godakumbura. Oxford: Pali Text Society, 1988.

2. คัมภีร์ภาษาทิเบต

Derge Edition. *sDe dge bKa' 'gyur Vol. 3, 10, 34, 274*. Tibet: Sakya Monastery, 1733.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

Guo jia tu shu guan te cang zu 國家圖書館特藏組 (Special Collection Division of Taipei National Central Library). *Guo jia tu shu guan shan ben fo dian* 國家圖書館善本佛典 (Selections from the Taipei National Central Library Buddhist Rare Book Collection) Vol.18. Chinese Buddhist Electronic Text Association (CBETA).

KAWAMURA, Kōshō (河村照孝). *Manji Shinsan Dainihon Zokuzōkyō* 卅新纂大日本續藏經 (Manji Newly Compiled Great Japanese Supplementary Canon) Vol. 44, 85. Tōkyō: Kabushiki Kaisha Kokusho Kankōkai, 1975-1989.

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 2, 3, 4, 22, 23, 24, 31, 49, 51. Tōkyō: Daizō Shuppan Kabushiki Kaisha, 1924-1934.

4. คัมภีร์แปลภาษาอังกฤษ

Āśvaghoṣa. *Buddhacarita or Acts of the Buddha Part III*. Translated by E.H. Johnston. Delhi: Motilal Banarsidass, 2007.

BEAL, Samuel. *The Romantic Legend of Sākya Buddha: From Chinese-Sanscrit*. London: Trübner, 1875.

Sacred Books of the Buddhists. *The Mahāvastu Vol. I-III*. Translated by J.J. Jones. London: Luzac & Company Ltd., 1949-1956.

5. หนังสือภาษาอังกฤษ

DUTT, Nalinaksha. *Early Monastic Buddhism Vol.I*. Culcutta: Culcutta Oriental Press Ltd., 1941.

_____. *Early History of the Spread of Buddhism and the Buddhist Schools*. New Delhi: Rajesh Publications, 1980.

HAZRA, Kanai Lal. *History of Theravāda Buddhism in South-East Asia*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1982.

- PULLEYBLANK, Edwin G.. *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: University of British Columbia, 1991.
- ROCKHILL, W. Woodville. *The Life of The Buddha and the Early History of his Order: Derived from Tibetan Works in the bKah-hgyur and bsTan-hgyur*. London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1884.
- WARDER, A.K.. *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass, 2004.

6. หนังสือภาษาจีนและญี่ปุ่น

- HIRAKAWA, Akira (平川彰). *Shoki Daijō Bukkyō no kenkyū* 初期大乘仏教の研究 I (การศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาพุทธยุคต้น เล่ม 1). Tōkyō: Shunjūsha, 1989.
- LI, Danni (李丹妮). *Fo tuo shi da di zi (zhong ce)* 佛陀十大弟子 (中册) (สืบพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า เล่ม 2). Beijing: Dongfang chubanshe, 1996.
- LIN, Mingke (林明珂). *Fo tuo shi da di zi zhuan* 佛陀十大弟子传 (ประวัติสืบพระมหาสาวกของพระพุทธเจ้า). Beijing: Dazhong wenyi chubanshe, 1998.
- Mingyang (明旻). *Fo tuo he ta de shi da di zi* 佛陀和他的十大弟子 (ประวัติพระพุทธเจ้าและสืบพระมหาสาวกของพระองค์). Xiamen: Xiamen daxue chubanshe, 2007.

Phramaha Somchai WATCHARASRIROJ (ターナヴァット・S.W.). *Shoki Bukkyō ni okeru seiten seiritsu to shugyō taiei* 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม). Tōkyō: Sankibō Busshorin, 2019.

TSUKAMOTO, Keishō (塚本啓祥). *Kaitei zōho shoki Bukkyō kyōdan shi no kenkyū* 改訂増補初期仏教教団史の研究 (การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนายุคต้น ฉบับปรับปรุง). Tōkyō: Sankibō Busshorin, 1980.

Xingyun (星雲). *Shi da di zi zhuan* 十大弟子傳 (ประวัติสิบพระมหาสาวก). Gaoxiong: Foguang, 1959.

_____. (星云). *Shi da di zi zhuan* 十大弟子传 (ประวัติสิบพระมหาสาวก). Shanghai: Shanghai jinxu wenzhang chubanshe, 2012.

7. วารสารภาษาอังกฤษ

DESSEIN, Bart. “Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahayana Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra.” *The Eastern Buddhist* 40, no.1-2 (2009): 25-61.

KUAN, Tse-fu. “Legends and Transcendence: Sectarian Affiliations of the Ekottarika Āgama in Chinese Translation.” *Journal of the American Oriental Society* 133, no. 4 (2013): 607-634.

8. หนังสือรวมบทความภาษาอังกฤษ

KUAN, Tse-fu. “Mahāyāna Elements and Mahāsāṃghika Traces in the Ekottarika-āgama.” *Research on the Ekottarika-āgama (Taishō 125)*. Edited by Dhammadinnā. Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation, 2013: 133-194.

9. หนังสือรวมบทความญี่ปุ่น

MORI, Shōji (森章司). “Sanga to ritsuzō sho kitei no keisei katei サンガと律蔵諸規定の形成過程 (กระบวนการก่อรูปของคณะสงฆ์ และการบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยปิฎก).” *Genshi Bukkyō seiten shiryō ni yoru Shakuson den no kenkyū* 原始仏教聖典資料による釈尊伝の研究 18 (งานวิจัยพุทธประวัติจากหลักฐานคัมภีร์พระพุทธานุศาสนยุคต้น เล่ม 18. Tōkyō: Chūō gakujutsu kenkyūjo, 2013: 5-257.

ดาวน์โหลดบทความ

DOI : 10.14456/djbs.2021.8

วิไลพร สุจริตธรรมกุล. “การวิเคราะห์เปรียบเทียบสายคัมภีร์พระพุทธรูป-
ศาสนาจีนและบาลีของสังคาลสูตร.” วารสารธรรมธาราปีที่ 7,
ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564):
55-101.

**การวิเคราะห์เปรียบเทียบ
สายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีน
และบาลีของสังคาลกสูตร**

**A comparative analysis of
the Pāli and Chinese Buddhist text
versions of Singāḷaka Sutra**

วิไลพร สุจริตธรรมกุล

Wilaiporn SUCHARITTHAMMAKUL

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion,

Faculty of Humanities, Kasertsart University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 11 เม.ย. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 2 มิ.ย. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 16 เม.ย. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

การวิเคราะห์เปรียบเทียบ สายคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีนและบาลี ของสังคาลกสูตร*

วิไลพร สุจิตธรรมกุล

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยด้านพุทธศาสตร์ในต่างประเทศส่วนใหญ่ มักใช้คัมภีร์หลายฉบับในการศึกษาเทียบเคียง เช่น พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี พระไตรปิฎกภาษาจีน ภาษาทิเบต หรือภาษาสันสกฤต เป็นต้น เพื่อให้เห็นข้อมูลที่รอบด้านและครบถ้วนในประเด็นที่ต้องการศึกษาวิจัย แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาพุทธศาสตร์ส่วนใหญ่ในประเทศไทย มุ่งเน้นการศึกษาเฉพาะในคัมภีร์บาลี เนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ เช่น ข้อจำกัดทางด้านภาษา ตลอดจนอาจมีแนวคิดที่ว่าพระไตรปิฎกฉบับภาษาอื่นเป็นของฝ่ายมหายาน และมีเพียงแค่พระไตรปิฎกบาลีเท่านั้นที่เป็นฝ่ายเถรวาท ดังนั้นในบทความนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาสังคาลกสูตรที่มีฉบับคัมภีร์คู่ขนานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีนมาศึกษาเปรียบเทียบ เพื่อเป็นอีกหนึ่งหลักฐานเพื่อยืนยันว่าพระไตรปิฎกภาษาจีนไม่ใช่ทั้งหมดที่เป็นมหายาน ซึ่งการศึกษาสังคาลกสูตรในครั้งนี้เป็นการวิจัยคัมภีร์ (Documentary research) ที่อาศัยการเปรียบเทียบ

จากบาลีและคัมภีร์จีนอีก 4 ฉบับ

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์คุนชานและไบลันที่ถูกค้นพบเพิ่มเติมมาจากนิคายมหาสังฆิกะ มีเนื้อหาที่ตรงกันมากกว่าร้อยละ 75 ทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า สังคาลสูตรเป็นพระสูตรดั้งเดิมที่มีมานับตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 1 ส่วนความแตกต่างประมาณร้อยละ 25 นั้น เป็นผลมาจากการเรียงลำดับเนื้อหาบางส่วนที่ไม่ตรงกัน เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับอบายมุข 6 และมิตรแท้มิตรเทียม แต่เนื้อหาอื่นส่วนมากถูกเรียงลำดับไปในทิศทางเดียวกัน และพบว่ามีความแตกต่างในเนื้อหากรณีทิส 6 (ในกรณีทิส 6 ไม่ได้นำเสนอผลการวิจัยในบทความนี้)

คำสำคัญ : เปรียบเทียบ คัมภีร์พระพุทธศาสนาจีน บาลี สังคาลสูตร

*ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

A comparative analysis of the Pāli and Chinese Buddhist text versions of Siṅgālaka Sutra

Wilaiporn SUCHARITTHAMMAKUL

Abstract

In most Buddhist research abroad, a variety of Buddhist scriptures are often used in comparative studies, such as the Pāli Tipiṭaka, Chinese Tipiṭaka, Tibetan scriptures or Sanskrit scriptures, in order to obtain comprehensive and complete information on the issues that need to be researched. However, most Buddhist studies in Thailand focus specifically on Pāli scriptures. The reason for this might be language limitations. Besides this, some researchers may have the idea that the non-Pāli versions of the Tipiṭaka belong to Mahāyāna Buddhism, and only the Pāli Tipiṭaka pertains to Theravāda Buddhism. Therefore, in this article, the researcher has selected the Siṅgālaka sutta, for which there are parallel versions in Chinese Buddhist Scriptures, for a comparative study to test the hypothesis that not all Chinese scriptures are

exclusively Mahāyāna.

The choice of the Siṅgālaka sutta is significant because it has influenced the way of life of Buddhists throughout the history of Buddhism. This study uses a documentary research method based on a comparison of one Pāli and four Chinese versions of the Siṅgālaka sutta, namely the Siṅgālaka sutta Sutra, the Buddha to Sigālava on the worship of the six directions Sutra, Son of Shansheng Sutra, the Shansheng Sutra of the *Madhyamāgama* and the Shansheng Sutra of the *Dīrghāgama*.

The results of the study are as follows: After the five versions were studied by comparative analytical method, it was evident that more than 75 percent of the contents are similar and consistent. Moreover, one of the parallel sutra's manuscripts was likely derived from Mahāsāṃghika, the early Buddhist sect. The result of this study illustrates that the sutra is likely to have existed in that form since the first Buddhist council. Of the remaining 25 percent inconsistent content, in all versions the differences are due to a reshuffling of the sequences of some content such as the six vicious and ruinous paths, the four true friends and the four fake friends. Beside this, there are differences in some content especially in the content of the 6th direction (the research results of comparative studies in the 6th direction are not presented in this article).

Keywords : Comparison, Pāli, Chinese Buddhist text,
Siṅgālaka Sutra

บทนำ

การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์คฺุ่ขนานของสังคาลกสูตรครั้งนี้ ประกอบไปด้วย คัมภีร์บาลีและคัมภีร์จีน โดยคัมภีร์จีนมีการแปลสังคาลกสูตรไว้ 4 ฉบับ คือ 1) ฉบับที่รวมอาคมะ สุชาตะสูตร 《长阿含经・善生经》 2) ฉบับมัธยมอาคมะ สุชาตะสูตร 《中阿含经・善生经》 3) ฉบับที่รวมอาคมะฉบับเดียวที่ 16 ชื่อเจียหลัวเยว่ไหว้ทิศ 6 สูตร 《尸迦羅越六方禮經》 และ 4) ฉบับที่รวมอาคมะฉบับเดียวที่ 17 สุชาตะบุตรสูตร 《善生子經》

เพื่อให้การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์สายเหนือและคัมภีร์สายใต้ที่เป็นคัมภีร์คฺุ่ขนานของสังคาลกสูตรเข้าใจง่ายขึ้น จะอธิบายฉบับคัมภีร์สายเหนือและคัมภีร์สายใต้ พร้อมทั้งหลักฐานที่ปรากฏเกี่ยวกับสังคาลกสูตรที่สามารถค้นพบในปัจจุบันทั้งหมด

1. ฉบับคัมภีร์ของสายเหนือและสายใต้

คัมภีร์สายเหนือ หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่สืบทอดจากอินเดียตอนเหนือ ผ่านเอเชียกลางและเข้าสู่จีน ส่วนคัมภีร์สายใต้ หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่สืบทอดจากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คัมภีร์ทั้งสายเหนือและสายใต้ได้ถูกค้นพบว่ามีความสอดคล้องกันโดยนักวิจัยญี่ปุ่นที่ไปศึกษาที่ยุโรป ซึ่งค้นพบว่าคัมภีร์สายใต้และคัมภีร์สายเหนือของจีนมีส่วนเหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของอาคมะในคัมภีร์แปลจีนกับพระสูตรตันตปิฎกบาลีทั้ง 4 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย โดยคัมภีร์สายเหนือจะเรียกว่าหมวดอาคมหรืออาคมะ (ต่อไปจะใช้คำว่า

อาคมะ รวมทั้งชื่อคัมภีร์ โดยจะไม่สมาคำ แต่จะแยกคำ อาคมะออกมาเพื่อจะได้เห็นเด่นชัด) ในขณะที่คัมภีร์สายใต้จะเรียกว่านิกายหรือนิกายะ (ต่อไปจะใช้คำว่า นิกายะ เพื่อให้แยกระหว่างการแบ่งสายนิกายกับนิกายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา) ซึ่งสามารถเทียบได้ตามตารางด้านล่าง

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบคัมภีร์นิกายะและคัมภีร์อาคมะ

5 นิกายะ Nikāya	4 อาคมะ Āgama
Dīgha Nikāya (DN) ทีฆนิกาย	Dīrgha-Āgama (DA) ทีรฆอาคมะ
Majjhima Nikāya (MN) มัชฌิมนิกาย	Madhyama Āgama (MA) มัธยมอาคมะ
Samyutta Nikāya (SN) สังยุตตนิกาย	Samyukta Āgama (SA) สังยุกตอาคมะ
Aṅguttara Nikāya (AN) อังกุตตรนิกาย	Ekottara Āgama (EA) เอโกตตรอาคมะ
Khuddaka Nikāya (KN) ขุททกนิกาย	Kṣudrakapiṭaka กษุทรกปิฎก

จากตารางข้างต้น ทำให้ทราบว่าทีฆนิกายสามารถเทียบเคียงได้กับทีรฆอาคมะ ซึ่งสังคาลสูตรนั้นอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย แต่สำหรับฉบับสายเหนือสังคาลสูตรไม่ได้อยู่ในทีรฆอาคมะเท่านั้น ดังนั้นเพื่อให้เป็นการเข้าใจยิ่งขึ้นจะแนะนำพระไตรปิฎกสายเหนือในส่วนของอาคมะที่เป็นเล่มที่หนึ่งและสองจากร้อยกว่าเล่มของพระไตรปิฎกฉบับภาษาจีน

พอสังเขปดังนี้

สำหรับทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ของสายคัมภีร์บาลีสายใต้เป็นของนิกายเถรวาททั้งหมด (1 ใน 18 หรือ 20 นิกาย) ในขณะที่อาคมะนั้นไม่ได้มาจากนิกายเดียวกัน ด้วยว่าการมาของคัมภีร์สายเหนืออื่นๆ ค่อยๆ เดินทางมาตามเส้นทางสายใหม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าภิกษุผู้แปลคัมภีร์รูปนั้นในยุคนั้นได้ถือหรือท่องจำคัมภีร์ของนิกายใด ก็จะมีการแปลพระสูตรของนิกายนั้นหรือคัมภีร์เล่มนั้น ดังนั้นทีฆอาคมะและมัธยมอาคมะมิได้มาจากนิกายเดียวกัน ซึ่งปัจจุบันนักวิชาการได้พยายามสืบค้นหาว่าแต่ละอาคมะมาจากนิกายใด ซึ่งยังมีได้มีการสรุปแน่ชัด

1.1 ทีฆอาคมะ

นักวิชาการเห็นว่า ทีฆอาคมะฉบับเต็ม (DA) เป็นผลมาจากนิกายธรรมคุปต์ นิกายมหิสาสะกะ นิกายมูลสรวาสติวาทิน และนิกายอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตามการวิจัยล่าสุดแสดงให้เห็นว่า ทีฆอาคมะไม่ได้มาจากนิกายมหิสาสะกะหรือนิกายมูลสรวาสติวาทิน¹ แต่จากการศึกษาในคัมภีร์บันทึกบัญญัติรายชื่อฐานจั้งจีจี (Chu San Zang Ji Ji 出三藏记集) ได้กล่าวว่า ทีฆอาคมะที่มาจากนิกายมหิสาสะกะนั้นเป็นฉบับที่พระ-

¹ Sueki Fumihiko, *Modern Language Translation of Long Agama* (Tokyo: Hirakawa publishing, 1995), 19-21. พบว่าโครงสร้างและชื่อของพระสูตรในชิ้นส่วนโบราณของนิกายมูลสรวาสติวาทิน แตกต่างจากชื่อพระสูตรในทีฆอาคมะ และในพระวินัยห้าส่วนที่กล่าวถึงชื่อพระสูตรของทีฆอาคมะก็ไม่ตรงกับชื่อพระสูตรในทีฆอาคมะ Wilaiporn Sucharitthammakul, "Applying the Principles of Textual Criticism to a Comparison of the Pali Digha-Nikaya and Chinese Dirgha-agama in the Payasi sutta (1)," *International Journal of Buddhist Thought & Culture*, 24 (2015): 95-124.

ฝ่าเลี่ยนหรือหลงจีนฝ่าเลี่ยนเป็นผู้นำมา แต่มีการบันทึกว่าฉบับนี้ไม่ได้รับการแปล ดังนั้นทิวหมอคะจึงมิได้มาจากนิกายมหายาน² นักวิชาการญี่ปุ่นและการวิจัยของ MacQueen ได้ให้ความเห็นว่าทิวหมอคะ มาจากนิกายธรรมคุปต์ แต่อย่างไรก็ตามมีความจริงที่ว่าชื่อบางส่วนของพระสูตรที่ระบุไว้ในทิวหมอคะ ไม่ได้ตรงกับรายชื่อพระสูตรที่ปรากฏในพระวินัยสี่ส่วน ซึ่งเป็นพระวินัยของนิกายธรรมคุปต์ และยังไม่มีการอธิบายเรื่องนี้ได้อย่างน่าพอใจนัก ทำให้การระบุวาทิวหมอคะมาจากนิกายธรรมคุปต์จึงเป็นทฤษฎีของนักวิจัยบางส่วน ปัจจุบันที่ได้รับการยอมรับระดับหนึ่งเท่านั้น³ นอกจากทิวหมอคะฉบับเต็มจำนวน 30 พระสูตร ที่กล่าวไว้ในที่เดียวกันในพระไตรปิฎกจีน ในขณะที่ที่มณิกายของบาลีมี 34 พระสูตร นอกจากนี้ยังมีพระสูตรทิวหมอคะที่เป็นพระสูตรเดี่ยวหรือพระสูตรที่เป็นเอกเทศไม่ได้มาร่วมกับพระสูตรอื่น (Individual or Single Sutra: SDA) อีก 24 พระสูตร ซึ่งพระสูตรเดี่ยวเหล่านี้แปลมาจากหลากหลายแห่งและจากหลายยุคสมัยที่ยากจะบอกได้ว่าเป็นของนิกายใด

1.2 มัชฌมอคะ

นักวิชาการไม่ว่าจะเป็นนักวิจัยตะวันออกชาวญี่ปุ่น F. Enomoto

² T55.12a10

³ Kogen Mizuno กล่าวถึงเหตุผลที่ถือว่าทิวหมอคะมาจากนิกายธรรมคุปต์ มาจากชื่อพระสูตรของทิวหมอคะตรงกับชื่อพระสูตรในพระวินัยสี่ส่วน และการเรียงลำดับเนื้อหามหาปรินิพพานสูตร ก็ตรงกับในพระวินัยสี่ส่วนที่ถือว่าเป็นพระวินัยของธรรมคุปต์ นอกจากนี้ John Brough ได้ชี้ให้เห็นว่าเนื้อความในทิวหมอคะไม่ได้มาจากฉบับภาษาสันสกฤต แต่ตรงกับฉบับภาษาคานธารี ซึ่งเชื่อว่าเป็นคัมภีร์นิกายธรรมคุปต์ ส่วน Karashima Seishi ได้ชี้ให้เห็นว่า Brough เองก็ยอมรับว่าการถอดเสียงมหาสมยสูตรที่ไม่ตรงกับฉบับคานธารี

หรือนักวิจัยตะวันตกชาวเยอรมัน Anālayo ต่างเห็นว่า มัชฌิมอากมะฉบับเต็ม (MA) น่าจะมาจากนิกายสรวาสติวาทินหรือมูลสรวาสติวาทิน⁴ และจากการวิจัยหลายครั้งที่ได้ข้อมูลจากชิ้นส่วนเปลือกไม้ของนิกายมูลสรวาสติวาทินที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมันของศาสตราจารย์ Jens Uwe Hartmann พบว่าในรายละเอียดลำดับเนื้อหาเมื่อเทียบกับของมัธยมอากมะฉบับเต็มไม่ได้ตรงกันทั้งหมด⁵ แต่อย่างไรก็ตามยังมีการเปรียบเทียบทางคัมภีร์มากเท่าใดก็จะทำให้แน่ชัดยิ่งขึ้นว่า มัชฌิมอากมะฉบับเต็มมาจากนิกายนิกายสรวาสติวาทินหรือมูลสรวาสติวาทิน สำหรับมัธยมอากมะฉบับเต็มนั้นมีทั้งหมด 222 พระสูตร ในขณะที่มัชฌิมนิกายของบาลีมี 152 พระสูตร โดยนอกจาก 222 พระสูตร นี้แล้วยังมีพระสูตรขนาดกลางที่จัดว่าเป็นพระสูตรในมัธยมอากมะ แต่มีการแปลเฉพาะพระสูตรในภาคภาษาจีนเป็นพระสูตรเดี่ยว (SMA) อีก 46 พระสูตร ซึ่งมีอาจจะระบุได้ว่ามาจากนิกายใด

1.3 สังยุตตอากมะ

Mun-keat Choong กล่าวว่า จากการศึกษพบว่าสังยุตตอากมะฉบับเต็ม (SA) แปลในศตวรรษที่ 5 ภายใต้การนำของพระภิกษุอินเดีย

⁴ F. Enomoto, “On the Formation of the Original Texts of the Chinese Āgamas,” *Buddhist Studies Review*, 3 (1986): 19–30. ; Anālayo, *Madhyama-āgama Studies* (Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2012), 516-521.

⁵ Jens-Uwe Hartmann and Klaus Wille, “A Version of the Śikhālakasūtra/ SingālovādaSutta,” *Buddhist Manuscript Volume III* (Oslo: Hermes publishing, 2006): 2.

คือ ท่าน Guṇabhadra ซึ่งเป็นผู้แปลคัมภีร์ของสรวาสติวาทินจำนวนมาก ซึ่งเป็นหลักฐานหนึ่งที่จะบอกว่าสังยุตตอาคัมภะน่าจะมาจากนิกายสรวาสติวาทิน⁶ ในขณะที่ Enomoto ก็เห็นว่าน่าจะมาจากนิกายมูลสรวาสติวาทิน ซึ่งมีหลักฐานจากการเปรียบเทียบอุทานวรรคของสังยุตตอาคัมภะกับฉบับสันสกฤตของนิกายมูลสรวาสติวาทิน⁷ Hiraoka ได้สรุปผลการวิจัยว่า สังยุตตอาคัมภะมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกับพระวินัยของมูลสรวาสติวาทินมากกว่านิกายสรวาสติวาทิน⁸ และจากหลักฐานที่ว่าพระฝ่าเสียนเคยนำสังยุตตอาคัมภะมาจีนเป็นของนิกายสรวาสติวาทินแต่จากการบันทึกบัญญัติรายชื่อพระสูตรในฐสถานจางจีพบว่าพระสูตรที่พระฝ่าเสียนนำมามิได้ทำการแปล⁹ จึงไม่อาจชี้ชัดได้ว่ามาจากมูลสรวาสติวาทิน ส่วน Marcus ชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างนิกายสรวาสติวาทินและมูลสรวาสติวาทินเองเป็นปัญหาใหญ่ที่ยังไม่ได้รับการคลี่คลายในแวดวงพุทธศาสตร์ศึกษา¹⁰ ดังนั้นเขาและ Anālayo จึงมองว่า สังยุตตอาคัมภะมาจากนิกายที่เป็นเครือข่ายหรือภายใต้ร่ม

⁶ Mun-keat Choong, *The Fundamental Teachings of Early Buddhism: A Comparative Study Based on the Sutranga Portion of the Pāli Samyutta-Nikāya and the Chinese Samyuktāgama* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 2000), 6-7.

⁷ F. Enomoto, “On the Formation of the Original Texts of the Chinese Āgamas,”: 23.

⁸ S. Hiraoka, “The Sectarian Affiliation of Two Chinese Samyuktāgamas,” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 49 (2000): 500-505.

⁹ T55.12a10

¹⁰ Marcus Bingenheimer, *Studies in Āgama Literature: With Special Reference to the Shorter Chinese Samyuktāgama* (Taipei: Xinwenfeng, 2011), 42-45.

เดียวกันของนิกายสรวาสติวาทิน¹¹

สังยุตตอาคัมภะฉบับเต็มมีทั้งหมด 1,362 พระสูตร ในขณะที่สังยุตต-นิกายของบาลีมี 7,762 พระสูตร นอกจากนี้ยังมีปรสังยุตตอาคัมภะ (別譯雜阿含: ASA) น่าจะมาจากนิกายกาศยปิยะ¹² แต่ Marcus ไม่เห็นด้วย และคิดว่าน่าจะมาจากนิกายที่แยกมาจากนิกายสรวาสติวาทิน¹³ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีพระสูตรสังยุตตอาคัมภะที่เป็นพระสูตรเดี่ยว (SSA) อีก 24 พระสูตร ซึ่งพระสูตรเหล่านี้ยากที่จะบอกว่ามาจากนิกายใด

1.4 เอโกตรอาคัมภะ

Chizen Akanuma ได้ให้ความเห็นว่า เอโกตรอาคัมภะฉบับเต็ม (EA) น่าจะมาจากนิกายสรวาสติวาทิน หรือนิกายมหาสังฆิกะหรือนิกายธรรมคุปต์¹⁴ ซึ่งนักวิจัยหลายท่านได้ให้ความเห็นตรงกันในภายหลังว่า เอโกตรอาคัมภะน่าจะมาจากนิกายมหาสังฆิกะ¹⁵ โดยเอโกตรอาคัมภะฉบับ

¹¹ Anālayo, “The Saṃyukta-Āgama Parallel to the Sāleyyaka-Sutta and the Potential of the Ten Courses of Action,” *Journal of Buddhist Ethics*, 13 (2006): 1-22.

¹² Mun-keat Choong, *The Fundamental Teachings of Early Buddhism: A Comparative Study Based on the Sutranga Portion of the Pali Samyutta-Nikaya and the Chinese Samyuktagama*, 6-7.

¹³ Marcus Bingenheimer, *Studies in Āgama Literature: With Special Reference to the Shorter Chinese Saṃyuktāgama*, 23-50.

¹⁴ Chizen Akanuma, *History of Buddhist scriptures* (Kyoto: Hozokan, 1939), 35-41.

¹⁵ Egaku Mayeda, “Japanese Studies on the Schools of the Chinese Āgamas,” *Zur Schulzugehörigkeit von Werken der Hīnayāna-Literatur*, Erster Teil. Ed. H. Bechert (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985),

เดิมนั้นมีทั้งหมด 472 พระสูตร และยังมีพระสูตรเดี่ยว (SEA) ที่มีเนื้อหาตรงกับเอโกตรอาคมะซึ่งมาจากนิกายอื่นที่ไม่อาจรู้ได้อีก 26 พระสูตร ในขณะที่อังกุตรนิกายของบาลีมีทั้งหมด 9,557 พระสูตร

จากข้อมูลข้างต้นจึงอาจพอสรุปอย่างไม่แน่ชัดได้ว่า ณ ปัจจุบัน นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าทีรฆอาคมะมาจากนิกายธรรมคุปต์ และเอโกตรอาคมะมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ส่วนมัธยมอาคมะและสังยุตอาคมะมาจากเครือข่ายในนิกายสรวาสติวาทิน

2. ฉบับคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับสังคาลสูตร

สังคาลสูตรมีต้นฉบับคัมภีร์โบราณอย่างน้อย 3 ภาษา คือ บาลี สันสกฤต จีน และที่สามารถรวบรวมค้นพบในปัจจุบันรวมทั้งสิ้นส่วนบางส่วนของไบลานและเปลือกไม้ มีทั้งหมด 10 ฉบับ กล่าวคือ

1) ฉบับสายใต้ภาษาบาลี สังคาลสูตร เป็นพระสูตรที่ 31 จากทั้งหมด 34 พระสูตรในทีฆนิกาย (DN31)¹⁶

2) ฉบับสายเหนือภาษาจีน ชานเซิงจิงหรือสุชาตะสูตร (善生经) เป็นพระสูตรที่ 16 จากทั้งหมด 30 พระสูตรในทีรฆอาคมะ (DA16)¹⁷

3) ฉบับสายเหนือภาษาจีน ชานเซิงจิงหรือสุชาตะสูตร (善生经) เป็นพระสูตรที่ 135 จากทั้งหมด 222 พระสูตรในมัธยมอาคมะ (MA135)¹⁸

94–103. ; Paul Harrison, “The Ekottarikāgama Translations of An Shigao,” *Buddhavidyasudhakarāh: Studies in Honour of Heinz Bechert* (Kieffer-Pölz: Petra, 1997), 279.

¹⁶ DN III 180-193

¹⁷ T01.70a19-72c7

¹⁸ T01.638c06-642a21

4) ฉบับสายเหนือภาษาจีน ชื่อเจียหลัวเยว่ลิวฟางหลี่จิงหรือชื่อเจียหลัวเยว่ไห่วิศ 6 สูตร (尸迦羅越六方禮經) เป็นพระสูตรที่รวมอาคมะพระสูตรเดี่ยวที่ 16 (SDA16)¹⁹

5) ฉบับสายเหนือภาษาจีน ชานเซิงจื่อจิงหรือสุขาทะบุตรสูตร (善生子經) เป็นพระสูตรในทีรฆอาคมะพระสูตรเดี่ยวที่ 17 (SDA17)²⁰

6) ฉบับสายเหนือภาษาสันสกฤต ศิขาลกสูตร ในมัธยมอาคมะสันสกฤต เป็นชิ้นส่วนใบลานเปลือกไม้ที่ค้นพบเอเชียกลาง (SK01)²¹

7) ฉบับสายเหนือภาษาสันสกฤต ศิขาลกสูตร ในมัธยมอาคมะสันสกฤต เป็นชิ้นส่วนใบลานเปลือกไม้ที่มีชื่อเรียกว่า Bendall Manuscripts ที่ค้นพบที่การูมาณฑู เนปาล (SK02)²²

8) ฉบับสายเหนือภาษาสันสกฤต ศิขาลกสูตร ในมหากรรณวิงค์ (SK03)²³

9) ฉบับสายเหนือภาษาปรากฤต ศิขาลกสูตร (SK04) เป็นชิ้นส่วน

¹⁹ T01.250c14-252b1

²⁰ T01.252b09-255a7

²¹ SHT IV 412. fragments 22-31, 47-64 ; SHT VI 1244, 44f in Jens-Uwe Hartmann and Klaus Wille, "A Version of the Śikhālakasūtra/ SingālovādaSutta,": 1-6.

²² Matsuda Kazunobu (松田 和信), "梵文『中阿含』のカトマンドゥ断簡 (New Sanskrit Fragments of the Madhyama-āgama from the Cecil Bendall Manuscripts in the National Archives Collection, Kathmandu)," *Journal of Indian and Buddhist Studies*, Vol. 44.2 (1996): 113-119. ; มะซีตะ คะซีโนบุ, "'มัธยมอาคมะ' ฉบับสันสกฤตในชิ้นส่วนคัมภีร์ใบลานที่การูมาณฑู," *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 145-172.

²³ Jens-Uwe Hartmann and Klaus Wille, "A Version of the Śikhālakasūtra/ SingālovādaSutta,": 1-6.

โบราณเป็ลือกไม้ที่มีชื่อเรียกว่า Schøyen Collection ที่ค้นพบที่
อัฟกานิสถาน ซึ่งภาษาชนิดนี้คล้ายคลึงกับที่พบในเขตคันธาระ ซึ่ง
พระสูตรส่วนใหญ่มาจากนิกายมหาสังฆิกะ โลโกตตระวาทีน และคาด
ว่ามีอายุอยู่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 5²⁴

10) ฉบับสายเหนือภาษาจีน คัมภีร์มหายานที่กล่าวเกี่ยวกับ
พระโพธิสัตว์พระสูตรหนึ่งที่ชื่อว่า อุบาสกศีลสูตร (优婆塞戒经)²⁵
มีข้อความบางส่วนที่พอจะนำมาเทียบเคียงกับสังคาลสูตรได้ โดยอยู่
ในวรรคที่ 14 คือ วรรครับศีลอุบาสก จากทั้งหมด 28 วรรค (優婆塞戒
經受戒品第十四)²⁶ โดยมีพระธรรมเกษม ซึ่งเป็นพระจากอินเดียกลาง
แปลในปี ค.ศ. 301

จากข้อมูลข้างต้น 9 ฉบับ หากจัดเป็นหมวดหมู่ ตามภาษาได้ดังนี้

- 1) ภาษาบาลี คัมภีร์ฉบับที่ 1 : DN31
- 2) ภาษาจีน คัมภีร์ฉบับที่ 2-5 : DA15, MA135, SDA16, SDA17, T24
- 3) ภาษาสันสกฤต ปรากฤต คัมภีร์ฉบับที่ 6-9 : SK01-04

หากจัดหมวดหมู่ตามนิกาย อาจจัดได้ ตามนิกายด้านล่างนี้

- 1) นิกายเถรวาทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คัมภีร์ฉบับที่ 1 : DN31
- 2) นิกายเถรวาทธรรมคุปต์ คัมภีร์ฉบับที่ 2 : DA16
- 3) นิกายเถรวาท(มูล)สรวาสติวาทีน คัมภีร์ฉบับที่ 3 6 7 :

²⁴ Ibid.

²⁵ T24.1034a24-1075b28

²⁶ T24.1047a26-1050b09

MA135, SK01, SK02

4) นิกายมหาสังฆิกะ คัมภีร์ฉบับที่ 9 : SK04

5) นิกายอื่นที่ไม่สามารถระบุได้ คัมภีร์ฉบับที่ 4, 5, 8 :

SDA1, SDA17

ในการเปรียบเทียบในงานวิจัยนี้จักเน้นการเปรียบเทียบกับสายคัมภีร์จีนเป็นหลัก เนื่องจากมีข้อมูลเนื้อหาที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ทำให้ง่ายต่อการวิจัย แต่ไม่ได้นำอุบาสกศีลสูตรที่มีเนื้อหาสมบูรณ์มาศึกษา ร่วม เนื่องจากมีลำดับเนื้อหาที่แตกต่างกันมากและไม่มีเนื้อหาเรื่องมิตรแท้มิตรเทียม ส่วนคัมภีร์ภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่เป็นเพียงเปลือกไม้บางชิ้นส่วน มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์จึงไม่นำมาเปรียบเทียบ แต่อย่างไรก็ตามหากเนื้อหาส่วนใดมีเนื้อความที่ตรงกับในฉบับสันสกฤตจักนำมาร่วมวิเคราะห์ด้วย

พระสูตรคู่ขนานที่เลือก 4 พระสูตร มีประวัติศาสตร์เบื้องหลังจึงแนะนำที่มาของคัมภีร์จีน ประวัติผู้แปล และยุคสมัยที่แปลของคัมภีร์จีนแต่ละฉบับ ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์เปรียบเทียบสามารถทำได้ในหลายมิติมากขึ้น

2.1 DA16 ชานเซิงจิง (善生经)

พระสูตรที่ 16 จากทั้งหมด 30 พระสูตรของทีรฆอาคมะ มีเนื้อหา 3 หน้า 3,155 ตัวอักษรจีนโดยประมาณ ผู้แปลคือ พระพุทธยสะและพระจุฬอเนียง (竺佛念) ซึ่งพระพุทธยสะเป็นพระจากเมืองจีป็น ในเอเชียกลางหรือเมืองกัศมีร์ (罽賓人) เดินทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจีนเฉียง เดิมท่านเกิดในชนชั้นพราหมณ์และได้บวชในพระพุทธศาสนาเมื่ออายุ 13 ปี พออายุ 19 ปี ได้ท่องจำพระสูตรทั้งมหายานและ

เถรวาท เมื่ออายุ 27 ปีได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในเวลานั้นพระราช
เมืองซาเล (沙勒國) ปัจจุบันอยู่ในซินเจียงเป็นเมืองทางผ่านที่จะไปเมือง
กุฉะ ได้นิมนต์พระ 3,000 รูป ซึ่งพระพุทฺธยศะได้รับนิมนต์และสนทนา
ธรรมตอบคำถามพระราชแล้วเป็นที่พอใจ พระราชาจึงนิมนต์ให้อยู่
พระราชวัง ทำให้ท่านมีโอกาสดำเนินพบกับกุมารสีพีซึ่งเป็นนักแปลคนสำคัญ
ที่ท่านักอยู่ท้ายวัง แต่ต่อมาภายหลังพระกุมารสีพีได้ขอลากลับเมืองเกิด
คือ เมืองกุฉะ ปัจจุบันอยู่ในซินเจียง (龜茲) พร้อมมารดา จากนั้น
ต่อมาได้มีโอกาสดำเนินกันอีกครั้งเมื่อพระราชายกทัพไปช่วยเมืองกุฉะ
พระพุทฺธยศะจึงขออยู่กับพระกุมารสีพีอีกเป็นระยะเวลา 10 ปี ครั้น
เมื่อพระกุมารสีพีถูกจับตัวไปฉางอันหรือซีอันในปัจจุบัน พระพุทฺธ-
ยศะได้ตามไปและร่วมแปลพระวินัยสี่ส่วนของนิกายธรรมคุปต์ ทิรช-
อาคมะและพระสูตรอื่น ร่วมกับพระจูฝอเนี่ยน ซึ่งเป็นพระจีนเมือง
จิงโจว ปัจจุบันคือ เมืองอู๋เว่ยมณฑลกานซู่ (涼州：今甘肅武威)²⁷ โดยท่าน
พระพุทฺธยศะเป็นผู้สวดท่อง พระสูตรพระวินัยภาษาสันสกฤต พระ
จูฝอเนี่ยนได้ทำการร่วมแปลและแปลสำนวนภาษาเป็นภาษาจีนและ
จดบันทึก จึงเป็นความร่วมมือระหว่างพระต่างชาติกับพระจีนในการแปล
ทิรชอาคมะ ในปี ค.ศ. 413 ซึ่งการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นใช้เวลาร่วม 15 ปี
จากนั้นพระพุทฺธยศะได้เดินทางกลับเมืองจีปิ่นหรือกัศมีร์ จากการที่พระ
พุทฺธยศะได้แปลพระวินัยของนิกายธรรมคุปต์จึงทำให้นักวิชาการ
หลายคนสรุปว่า ทิรชอาคมะก็น่าจะมาจากนิกายธรรมคุปต์ ซึ่งจะเห็นว่
การได้มาของพระสูตรนั้นยาก พระพุทฺธยศะเดินทางไกลมาจาก
เอเชียกลางถึงฉางอัน ซึ่งเป็นการเดินทางบนเส้นทางสายไหมหลาย
พันกิโลเมตร และการแปลจำเป็นต้องอาศัยเจ้าของภาษาอย่างพระ
จูฝอเนี่ยนจึงได้พระสูตรแปลภาษาจีน

²⁷ T50.333c16-334b27

2.2 MA135 ชำนเซิงจิง (善生经)

พระสูตรที่ 135 จากทั้งหมด 222 พระสูตรในมัธยมอาคัมมะ มีเนื้อหาประมาณ 4 หน้า 4,431 ตัวอักษรจีนโดยประมาณ ผู้แปลในฉบับนี้เขียนว่า พระสังฆเทวะเป็นผู้แปล (僧伽提婆 เซิงเจียถิผอ Samgha-deva) ท่านเป็นชาวกัศมีร์ เดินทางมาฉางอัน รวปี ค.ศ. 383 หลังจากนั้นก็มีพระจากกัศมีร์อีกรูปที่มีนามว่า พระสังฆรักษะ (Saṅgharaksa 僧伽羅叉) ได้นำต้นฉบับมัธยมอาคัมมะมาในปี ค.ศ. 398 พระสังฆเทวะจึงได้ทำการแปล²⁸ ซึ่งการแปลครั้งนี้เป็นการแปลครั้งที่ 2 หลังจากทีสมณะธรรมนันทิ (Dharma-nandi 曇摩難提) ได้แปล ซึ่งท่านเป็นพระชาวเอเซียกลาง เมืองแบกเตรีย (Bactria Pamirs 兜佉勒國人) บริเวณประเทศอัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน และอุซเบกิสถานในปัจจุบัน ที่ไม่ไกลจากฉางอันมากนัก ท่านได้ติดตามพ่อค้ามาที่ฉางอันหรือซีอันในปัจจุบัน และแปลมัธยมอาคัมมะและเอโกตรอาคัมมะร่วมกับพระจูฝอเนี่ยนในปี ค.ศ. 384²⁹ ซึ่งฉบับที่พระธรรมนันทิแปลนั้นมีจำนวน 59 ผูก ในขณะที่พระสังฆเทวะแปลฉบับที่มี 60 ผูก³⁰ นอกจากมัธยมอาคัมมะ พระสังฆเทวะก็ยังได้แปลเอโกตรอาคัมมะซ้ำอีกเป็นครั้งที่ 2 เช่นกัน

จากเส้นทางของพระเอเซียกลางไม่ว่าจะเป็นเมืองแบกเตรียหรือกัศมีร์ก็ล้วนเป็นเส้นทางที่ยาวไกลจากฉางอันของจีนอย่างมาก การเดินทางและการคัดลอกคัมภีร์ในภาษาของเอเซียกลางมาสู่ภาษาจีนก็ไม่ใช่เป็นเรื่องง่าย แต่ด้วยพลังศรัทธาของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ยุคนั้นจึงทำให้มีการแปลถึงสองครั้งด้วยกัน ด้วยเหตุที่ว่าฉบับแปลครั้งแรกได้สูญหายไป

²⁸ T50.329a

²⁹ T02.549a10-a23

³⁰ T55.129a02

2.3 SDA16 ชื่อเจียหลัวเยว่ลิวฟางหลี่จิง (尸迦羅越六方禮經)

พระสูตรที่รวมอาคมะพระสูตรเดี่ยวที่ 16 มีเนื้อหาประมาณ 3 หน้า 1,893 ตัวอักษรจีนโดยประมาณ ผู้แปลคือ พระอันชื่อเกา เจ้าชายแห่งจักรวรรดิพาร์เธีย³¹ หรือประเทศอิหร่านปัจจุบัน ท่านเป็นภิกษุที่เดินทางมาถึงนครลั่วหยางของจีนในปี ค.ศ. 148 และได้แปลพระสูตรจำนวนมากมาย อาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นหนึ่งในพระต่างชาติสองรูปแรกที่แปลพระสูตรเป็นภาษาจีน ซึ่งในยุคนั้นมีพระที่มีชื่อเสียงในการแปลอีกรูปหนึ่งคือ โลกเกษม (Lokakṣema 支婁迦讖) ซึ่งเดินทางมาถึงนครลั่วหยางของจีนในปี ค.ศ. 178 สำหรับผลงานการแปลของพระอันชื่อเกานั้นมีมาก มีการบันทึกที่ต่างกันในแต่ละคัมภีร์บัญญัติรายชื่อ แต่ข้อมูลที่ตรงกันระหว่างบัญญัติรายชื่อฐานจั้งจีจี้กับบันทึกประวัติพระเถระเกาเซิงจ้วน (高僧傳) ได้กล่าวว่า ท่านแปลทั้งหมด 35 พระสูตร โดยพระสูตรส่วนใหญ่ที่แปลจะเป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทิน พระวินัย คัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์ที่เกี่ยวกับสมาธิสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน³² พระอันชื่อเกาได้แปลพระสูตรเป็นระยะเวลาราว 20 ปี และมรณภาพในปี ค.ศ. 170

พระสูตรนี้พระอันชื่อเกาได้นำมาแปลเป็นพระสูตรเดี่ยว โดยท่านไม่ได้แปลพระสูตรของทีรฆอาคมะอื่นๆ ทั้งหมดด้วย จึงยากที่จะทราบแน่ชัดว่าต้นฉบับนั้นเป็นอย่างไร แต่สันนิษฐานได้ว่าพระสูตรนี้มีความสำคัญและเป็นที่ยินยอม ทำให้พระนักแปลรูปแรกหยิบยกพระสูตรนี้มา

³¹ จักรวรรดิพาร์เธีย (อังกฤษ: Parthian Empire) หรือ จักรวรรดิอาร์ซาคีเยสส์ (Arsacid Empire) เป็นจักรวรรดิที่ดำรงอยู่ระหว่าง 247 ปีก่อนคริสตกาล – ค.ศ. 224 ตั้งอยู่ในดินแดนของประเทศอิหร่านในปัจจุบัน

³² 韓廷傑 hán tíng jié (ฮั่นเถียนเจีย), “東漢時期的佛經翻譯 dōng hàn shí qī de fó jīng fān yì (การแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคราชวงศ์ฮั่นตะวันออก),” liaotuo, May 19, 2014, <https://www.liaotuo.com/fjrw/jsrw/htj/62598.html>.

แปล และสำหรับฉบับแปลนี้ถือว่าเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดเมื่อเทียบกับฉบับจีนฉบับอื่นๆ

2.4 SDA17 ซ่านเซ็งจื่อจิง (善生子经)

พระสูตรในทีรฆาคมะพระสูตรเดี่ยวที่ 17 เนื้อหาความยาวประมาณ 3 หน้า 2,900 ตัวอักษรจีนโดยประมาณ ผู้แปล คือ พระจื้อฝ่าตู้ เดินทางจากเอเชียกลาง (อัฟกานิสถาน) มาแปลที่นครลั่วหยาง ในปี ค.ศ. 301 ซึ่งต้นฉบับไม่ทราบแน่ชัด ท่านเป็นผู้ช่วยพระธรรมรักษ์ผู้มีความสามารถทางภาษาในดินแดนตะวันตกที่มีเมืองน้อยใหญ่ 36 เมืองที่มีความหลากหลายทางภาษามาก ท่านได้ช่วยพระธรรมรักษ์ในการจัดบันทึกการแปลและแปลพระสูตรที่พระธรรมรักษ์แปลไม่เสร็จอีก 54 พระสูตร³³

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า เนื้อหาของฉบับ MA135 มีเนื้อหาคำแปลอักษรจีนที่มากที่สุด 4,431 ตัวอักษรจีนโดยประมาณ แต่กลับถูกจัดอยู่ในมัธยมาคมะ ซึ่งจัดว่าเป็นพระสูตรความยาวระดับกลาง ในขณะที่ DA16 ที่มีตัวอักษร 3,155 กลับถูกจัดอยู่ในพระสูตรหมวดยาว และฉบับที่มีตัวอักษรจีนในการแปลน้อยที่สุดคือ ฉบับของพระอันซือเกา ที่ถือว่าเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดในสายจีน ซึ่งข้อมูลของแต่ละฉบับสามารถเปรียบเทียบได้ตามตารางด้านล่างดังนี้

³³ T55.0354c05

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบลักษณะของสังคาลสูตรแต่ละฉบับ

ชื่อพระสูตร	ผู้แปล/ ชื่อฉบับ	ช่วงเวลาแปล	สถานที่ ค้นพบ	นิกาย
DN31 Sīṅgālovādasutta	บาลี	ก่อน ค.ศ. 43-17	ศรีลังกา	เถรวาท วิภวาทิน
SDA16 尸迦羅越六方禮	พระอ้นชื่อเกา	ค.ศ. 168-171	จีน	?
SDA17 善生子	พระจื่อฝ่าตู้	ค.ศ. 314-366	จีน	?
MA135 善生	พระธรรมนันทิ	ค.ศ. 365-384	จีน	สรวาสติ- วาทีน
DA16 善生	พระจุฬอเนียง	ค.ศ. 413	จีน	ธรรมคุปต์
T24 优婆塞戒经	พระธรรมเกษม	ค.ศ. 426	จีน	?
SK01 Śikhālakasūtra	SHT	ศตวรรษที่ 3-8	ภูหู่ฟั่น ซินเจียง เอเชีย กลาง	สรวาสติ- วาทีน
SK02 Śikhālakasūtra	Kathmandu	ศตวรรษที่ ?	เนปาล	สรวาสติ- วาทีน
SK03 Śikhālakasūtra	MVY	ศตวรรษที่ ?	?	สรวาสติ- วาทีน
SK04 Śikhālakasūtra	Schøyen	ศตวรรษที่ 5	อัฟกา- นิสถาน	มหาสัง- ฆิกะ

จากตารางข้างต้นทำให้เห็นว่า คัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดคือคัมภีร์ฉบับบาลี สำหรับสายเหนือที่เก่าแก่ที่สุดคือ คัมภีร์ภาษาจีน ที่แปลโดยพระอันซือเกา และพบว่าพระสูตรที่ค้นพบที่เป็นชิ้นส่วนใบลานเปลือกไม้ส่วนใหญ่มาจากนิคายสรวาสติวาทิน และที่ค้นพบล่าสุดเป็นชิ้นส่วนใบลานเปลือกไม้ที่มาจากนิคายมหาสังฆิกะ ซึ่งการศึกษาวิจัยคัมภีร์เหล่านี้ทำให้เราได้ทราบถึงประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่แฝงไว้ในความเก่าแก่ของหลักฐานโบราณเหล่านี้

3. ผลการวิจัย

3.1 ภาพรวมความเหมือนและความแตกต่าง

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับบาลี DN31	ฉบับจีน SDA16	ฉบับจีน SDA17	ฉบับจีน DA16	ฉบับจีน MA135
1. บทนำ					
1.1 การประทับของพระ- สัมมาสัมพุทธเจ้าที่กรุง ราชคฤห์ และการให้วาทะทั้ง 6 ของสิ่งคาลก	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ (ต่อ)

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135
1.2 พระพุทธเจ้าบิณฑบาต และพบสังคาลที่กำลังไหว้ ทิศ 6 จึงทักทายถามไถ่ สังคาลเล่าเรื่องการสั่งลา ของคนดี เรื่องการไหว้ ทิศ 6	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2
1.3 สังคาลขอให้พระองค์ เล่าเรื่องการไหว้ทิศ ของ อริยสาวก	1.3	1.3	-	1.3	-
2. ธรรม 14 ประการ					
2.1 ภาพรวมธรรม 14 ประการ	2.1	-	-	2.1	2.1
2.2 อธิบายกรรมกิเลส 4	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2
2.3 เหตุ 4 ประการแห่ง การประกอบบาป	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3
2.4 อบายมุข 6	2.4	2.4	2.4	2.4	2.4
3. โทษของอบายมุขแต่ละข้อ					
3.1 โทษแห่งสุราเมรัย 6	3.1	-	3.1	3.1	3.3

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ (ต่อ)

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135
3.2 โทษของการเที่ยว กลางคืน 6	3.2	-	3.2	3.3	3.2
3.3 โทษของการเที่ยวดู มหรสพ 6	3.3	-	3.4	3.4	3.5
3.4 โทษแห่งการเล่น การพนัน 6	3.4	-	3.3	3.2	3.1
3.5 โทษของการคบคนชั่ว เป็นมิตร 6	3.5	-	3.5	3.5	3.4
3.6 โทษแห่งการ เกียจคร้าน 6	3.6	-	3.6	3.6	3.6
3.7 คาถา	3.7	-	3.7	3.7	3.7
4. มิตรแท้มิตรเทียม					
4.1 มิตรเทียม 4 ประเภท	4.1	-	4.1	4.1	4.1
4.2 มิตรถือเอาประโยชน์ แต่ฝ่ายเดียว 4	4.2	-	4.2	4.2	4.2
4.3 มิตรดีแต่พูด 4	4.3	4.7	4.4	4.4	4.4
4.4 มิตรพูดประจบ 4	4.4	4.1	4.3	4.3	4.3

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ (ต่อ)

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135
4.5 มิตรชักชวนในทาง เสื่อม 4	4.5	4.3	4.5	4.5	4.5
4.6 สรุปรมิตรเทียม	4.6	4.8	-	4.6	-
4.7 มิตรเทียม 4 ประเภท	4.7	-	-	4.7	4.6
4.8 มิตรมีอุปการะ 4	4.8	4.2	4.7	4.10	4.8
4.9 มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์	4.9	4.5	4.8	4.11	4.9
4.10 มิตรแนะนำประโยชน์	4.10	4.6	4.9	4.8	4.10
4.11 มิตรมีความรักใคร่	4.11	4.4	4.6	4.9	4.11
4.12 สรุปรมิตรแท้	4.12	-	4.10	4.12	-
5. ทิศ 6					
5.1 ภาพรวมทิศ 6	5.1	-	-	5.1	5.1
5.2 การปฏิบัติระหว่าง บุตรและบิดามารดา	5.2	5.2	5.2	5.2	5.2
5.3 การปฏิบัติระหว่าง ศิษย์และครูอาจารย์	5.3	5.3	5.3	5.3	5.3
5.4 การปฏิบัติระหว่าง สามีและภรรยา	5.4	5.4	5.4	5.4	5.4

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ (ต่อ)

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135
5.5 การปฏิบัติระหว่างเพื่อนสหาย	5.5	5.5	5.5	5.5	5.6
5.6 การปฏิบัติระหว่างนายกับลูกจ้าง	5.6	5.6	5.6	5.6	5.5
5.7 การปฏิบัติระหว่างสมณพราหมณ์และสาวก	5.7	5.7	5.7	5.7	5.7
5.8 คาถาสรูป	5.8	5.8	5.8	5.8	5.8
5.9 สิ่งกาลกะหรือสุขาตะได้เคารพพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	5.9	-	5.9	5.9	5.9

หมายเหตุ : ใช้เนื้อหาฉบับบาลีเป็นตัวตั้ง ส่วนตัวเลขแสดงลำดับเนื้อหาส่วนนั้นในพระสูตรต้นฉบับนั้นๆ

จากตารางข้างต้นพบว่า ฉบับ SDA17 และ DA16 มีจำนวนเนื้อหาและการเรียงลำดับใกล้เคียงกับฉบับบาลี แต่หากพิจารณาโดยรวมแล้วกลับพบว่า มีการเรียงลำดับของแต่ละฉบับแตกต่างกันไป โดยเริ่มตั้งแต่อบายมุข 6 เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังพบว่า ฉบับ SDA16 ที่พระอ้นชื่อเกาแปลนั้น มีหลายส่วนที่ขาดหายไปและการเรียงลำดับ

ไม่ตรงกับฉบับอื่นนัก โดยเฉพาะในเนื้อหามิตรแท้มิตรเทียม ที่ไม่ได้ลำดับมิตรเทียมไว้ก่อนมิตรแท้ แต่ลำดับมิตรเทียมแต่ละประเภทสลับกับมิตรแท้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า มิตรเทียมประเภทนั้นๆ ตรงกันข้ามกับมิตรแท้ประเภทใด ต่อมาในส่วนท้ายของทิส 6 เป็นส่วนที่มีการเรียงลำดับได้อย่างเป็นระเบียบคล้ายคลึงกันมาก มีเพียงฉบับ MA135 ที่มีการสลับกันในส่วนของการปฏิบัติระหว่างมิตรสหายและระหว่างนายกับลูกจ้าง ซึ่งถือว่ารายละเอียดเกี่ยวกับทิส 6 ในแต่ละฉบับนี้ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างแม่นยำในทางตรงกันข้าม ส่วนที่เกี่ยวกับอบายมุข 6 และมิตรแท้มิตรเทียมของแต่ละฉบับนี้นักกลับมีความสับสนในการเรียงลำดับจนทำให้มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด แต่อย่างไรก็ตามในส่วนที่เรียงลำดับเหมือนกัน ก็ยังคงมีรายละเอียดเนื้อหาที่แตกต่างกันบางส่วนซึ่งชวนให้ศึกษาค้นคว้าต่อไป และด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ในบทความนี้จึงไม่ได้รายงานผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทิส 6 ซึ่งจะนำเสนอต่อไปในโอกาสที่เหมาะสม

3.2 วิเคราะห์ชื่อพระสูตร

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ชื่อของพระสูตรแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นตัวบาลีที่ใช้ชื่อว่าสังคาลกสูตร หรือ Singālovāda suttanta สิงคาโลวาหะสูตร ที่อาจจะแปลได้ว่าเป็นพระสูตรที่ให้โอวาทแด่ สิงคาล ซึ่งมีชื่อบุคคลสำคัญคือ บุตรของคหบดี สิงคาลก Singāloko สิงคาลเป็นชื่อ เมื่อเติม ก ท้าย ชื่อนาม เป็นการลง ก ปัจจัย ประเภทตัทธิต อาจใช้ความหมายว่า น้อยๆ, น่าเอ็นดู เป็นต้น จึงอาจแปลได้ว่า สิงคาลหนุ่มน้อย สำหรับฉบับจีนนั้นมีการแปลชื่อพระสูตรที่แตกต่างกันในแต่ละฉบับ บางฉบับใช้การแปลเลียนเสียง

หรือแปลโดยเสียง เช่น SDA16 《佛说尸迦罗越六方礼经》ซึ่งออกเสียงว่า ฟอซัว ชื่อเจียหลัวเยว่ ลิวฟางหลี่จิง (fó shuō shī jiā luó yuè liù fāng lǐ jīng) ซึ่งบางตัวเป็นการแปลโดยความหมายบางตัวแปลโดยเสียง โดยจะอธิบายในรายละเอียดดังนี้

ฟอซัว (fó shuō) หมายถึง พระพุทธเจ้าเทศน์หรือกล่าว ชื่อเจียหลัวเยว่ (shī jiā luó yuè) เป็นการเลียนเสียงจากภาษาต้นฉบับ 尸 (ชื่อ shī) ตรงกับเสียงบาลีเสียง “สิง” ; 迦 (เจีย jiā) ตรงกับเสียงบาลีเสียง “คา” โดยตัวอักษรนี้ในเสียงต้นราชวงศ์ถึงนั้นออกเสียง “กา” หรือ “กะ” แต่เมื่อภาษามีการพัฒนาตัวอักษรจีนตัวนี้ปัจจุบันจึงออกเสียงว่า “เจีย” ; 罗 (หลัว luó) ตรงกับเสียงบาลี “ละ” ; 越 (เยว่ yuè) ตรงกับเสียงพยางค์ของบาลีเสียงที่ว่า “กะ” ซึ่งเราไม่ทราบแน่ชัดว่าต้นฉบับนั้นที่ไม่ใช่บาลีนั้น แต่เป็นเสียงภาษาทางอินโดอารยันนั้นเป็นเสียงใด อาจจะเป็นเสียง “ยะ” “วะ” หรือเสียงอื่น ส่วนท่อนสุดท้าย ลิวฟาง (liù fāng) แปลว่า ทิศ 6 礼 (หลี่ lì) แปลว่า ไหว้หรือทำความเคารพ ; 经 (จิง jīng) แปลว่า พระสูตร ดังนั้นชื่อพระสูตรของฉบับนี้ที่อันชื่อเกาแปล จึงแปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้ากล่าวชื่อเจียหลัวเยว่ไหว้ทิศ 6 ดังนั้นสำหรับพระสูตรนี้ ต้นฉบับของชื่อสิ่งคาลก น่าจะเป็น Siṅgāraya (สิงคารย), Siṅgālaya (สิงคาลย), Siṅgārava (สิงคารว), Siṅgālava (สิงคาลว) หรือ อาจจะเป็นไปได้ว่า “เจียหลัวเยว่” แปลมาจากภาษาสันสกฤตที่ว่า grhapati (คฤหปติ หรือคหบดี)³⁴ หรือ grhastha (คฤหสฺถ

³⁴ 在家居士 (จั๊ยเจียจฺยชื่อ zài jiā jū shì) แปลว่า ภรรวาสหรือผู้ที่อาศัยที่บ้าน ภาษาสันสกฤต ใช้คำว่า grhapati (คฤหปติ), ส่วนภาษาบาลี ใช้คำว่า gahapati (คหบดี), แปลโดยเสียง 迦羅越 (เจียหลัวเยว่ jiā luó yuè) (“居士,” zh.wikipedia, Accessed April 13, 2021, <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%B1%85%E5%A3%AB>)

หรือ คฤหัสถ์)³⁵ และคหบดีหรือคฤหัสถ์ท่านนี้มีชื่อว่า ชื่อ หรือ สุ

ซึ่งในฉบับแปลจีนฉบับอื่นจะใช้ชื่อพระสูตรว่า 善生 (ช่านเซิง shàn shēng) ในฉบับ SDA17 DA16 และ MA135 ซึ่งหากพยายามแปลง 善生 มาเป็นภาษาบาลีจะได้ว่า “สุชาตะ” เพราะ 善生 ออกเสียงว่า ช่านเซิง (shàn sheng) โดยที่ 善 (ช่าน shàn) แปลว่า ดี ซึ่งจะใช้ตรงกับบาลีว่า “สุ” ที่แปลว่า ดี งาม สวย ส่วน 生 (เซิง shēng) แปลว่า เกิด กำเนิด หากแปล 善生 ย้อนกลับไปบาลีหรือสันสกฤตก็จะเป็น สุชาตะ ซึ่งก็เป็นไปได้ว่า ในพระสูตร SDA16 คฤหัสถ์หรือคหบดีนั้นมีนามย่อว่า “สุ” หรือ “สิง” ซึ่งเป็นเสียงแรกของชื่อบุตรที่ไม่นับถือพระศาสนาของคหบดีที่ได้เป็นพระโสดาบัน แต่ปรากฏว่าในพระสูตร SDA17 ชื่อพระสูตรมีเพิ่มมาอีกตัวคือ 善生子 ซึ่งตัวสุดท้ายที่เพิ่มเข้ามานั้น 子 (จื่อ zǐ) แปลว่า บุตร ดังนั้นชื่อพระสูตรจึงแปลว่า ลูกของสุชาตะ จึงมีประเด็นที่ว่า สุชาตะคือชื่อกคหบดี หรือ ชื่อบุตรคหบดี ในเนื้อหาของ SDA17 สุชาตะก่อนตายได้บอกลูกว่า...³⁶ ซึ่งเป็นที่แน่ชัดว่า สำหรับฉบับ SDA17 สุชาตะ เป็นชื่อของพ่อ ในขณะที่ฉบับอื่น คือ DA16 ที่มาจากนิกายธรรมคุปต์ และ MA135 ที่มาจากนิกายสรวาสติวาทิน เห็นตรงกันว่า สุชาตะเป็นชื่อของลูก หากมองจากข้อมูลที่ต่างนิกายแล้วตรงกันจึงเป็นข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือได้ว่า สุชาตะ น่าจะเป็นชื่อของลูก หรือ หากเราจะค้นเคยกันในประเทศไทย บุตรคหบดีท่านนี้ จะมีชื่อว่า สุชาติ ชื่อนี้ไม่น่าจะเป็นนามของบิดา

ต่อมาอาจจะมีคำถามว่า ทำไมฉบับจีนล้วนแต่มีชื่อตรงกันว่า “สุชาตะ” ในขณะที่ฉบับบาลี บุตรกลับชื่อว่า “สิงคาลกะ” นักวิจัย

³⁵ gr̥hastha (คฤหัสถ์) แปลโดยพยัญชนะ ว่าเป็นผู้ที่อยู่นอกบ้านหรือกับครอบครัว Monier Williams, *A Sanskrit English Dictionary*, s.v. “gr̥hastha.”

³⁶ T01.252b09

ชาวไต้หวัน หวางไคฝู่ (王開府) ได้ตั้งสมมติฐานและให้ความเห็นว่า การแปลของฉบับจีนที่ว่า “สุชาตะ” นั้น น่าจะมาจาก คำว่า Singāra “สิงคาระ” ที่แปลว่า สง่างาม น่าชื่นชม elegant, graceful ทำให้แปลได้ว่า “สุ” หรือ ดิغامนั่นเอง ซึ่งเป็นไปได้ที่ว่าต้นฉบับใช้ตัว r (ร) แทน l (ล) ซึ่งมีการใช้แทนกันอยู่ในภาษาอินโดอารยัน³⁷ แต่สิ่งที่ยังคงเป็นข้อสงสัยคือ ชาตะ ชาติ กำเนิด ที่มาจากตัวอักษรจีน 生 แปลออกมาจากศัพท์ใด ซึ่งหากมีการค้นพบฉบับภาษาสันสกฤตหรือฉบับภาษาอื่น อาจจะทำให้เราเข้าใจอะไรมากขึ้น ณ ปัจจุบัน ที่มีข้อมูลทราบเพียงว่า ชื่อพระสูตรในสันสกฤตนั้นมี 2 แบบ คือ ศิขาลกสูตร และ ศิธาลกสูตร โดย ศิขาล แปลว่า การสอน³⁸ ส่วนตัวหลัง ศิธาลก ไม่มีความหมาย อาจเป็นไปได้จากการผิดพลาดของตัวสะกด เพราะต่างกันแค่อักษรเดียว Śikhāla, Śithāla จากตัว k เป็น t จากฉบับสันสกฤตที่ค้นพบปัจจุบัน ยังไม่สามารถให้ข้อมูลอะไรเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับ “สุชาติ” หรือ “สุชาตะ” ได้ ในขณะที่หากย้อนมาดูภาษาบาลี Sigāla มีความหมายว่า แตกต่าง แปรผัน หรือ เรื่อยไป เมื่อใส่ “กะ” ท้ายชื่อ จึงแปลว่า ผู้แตกต่าง ผู้ผันแปร ผู้เรื่อยไป ไม่อยู่กับที่³⁹ ซึ่งไม่สามารถหาความเกี่ยวข้องกับคำว่า “สุชาติ” หรือ “สุชาตะ” ได้เลย ดังนั้นจึงยังคงมีช่องว่างและพื้นที่ในการศึกษาอีกมากมายว่า ชื่อบุตรคบหาดีว่า “สุชาติ” หรือ “สุชาตะ” นั้นมาจากอะไร

³⁷ 王開府 wáng kāi fǔ (หวางไคฝู่), “善生經的倫理思想——兼論儒家佛倫理思想之異同 shàn shēng jīng de lún lǐ sī xiǎng — jiān lùn rú jiā fó lún lǐ sī xiǎng zhī yì tóng (แนวคิดจริยธรรมในชานเซิงจิง ความแตกต่างระหว่างแนวคิดจริยธรรมของพุทธและขงจื๊อ),” 世界中國哲學學報 (shì jiè zhōng guó zhé xué xué bào) ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (2000): 60-61.

³⁸ Monier Williams, *A Sanskrit English Dictionary*, s.v. “Śikhāla.”

³⁹ T.W. Rhys Davids and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, s.v. “Siṅgāla.”

3.3 ความแตกต่างในประเด็นอบายมุข 6

ในส่วนของธรรม 14 ประการนั้น จากตารางด้านบนจะสังเกตเห็นได้ว่า การเรียงลำดับคล้ายเคียงกันหรือแทบจะเหมือนกัน จำนวนเนื้อหาที่มีปริมาณเท่ากัน แต่ในตารางสังเกตเห็นได้ชัดว่า เนื้อหาในส่วนของอบายมุข 6 นั้นมีการเรียงลำดับที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงนำเนื้อหาส่วนของอบายมุข 6 ที่ต่างกันมากมาลงอย่างละเอียดในที่นี้

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่า ฉบับ SDA16 ที่แปลโดยอันชือเกาที่เป็นฉบับที่ถือว่าเก่าแก่ที่สุดในระหว่างฉบับสายจีนทั้งหมด แต่กลับไม่มีเนื้อหาในอบายมุข แต่ขึ้นส่วนโปลาณที่ค้นพบกลับมีเนื้อความส่วนนี้ในการวิจัยส่วนนี้จึงขอนำขึ้นส่วนโปลาณสันสกฤตเข้ามาเปรียบเทียบด้วย เพื่อที่จะทำให้สามารถเทียบเนื้อหาในระหว่างคัมภีร์ที่เป็นเครือข่ายนิกายสรวาสติวาทินและมูลสรวาสติวาทินของทั้งสายจีนและสายสันสกฤต โดยฉบับ MA 135 SHT และ MVY ล้วนเป็นฉบับที่อยู่ในสายสรวาสติวาทิน ในขณะที่ DA16 น่าจะมาจากสายธรรมคุปต์ และ Schøyen ที่มาจากนิกายมหาสังฆิกะ

ตารางที่ 4 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับของอบายมุข 6 ในแต่ละสายคัมภีร์

โทษของอบายมุข แต่ละข้อ	DN31	SDA17	DA16	MA135	SHT	MVY	Schøyen
โทษของสุราเมรัย 6	1	1	1	3	?	1	1
โทษของการ เที่ยวกลางคืน 6	2	2	3	2	?	3	2
โทษของการ เที่ยวดูมหรสพ 6	3	4	4	5	4	5	5
โทษของการ เล่นการพนัน 6	4	3	2	1	3	2	4
โทษของการคบ คนชั่วเป็นมิตร 6	5	5	5	4	5	4	3
โทษของการ เกียจคร้าน 6	6	6	6	6	6	6	6

จากตารางด้านบนของ Jens-Uwe Hartmann ได้กล่าวว่า ฉบับของนิกายสรวาสติวาทีนทั้ง 3 ฉบับ MA135 SHT MVY กลับมีการเรียงลำดับที่ไม่เหมือนกัน⁴⁰ คือ แม้แต่ในสายนิกายเดียวกันยังเรียงไม่เหมือนกัน แต่หากจะสังเกตระหว่าง 3 ฉบับนี้อาจจะมองได้ว่า ฉบับ MA135 กับฉบับ MVY⁴¹ มีส่วนที่มีการเรียงที่คล้ายคลึงกันอยู่บ้าง กล่าวคือ

⁴⁰ Jens-Uwe Hartmann and Klaus Wille, “A Version of the Śikhā-lakasūtra/SingālovādaSutta,”: 1-7.

⁴¹ ย่อมาจาก *Mahāvvyutpatti* เป็นคัมภีร์ทิเบตที่แต่งในยุคศตวรรษที่ 9

สมมติให้มีการเรียงใหม่เล็กน้อย สลับตำแหน่งระหว่าง 1 กับ 2 กล่าวคือ หากฉบับ MA135 เรียงใหม่ให้ลำดับที่ 1 ไปอยู่ที่การเที่ยวกลางคืน และ ลำดับที่ 2 มาเป็นการเล่นการพนัน ลำดับอื่นของทั้ง 2 ฉบับจะตรงกัน เหลือเพียงแต่ว่าระหว่างการเดินทางเที่ยวกลางคืนกับการดื่มน้ำเมาที่จริงแล้ว ในสายสรวาสติวาทินอันใดขึ้นเป็นอันดับแรกกันแน่ แต่หากดูฉบับอื่น ประกอบ จะเห็นได้ว่า ค่อนข้างจะเห็นตรงกันว่า การดื่มสุราจะเป็น อันดับแรกก่อน

ส่วนฉบับ SHT ที่ค้นพบที่ถู่หลู่ฟาน มณฑลซินเจียงในปัจจุบัน ที่ได้ถือกันว่ามาจากนิกายสรวาสติวาทิน มีการเรียงไม่ค่อยตรงกับคัมภีร์ ที่มาจากสรวาสติวาทินด้วยกัน แต่การเรียงกลับมีความคล้ายกันมาก กับ SDA17 ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่ามาจากนิกายใด และจากการศึกษาของ มะซีเต คะซีโนบุ การเรียงพระสูตรของ SHT (SK01) และฉบับที่มาจาก การุณมาณฯ SK02 กลับไม่ตรงกับ MA ทั้ง ๆ ที่จัดอยู่ในหมวดสรวาสติวาทินเหมือนกัน จากการวิจัยมะซีเตมีความเห็นว่า ในสายสรวาสติวาทินเอง อาจจะมีการปรับย่อ เป็นมัธยมอาคมะฉบับย่อ กับ ฉบับเต็มสมบูรณ์⁴² ในการวิจัยเทียบคัมภีร์มัธยมอาคมกับคัมภีร์สันสกฤต SHT ของมะซีเต ในเนื้อหาพระสูตรอื่นก็มีความเห็นตรงกันว่าไม่เหมือนกันระหว่าง 2 ฉบับนี้ที่ถือกันว่ามาจากสรวาสติวาทิน⁴³ ซึ่งทำให้ตั้งข้อ

ลักษณะคล้ายกับสารานุกรมเป็นคัมภีร์เชิงนิรุกติศาสตร์ในการอธิบายคำศัพท์ สันสกฤต-ทิเบต, ทิเบต-สันสกฤต

⁴² มะซีเต คะซีโนบุ, “‘มัธยมอาคม’ ฉบับสันสกฤตในชิ้นส่วนคัมภีร์ใบลาน ที่การุณมาณฯ,” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 145-172.

⁴³ Matsuda Kazunobu (松田 和信), “梵文『中阿含』のカトマン・ドゥ断簡 (New Sanskrit Fragments of the Madhyama-āgama from the Cecil Bendall Manuscripts in the National Archives Collection Kathmandu),”: 113-119.

สมมติฐานว่า ฉบับ SHT อาจจะไม่ใช่อันดับของนิกายสรวาสติวาทิน หรือ อาจจะเป็นมูลสรวาสติวาทินที่เป็นสายต่อ จึงทำให้การเรียงลำดับไม่เหมือนกัน แต่หากเป็นสายเดียวกันจริง อาจเป็นไปได้ว่าเป็นเพราะกาลเวลาของการบันทึกที่ผ่านมานานทำให้เกิดความคลาดเคลื่อน จึงมีการเรียงลำดับที่ต่างกันไปอาจเป็นได้ ส่วนเนื้อหาข้อความที่มาจากต่างสาย นิกายและมีข้อมูลที่เหมือนกันเป็นเรื่องที่ยากมาก และหากมีกรณีเช่นนี้ ก็ถือได้ว่า การถ่ายทอดตรงจำนนแม่นยำ และถือได้ว่าเนื้อความที่ตรงกันในส่วนนั้น เป็นส่วนที่มาจากสมัยดั้งเดิมหลังจากสมัยพุทธกาลไม่นาน

ส่วนฉบับ DA16 ที่เชื่อกันว่ามาจากสายธรรมคุปต์ใกล้เคียงกับ ฉบับ MVY ที่มาจากนิกายสรวาสติวาทิน ยิ่งกว่า MA135 ที่มาจากสรวาสติวาทินเสียอีก แต่อย่างไรก็ตามหากดูในหลายๆ บริบท เราอาจมั่นใจได้ว่า MA135 และ ฉบับ MVY เป็นสายเดียวกันอยู่ในเครือข่ายนิกายสรวาสติวาทิน

นอกจากนี้ DA16 ยังมีความใกล้เคียงกับฉบับ SHT แม้จะไม่ใกล้เคียงเท่าฉบับ SDA17 แต่ถ้าสมมติ DA16 กับ SHT สลับกันระหว่างลำดับที่ 2 และ 3 ของทั้ง 2 ฉบับ คือ โทษของการเล่นการพนัน กับโทษของการเที่ยวกลางคืน ก็จะทำให้เรียงเหมือนกันได้ ซึ่งหากจะลองพยายามจับสายให้อยู่กลุ่มเดียวกัน อาจจะบอกได้ว่า ฉบับ SHT SDA17 และ DA16 น่าจะเป็นสายเดียวกัน

ในขณะที่มีการเรียงลำดับที่ใกล้เคียงกันของฉบับที่เก่าแก่ทั้ง 3 ฉบับ กล่าวคือ ฉบับบาลี DN31 ฉบับอันชื่อเกา SDA17 และฉบับสันสกฤต Schøyen จากแอฟริกาที่มาจากนิกายมหาสังฆิกะ⁴⁴ ซึ่งจะมีการสลับ

⁴⁴ Hartmann เห็นเช่นเดียวกันว่า ฉบับบาลี DN31 มีความคล้ายคลึงกับฉบับสันสกฤต Schøyen จากแอฟริกาที่มาจากนิกายมหาสังฆิกะ

ตัวกันไม่คงที่ ในลำดับที่ 3, 4, 5 ในขณะที่ลำดับที่ 1, 2, 6 เหมือนกัน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ฉบับที่ค่อนข้างดั้งเดิมจะเห็นตรงกันว่า ลำดับแรกคือการดื่มสุรา อันดับ 2 คือการเที่ยวกลางคืน และอันดับสุดท้ายที่ 6 คือเรื่องของความเกียจคร้าน ซึ่งการตรงกันของฉบับดั้งเดิม ดูเหมือนว่าการเรียงลำดับแบบ 1, 2, 6 ที่ตรงกันนี้น่าจะเรียงมาตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 1 เพราะใน 3 สายดั้งเดิมนี้อาจมีทั้งที่มาจากเถรวาทและมหาสังฆิกะ ซึ่งเป็นสายนิกายที่แตกต่างกันและเก่าแก่มากกลับมีการเรียงลำดับเนื้อหาที่เหมือนกัน จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าสมัยสังคายนาครั้งที่ 1 เนื้อหาเรียงแบบนี้

การที่ฉบับ DA16 กับ ฉบับสันสกฤต ในส่วนที่เปรียบเทียบได้ คือ อบายมุข 6 ค่อนข้างเรียงลำดับตรงกับ SHT ที่เชื่อว่ามาจากสรวาสติวาทิน แต่กลับมีความแตกต่างจากฉบับที่มาจากสรวาสติวาทินด้วยกัน จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าฉบับ SHT นั้นอาจจะเป็นมูลสรวาสติวาทินหรือนิกายเดียวกับฉบับ DA16 ที่ตอนนี้เชื่อกันว่าเป็นนิกายธรรมคุปต์ หรือ DA16 จริงๆ แล้วอาจจะมาจากมูลสรวาสติวาทิน ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นสมมติฐานที่ต้องการทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในพระสูตรอื่นอีกเป็นอย่างมากเพื่อหาหลักฐานที่มากพอ ที่จะทำให้คลี่คลายข้อสงสัยดังกล่าวได้

3.4 ความแตกต่างในประเด็นมิตรแท้มิตรเทียม

หลังจากที่พระพุทธองค์กล่าวในเรื่องของอบายมุข 6 เพื่อให้ออกห่างจากเหตุที่ผลาญทรัพย์แล้ว ลำดับต่อมาพระองค์ได้แนะนำในการเลือกคบมิตร โดยแบ่งเป็นมิตรแท้ 4 และมิตรเทียม 4 ประเภท ซึ่งในเนื้อหาส่วนนี้ผู้วิจัยได้นำฉบับสันสกฤต SHT มาร่วมศึกษาด้วย

ซึ่งเนื้อหาในฉบับสันสกฤตนั้น มีเนื้อหาที่ไม่ครบถ้วน เนื่องจากเศษชิ้นส่วนใบลานที่ได้มามีจำกัด แต่ถึงกระนั้นก็มีเนื้อหาพอที่จะสามารถรู้การเรียงลำดับของมิตรแท้ เพียงแต่ไม่อาจที่จะสามารถนำเนื้อหาอย่างละเอียดมาเปรียบเทียบกันได้ และเมื่อเทียบกับคัมภีร์คู่ขนานอื่นจะสามารถเห็นความแตกต่างในการเรียงลำดับตามตารางด้านล่าง

ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับ
ของมิตรแท้มิตรเทียม ในแต่ละสายคัมภีร์

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135	ฉบับ สันสกฤต SHT
4.1 มิตรเทียม 4 ประเภท	1	-	1	1	1	-
4.2 มิตรถือเอา ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว	2	-	2	2	2	?
4.3 มิตรดีแต่พูด	3	11	4	4	4	?
4.4 มิตรพูดประจบ	4	2	3	3	3	?
4.5 มิตรชักชวน ในทางเสื่อม	5	4	5	5	5	?
4.6 สรุปรมิตรเทียม	6	12	-	6	-	-
4.7 มิตรแท้ 4 ประเภท	7	-	-	7	7	-
4.8 มิตรมีอุปการะ	8	3	9	10	8	10
4.9 มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์	9	9	10	11	10	8
4.10 มิตรแนะนำ ประโยชน์	10	10	11	8	9	9

ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับ
ของมิตรแท้มิตรเทียม ในแต่ละสายคัมภีร์ (ต่อ)

เนื้อหาตามฉบับบาลี	ฉบับ บาลี DN31	ฉบับ จีน SDA16	ฉบับ จีน SDA17	ฉบับ จีน DA16	ฉบับ จีน MA135	ฉบับ สันสกฤต SHT
4.11 มิตรมีความรักใคร่	11	8	8	9	11	11
4.12 รูปมิตรแท้	12	-	12	12	-	-

หมายเหตุ : เพื่อให้การเปรียบเทียบมิตรแท้ 4 แบบดูง่ายขึ้น
จะขอลำดับ 4 แบบนี้ให้เรียงอยู่ในตัวเลขระหว่าง 8-11

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่า SDA16 เป็นพระสูตรที่มีการเรียงไม่เหมือนฉบับอื่นและมีจำนวนเนื้อหาไม่ครบ ส่วนฉบับ SDA17 DA16 และ MA135 มีความตรงกันอย่างมากในการเรียงของมิตรเทียม ต่างแต่เพียงการเรียงเนื้อหาในส่วนมิตรแท้ที่ไม่มีฉบับใดตรงกันเลย ในส่วนของมิตรเทียมที่ทั้ง 3 ฉบับตรงกันแต่ไม่ตรงกับบาลี คือสลับกันระหว่างมิตรดีแต่พุดกับมิตรพุดประจบ และอาจเป็นไปได้ว่าทั้ง 2 ประเภทนี้ล้วนเกี่ยวกับวาจาการพุด จึงอาจจะสับสนในขณะท่องจำแล้วถ่ายทอดสืบทอดกันมา ซึ่งการเรียงต่างกันนี้ได้มีนัยของความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจความถูกต้องของเนื้อหา แต่มีผลต่อการนำมาพิจารณาสาขานิกายการสืบทอดของคัมภีร์

จากการศึกษาในเรื่องอบายมุข 6 เป็นที่น่าสังเกตว่า การเรียงลำดับของฉบับ SHT ที่เชื่อว่ามาจากสรวาสติวาทินกลับไม่ตรงกับฉบับสรวา-

สตีวาตินฉบับอื่น แต่ในส่วนของมิตรแท้ ที่การเรียงลำดับใกล้เคียงกัน ระหว่างฉบับ MA135 และ ฉบับ SHT ที่เป็นสายสรวาสตีวาตินเดียวกัน แต่เมื่อดูภาพรวมแล้วกล่าวได้ว่าทั้ง 2 ฉบับนี้ยังมีการเรียงที่แตกต่างกัน ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาคัมภีร์คฺุณนานมากกว่านี้ จึงพอจะช่วยสรุปได้ว่า ทั้ง 2 ฉบับนี้เป็นสายของสรวาสตีวาตินทั้งคู่หรือไม่ และถ้าใช้มีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะใดจึงทำให้การเรียงแตกต่างกัน หรือเป็นเพราะมีฉบับใดฉบับหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงผ่านการสืบทอด ผ่านระยะเวลา และการเดินทางจนทำให้ไม่ตรงกับอีกฉบับที่มีต้นฉบับเดียวกันในสายสรวาสตีวาติน หรือมีฉบับใดฉบับหนึ่งเป็นสายต่อจากกันที่เป็นมูลสรวาสตีวาตินจึงทำให้ต่างกันออกไป สิ่งเหล่านี้ล้วนมีพื้นที่ในศึกษาต่อไปอีกมากมายที่รอให้นักวิจัยต่าง ๆ ช่วยกันสืบค้นโดยอาจค้นหาจากกรณีศึกษาพระสูตรอื่นว่าเป็นของนิกายใดเพื่อมาช่วยประกอบในการพิจารณา

ในส่วนของมิตรเทียมหากดูในเนื้อหาเมื่อมาเทียบเคียงจะสังเกตได้ว่ามีความเหมือนในภาพรวม แต่ต่างกันตรงลีลาการแปลของผู้แปล ในที่นี้จะยกตัวอย่างมาเป็นบางส่วนเท่านั้น เช่น ข้อแรกของมิตรเทียมประเภทมิตรปกกลอก ถือเอาแต่ประโยชน์อย่างเดียว ในฉบับต่าง ๆ มีการแปลดังนี้

ฉบับบาลี DN31 : เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

ฉบับฉบับจีน SDA16 : เป็นผู้ยากู้หยังถึงแม้พูดแนะสอนไปทางที่ดีแต่เบื้องหลังคบคนเลว

ฉบับจีน SDA17: โลกเอาแต่ของคนอื่น

ฉบับจีน DA16 : ทำให้ก่อน แต่ภายหลังกลับหวังผลตอบแทนสูง

ฉบับจีน MA135 : ใช้ความรู้ความสามารถหรือตำแหน่งหน้าที่

การทำงานของตัวเองมาทำประโยชน์ เพื่อแสวงหาทรัพย์

จากการยกตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการสื่อนัยเดียวกัน เพียงแต่รายละเอียดการอธิบายในการแปลหรือลีลาการถ่ายทอดที่แตกต่างกันไป ซึ่งหากเราได้ศึกษาในทุกฉบับจะทำให้เข้าใจบริบทเนื้อหาของสังคาลกสูตรได้ถ่องแท้มากขึ้น

4. วิเคราะห์และสรุป

4.1 ความต่างในการจัดเรียงหมวดหมู่คัมภีร์พุทธศาสนา

จากการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์คูนานของสังคาลกสูตร พบว่าสังคาลกสูตรในบางครั้งถูกจัดอยู่ในหมวดทริชอาคมะ และในบางครั้งก็ถูกจัดอยู่ในหมวดมัธยมาคมะ ทำให้เห็นว่า การจัดเรียงพระสูตรนี้เป็นหมวดพระสูตรขนาดกลางหรือหมวดพระสูตรยาวไม่ได้มีความเห็นตรงกันในแต่ละนิกาย กล่าวคือ ทริชอาคมะซึ่งเป็นฉบับที่นักวิจัยปัจจุบันเห็นว่าน่าจะเป็นของนิกายธรรมคุปต์ มีความเห็นว่า พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ยาวจึงถูกจัดอยู่ในหมวดทริชอาคมะ หรือเทียบได้กับทีมนิกายของฉบับบาลี ในขณะที่หมวดมัธยมาคมะซึ่งนักวิจัยส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าเป็นฉบับที่สืบสายมาจากนิกายสรวาสติวาทินมองว่า สังคาลกสูตรควรถูกจัดอยู่ในหมวดมัธยมาคมะ เพราะนิกายดังกล่าวมีความเห็นว่า พระสูตรนี้มีความยาวระดับกลาง เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ความแตกต่างของการจัดหมวดหมู่ให้พระสูตรใดอยู่ในหมวดใดนั้นขึ้นอยู่กับว่านิกายนั้นจะเห็นเช่นไร และเป็นที่น่าสังเกตว่าการจัดหมวดหมู่ที่ต่างกันนี้ เกิดขึ้นในขณะที่ทั้งนิกายธรรมคุปต์และสรวาสติวาทินก็ล้วนสืบสายมาจากนิกายเถรวาทไม่ใช่มหาสังฆิกะ

หากจะกล่าวว่า การมองที่ต่างกันและการจัดหมวดหมู่ที่ต่างกัน เป็นเพราะสายนิกายที่แยกกันตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 2 ก็มีอาจพูดได้ เพราะสิ่งที่ปรากฏแม้แต่ในสายนิกายเถรวาทเหมือนกันก็ยังมี ความเห็นที่แตกต่างกัน ทำให้สรุปได้ยากว่า การจัดหมวดหมู่ 5 นิายะ 4 อาคมะ ในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นเกิดขึ้นในการสังคายนาครั้งที่ 1 หรือ 2 เพราะการจัดหมวดหมู่ของพระสูตรเป็นนิายะหรืออาคมะ อาจเกิดขึ้น หลังการสังคายนาครั้งที่ 2 หรือ 3 แล้วก็เป็นได้ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะถ้า หากการจัดหมวดหมู่ลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นในการสังคายนาครั้งที่ 2 ความเห็นในการจัดหมวดหมู่ของสายเถรวาทสายเดียวกัน 12 นิกาย ก็ควรที่จะตรงกัน หรืออาจเป็นไปได้ว่า การจัดหมวดหมู่เคยมีมาก่อนแล้วตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 1 หรือ 2 แต่เพื่อให้เห็นความแตกต่างว่าเป็นคนละนิกาย จึงจัดแต่ละพระสูตรให้อยู่ในหมวดหมู่ที่ แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม หากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในการสังคายนาครั้งที่ 1 มักไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เช่นเดียวกับพระวินัยที่อยู่หมวดใดก็ จะอยู่หมวดนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องยากที่จะสรุปว่า การจัดหมวดหมู่ พระสูตรต้นตปิฎกแบบนิายะต่าง ๆ ของบาลีและแบบอาคมะของคัมภีร์ จีนมีมาตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 1

4.2 ความแตกต่างในเรื่องลำดับการเรียบเรียงของเนื้อหา

จากตารางที่ 1 แสดงการเรียงลำดับเนื้อหาที่แตกต่างกันไปใน คัมภีร์แต่ละฉบับ โดยการเรียงลำดับที่แตกต่างหรือเหมือนกันนี้ทำให้ ทราบว่า หากคัมภีร์ใดมีการเรียงที่เหมือนกัน อาจเป็นไปได้ว่ามาจาก สายนิกายเดียวกัน หรือหากว่าเป็นคัมภีร์สายนิกายเดียวกันแต่กลับมี การเรียงที่แตกต่างกัน ก็สามารถนำไปสู่การศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้ง

ว่า คัมภีร์ที่อยู่ในสายเดียวกันนั้นอาจเป็นคัมภีร์ที่ถูกถ่ายทอดหรือถูกบันทึกกันคนละยุคสมัย ซึ่งในกรณีนี้จำเป็นต้องศึกษาเพิ่มเติมเพื่อหาข้อมูลเชิงประจักษ์เกี่ยวกับเหตุผลของความต่างในการเรียงลำดับข้อมูล

จากการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์คฺุขนานของสังคาลสูตร ทำให้ทราบว่า แม้คัมภีร์จะมาจากสายสรวาสติวาทินเหมือนกัน แต่การเรียงเนื้อหาที่ยังไม่เหมือนกัน ชี้ให้เห็นว่าหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการแบ่งนิกาย นิกายแต่ละสายก็แยกย่อยกันออกไป และท่องจำพระสูตรสืบต่อกันมาผ่านกาลเวลาที่ยาวนาน ทำให้เนื้อหาของพระสูตรที่เหลืออยู่ในปัจจุบันปรากฏร่องรอยของความคลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นทั้งโดยเจตนาและไม่ได้เจตนาในแต่ละนิกาย

4.3 ความเหมือนของพระสูตรจากสายนิกายที่ต่างกัน

จากการวิจัยพบว่า คัมภีร์ทั้ง 5 ฉบับที่มาจากนิกายที่ต่างกัน มีความเหมือนกันที่สามารถเทียบได้ระดับย่อหน้า หรือบางครั้งเทียบได้ระดับประโยค ซึ่งทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบว่า คำสอนของพระพุทธองค์ที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยการสังคายนาครั้งที่ 1 นั้นมีอยู่จริง เนื่องจากสมมติฐานที่ว่า หากเนื้อความในพระสูตรตรงกันแสดงว่าเกิดจากการท่องจำมาจากที่เดียวกัน ซึ่งจากการวิจัยคัมภีร์คฺุขนานของทีชฌนิกายพบว่า มีความสอดคล้องตรงกันกับทีรฆอาคมะของนิกายธรรมคุปต์ หรือมัธยมอาคมะของนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเอกสารทั้งหมดล้วนเป็นคัมภีร์นิกายสายเถรวาท ความตรงกันดังกล่าวอาจทำให้สรุปได้ว่า คัมภีร์นิกายและอาคมะนั้น มีมาตั้งแต่อย่างน้อยสมัยการสังคายนาครั้งที่ 2 แต่การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบคัมภีร์คฺุขนานของสังคาลสูตรได้ช่วยยืนยันแล้วว่า แม้คัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะจากชิ้นส่วนใบลานที่ค้นพบ

ในอัฟกานิสถาน (SK04) เนื้อหาที่มีความสอดคล้องตรงกันกับเนื้อหา
ของคัมภีร์สายเถรวาท ทั้งสายที่มาจากคัมภีร์บาลี (DN31) หรือคัมภีร์
จีน (DA16, MA135, SK01, SK02) ก็มีเนื้อความที่ตรงกัน ความเหมือน
กันดังกล่าวที่เทียบได้ในระดับบรรทัดต่อบรรทัด เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นแล้วว่า
สังคาลกสูตรเป็นพระสูตรที่มีมาตั้งแต่สมัยการสังคายนาครั้งที่ 1
ซึ่งมีพระอานนท์เป็นผู้ทรงจำและสาธยายพระสูตรนี้ รวมถึงเนื้อหาใน
พระสูตรนี้ก็ยังได้รับการยอมรับและได้รับการจารึกในคัมภีร์ของมหายาน
ที่แม้จะปฏิเสธความเป็นเถรวาท แต่กลับยอมรับเนื้อหาในพระสูตร
ดังกล่าว และจัดรวมอยู่ในวินัยหรือศีลของอุบาสก หรือสิ่งที่พระโพธิสัตว์
ผู้เป็นฆราวาสพึงกระทำ แสดงถึงความสำคัญของสังคาลกสูตร ซึ่งเป็น
ที่ยอมรับทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน

อักษรย่อ

AN	อังคุตตรนิกาย
ASA	ปรสัγγกุตอาคมะ
DA	ทีรฆอาคม
DN	ทีฆนิกาย
EA	เอโกตตรอาคมะ
KN	ขุททกนิกาย
MA	มัธยมอาคมะ
MN	มัชฌิมนิกาย
MVY	<i>Mahāvīyutpatti</i>
SA	สังยุตตอาคมะ
SDA	ทีรฆอาคม ฉบับพระสูตรเดียว
SEA	เอโกตตรอาคมะ ฉบับพระสูตรเดียว
SHT	<i>Sanskrithandschriften aus den Turfanfunden</i>
SMA	มัธยมอาคมะ ฉบับพระสูตรเดียว
SN	สังยุตตนิกาย
SSA	สังยุตตอาคมะ ฉบับพระสูตรเดียว
SK	ศิขาลกสูตร / ศิธาลกสูตร

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1) วารสาร

มะชีดะ คะชีโนบุ. “‘มัธยมอาคม’ ฉบับสันสกฤตในชิ้นส่วนคัมภีร์ใบลาน
ที่กาฐมาณฑุ.” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่
5), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 145-172.

• ภาษาต่างประเทศ

1) คัมภีร์ภาษาบาลี

Pāli Text Society. *Dīghanikāya Vol. III*. Edited by J. Estlin Carpenter.
London: The Pāli Text Society, 1976.

2) คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka
Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新
脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 1, 50, 55. Tokyo:
Taishō Issaikyō Kankōkai, 1962.

3) หนังสือภาษาอังกฤษ

AKANUMA, Chizen. *History of Buddhist scriptures*. Kyoto:
Hozokan, 1939.

- ANĀLAYO. *Madhyama-āgama Studies*. Taipei: Dharma Drum Publishing Corporation, 2012.
- BINGENHEIMER, Marcus. *Studies in Āgama Literature: With Special Reference to the Shorter Chinese Saṃyuktāgama*. Taipei: Xinwenfeng, 2011.
- BROUGH, John. *The Gāndhārī Dharmapada*. London: Oxford University Press, 1962.
- CHOONG, Mun-keat. *The Fundamental Teachings of Early Buddhism: A Comparative Study Based on the Sutranga Portion of the Pāli Samyutta-Nikaya and the Chinese Saṃyuktāgama*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 2000.
- FUMIHIKO, Sueki. *Modern Language Translation of Long Agama*. Tokyo: Hirakawa publishing, 1995.
- KARASHIMA, Seishi. *The research in the primitive language of the long Agama*. Tokyo: Hirakawa publishing, 1994.
- MIZUNO, Kogen. *The recent edition of Kokuyaku issaikyo*. Tokyo: Daito Shuppansha, 1969-1971.
- UI, Hakuju. *Indo tetsugaku kenkyu*. Tokyo: Iwanami Shoten, 1965.

4) พจนานุกรม

- DAVIDS, T.W. Rhys and William Stede. *The Pāli Text Society's Pāli-English Dictionary*. The Pāli Text Society, 1921-1925.
- Williams, Monier. *A Sanskrit English Dictionary*. Oxford University Press, 1899.

5) วารสารภาษาอังกฤษ

ANĀLAYO. “The Saṃyukta-Āgama Parallel to the Sāleyyaka-Sutta and the Potential of the Ten Courses of Action.” *Journal of Buddhist Ethics*, 13 (2006): 1-22.

F. Enomoto. “On the Formation of the Original Texts of the Chinese Āgamas.” *Buddhist Studies Review*, 3 (1986): 19–30.

S. Hiraoka. “The Sectarian Affiliation of Two Chinese Saṃyuk-tāgamas.” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 49 (2000): 500-505.

SUCHARITTHAMMAKUL, Wilaiporn. “Applying the Principles of Textual Criticism to a Comparison of the Pāli Dīgha-Nikaya and Chinese Dīgha-āgama in the Payasi sutta (1).” *International Journal of Buddhist Thought & Culture*, 24 (2015): 95–124.

6) วารสารภาษาจีน

王開府 wáng kāi fǔ (หวางไคฝู่). “善生經的倫理思想——兼論儒家佛倫理思想之異同 shàn shēng jīng de lún lǐ sī xiǎng — jiān lùn rú jiā fó lún lǐ sī xiǎng zhī yì tóng (แนวคิดจริยธรรมในชานเซิง-จิง ความแตกต่างระหว่างแนวคิดจริยธรรมของพุทธและขงจื้อ).” 世界中國哲學學報 (shì jiè zhōng guó zhé xué xué bào) ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (2000): 57-92.

6) วารสารภาษาญี่ปุ่น

KAZUNOBU, Matsuda (松田 和信). “梵文『中阿含』のカトマンドゥ断簡 (New Sanskrit Fragments of the Madhyama-āgama from the Cecil Bendall Manuscripts in the National Archives Collection Kathmandu).” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, Vol. 44.2 (1996): 113-119.

7) หนังสือรวมบทความภาษาอังกฤษ

MAYEDA, Egaku. “Japanese Studies on the Schools of the Chinese Āgamas.” *Zur Schulzugehörigkeit von Werken der Hīnayāna-Literatur*, Erster Teil. Editor by H. Bechert. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985: 94–103.

HARRISON, Paul. “The Ekottarikāgama Translations of An Shigao,” *Bauddhavidyasudhakarāh: Studies in Honour of Heinz Bechert*. Kieffer-Pülz: Petra, 1997: 261-284.

HARTMANN, Jens-Uwe and Klaus WILLE. “A Version of the Śikhā-lakasūtra/ SingālovādaSutta,” *Buddhist Manuscript Volume III*, Oslo: Hermes publishing, 2006: 1-7.

8) เว็บไซต์

韓廷傑 hán tíng jié (ฮั่นเถียนเจีย). “東漢時期的佛經翻譯 dōng hàn shí qī de fó jīng fān yì (การแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคราชวงศ์ฮั่นตะวันออก),” *liaotuo*, May 19, 2014.

<https://www.liaotuo.com/fjrw/jsrw/htj/62598.html>.

zh.wikipedia. “居士.” Accessed April 13, 2021.

<https://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%B1%85%E5%A3%AB>.

ดาวน์โหลดบทความ

DOI : 10.14456/djbs.2021.9

ประภากร พันธ์ติษฐ์. “แนวคิดเรื่องอันตรายหลังความตายในคัมภีร์
อภิธรรมของแต่ละนิกาย (1).” วารสารธรรมธารา ปีที่ 7,
ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 13), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564):
104-153.

แนวคิดเรื่องอंतरาภพหลังความตาย ในคัมภีร์อรรถธรรมของแต่ละนิกาย (1)

The Notion of Antarābhava in Abhidhamma Traditions (1)

ประกาศกร พันธ์ดิษฐ์

Prapakorn BHANUSSADIT

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 30 เม.ย. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 2 มิ.ย. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 2 พ.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

แนวคิดเรื่องอันตรภาพหลังความตาย ในคัมภีร์อรรถธรรมของแต่ละนิกาย (1)

ประภากร พันธ์ศิษฐ์

บทคัดย่อ

“อันตรภาพ” หรือ “ภพในระหว่าง” คือสภาวะที่อยู่ระหว่างความตายกับภพภูมิใหม่ที่เหล่าสัตว์จะไปเกิด ถือเป็นมัตติธรรม¹ ที่เป็นข้อวิวาทะสำคัญของพระพุทธศาสนาแต่ละนิกาย ซึ่งประเด็นสำคัญของการวิวาทะอยู่ที่ว่าหลังจากสัตว์ตายไปแล้วเกิดใหม่ในทันทีเพียงชั่วขณะจิต หรือมีช่วงเวลาสั้นๆ ที่เป็นรอยต่อระหว่างภพภูมิเก่ากับภพภูมิใหม่ที่สัตว์ดำรงอยู่ในรูปแบบของขั้น 5 แบบละเอียดอยู่ อย่างไรก็ตามมัตติธรรมนี้กลับไม่ได้รับความสนใจจากวงวิชาการพุทธศาสตร์ในประเทศไทยเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ถูกปฏิเสธโดยคัมภีร์

¹ ในที่นี้ “มัตติธรรม” หมายถึง หลักธรรมที่พระพุทธศาสนาบางนิกายยึดถือ ซึ่งอาจไม่ใช่หลักธรรมที่ทุกนิกายให้การยอมรับ หรืออาจเป็นที่ถกเถียงกันระหว่างนิกายว่าไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือกล่าวไว้ เช่น มัตติธรรมว่า “สภาวะแห่งธรรมทั้งปวงดำรงอยู่ตลอดทั้ง 3 กาล (sarvam asti)” ของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งถูกปฏิเสธจากหลายนิกาย สำหรับในบทความฉบับนี้ มัตติธรรมสำคัญที่ยกมา ซึ่งเป็นที่ถกเถียงระหว่างพระพุทธศาสนาแต่ละนิกายว่ามีอยู่จริงหรือไม่ คือ มัตติธรรมเรื่อง “อันตรภาพ”

อภิธรรมเถรวาท อีกทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับอंतरาภพในคัมภีร์กถาวัตถุและกถาวัตถุอรรถกถาก็มีอยู่อย่างจำกัด ไม่สามารถให้ภาพรวมที่ชัดเจนเกี่ยวกับมิตธรรมนี้ได้ทั้งหมด

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอข้อมูลเรื่องอंतरาภพในคัมภีร์ของแต่ละนิกาย เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของแนวคิดทั้งจากฝ่ายที่ปฏิเสธและสนับสนุนมตินี้ รวมทั้งวิเคราะห์ลึกลงไปถึงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังมิตธรรมของทั้งสองฝ่ายว่าเหตุใดจึงยอมรับหรือปฏิเสธอंतरาภพ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 1) การวิเคราะห์ชื่อเรียกของอंतरาภพ และ 2) การวิเคราะห์คุณลักษณะของอंतरาภพ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ชื่อเรียกต่างๆ ของอंतरาภพ ได้แก่ อंतरาภพ (อंतरาปรินิพพายี) คันธัพพะ สัมภเวสี และมโนมยะ นั้นมีที่มาจากเนื้อความในพระสูตรที่ฝ่ายสนับสนุนมตินี้ขึ้นมาอ้าง ซึ่งสาเหตุของความเห็นที่ไม่ตรงกันของแต่ละนิกายในการแปลความชื่อเหล่านี้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับอंतरาภพหรือไม่นั้น เกิดขึ้นมาจากการทรงจำพระสูตร และการตีความพุทฺธพจน์ที่แตกต่างกัน สำหรับในเรื่องคุณสมบัติของอंतरาภพ นั้นมีที่มาจากการวิวาทะโดยการใช้หลักเหตุผลในการโต้แย้ง โดยฝ่ายที่สนับสนุนมตินี้ใช้คุณลักษณะของอंतरาภพ เช่น เป็นสัตว์จำพวกโอปปาติกะ มีช่วงอายุขัยอยู่ในระหว่าง 7 หรือ 49 วัน เป็นต้น มาอธิบายยืนยันการมีอยู่ของอंतरาภพ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากจุดยืนของทั้งสองฝ่ายอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่แตกต่างกัน หลักเหตุผลที่ฝ่ายหนึ่งนำมาอ้างอิงก็เชื่อว่าจะทำให้อีกฝ่ายคล้อยตามได้เสมอไป

คำสำคัญ : อंतरาภพ อंतरาปรินิพพายี คันธัพพะ สัมภเวสี มโนมยะ

The Notion of Antarābhava in Abhidhamma Traditions)

Prapakorn BHANUSSADIT

Abstract

“Antarābhava” or an “intermediate existence” is the state between death and rebirth when a being is seeking a new life. This notion was one of the most important issues in the debate between the various Buddhist schools in ancient India. The basic problem is whether one life immediately follows another, or if there is a break in between. Since Therāvada Buddhism rejects such an intermediate state, Buddhist Studies in Thailand seems to have paid less attention toward it. Only a little information relating to antarābhava is discussed in *Kathāvatthu* and *Kathāvatthu-aṭṭhakathā*. As a result, scholars can hardly rely only on Pāli texts to understand the notion.

This article aims to present various Abhidhamma texts and offer both opponents’ and proponents’ points of view regard-

ing the notion of antarābhava in order to enable our systematic understanding of antarābhava. An analysis regarding the thoughts behind the arguments was made by focusing on the names and characteristics of antarābhava. It was found that the synonyms of antarābhava, namely antarābhava (antarāparinibbāyī), gandhabba, sambhavesī and manomaya, are evidence from the Suttas quoted by the proponents to support the existence of antarābhava. Whether these synonyms can convince their opponents or not depends on how both sides cite and interpret those words. As for the characteristics of antarābhava—such as spontaneous rebirth or a 7-49 day waiting period before a rebirth, they could explain the existence of antarābhava. However, since both sides rely on different arguments, it may not be possible to create a conclusive thesis.

Keywords : antarābhava, antarāparinibbāyī, gandhabba, sambhavesī, manomaya

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของบทความที่ตีพิมพ์แล้วใน Bhanussadit, Prapakorn (Cheng Mingzhen). “The Concept of Antarābhava in Buddhist Schools.” *Journal of Asian and African Studies* vol.13, No.1 (2018): 177-208. โดยมีการปรับแก้เนื้อหาให้เหมาะสมกับการนำเสนอในวงการวิชาการประเทศไทย อีกทั้งยังได้ทำการแก้ไขและเพิ่มเติมข้อมูลที่ค้นพบในภายหลัง ให้บทความมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

บทนำ

พระพุทธศาสนาปฏิเสธการมีอยู่ของ “ātman” (อาตมัน) หรือ “attā” (อัตตา) ซึ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูถือว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร และเป็นสิ่งที่ใช้อธิบายความเชื่อมโยงของกรรม การให้ผลของกรรม และการเกิดได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนายุคต้น¹ปฏิเสธการมีอยู่อย่างยั่งยืนของอาตมันแล้ว กลับไม่ได้อธิบายอย่างชัดเจนถึงกลไกการให้ผลของกรรม และความสืบเนื่องของสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้น ดังนั้น พระพุทธศาสนาบางนิกายจึงได้นำเสนอแนวคิด “antarābhava” (อंतरาภวะ หรือ อंतरาภพ) หรือ “ภพในระหว่างความตาย (มรณภพ) กับการเกิดใหม่ (อุบัติภพ)” ขึ้นมา เพื่ออธิบายถึงความเชื่อมโยงของสัตว์กรรม และผลกรรมของสัตว์นั้น ระหว่างภพภูมิก่อนตายและภพภูมิใหม่ที่สัตว์นั้นไปเกิด โดยเชื่อว่าหลังจากตายไปแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะเข้าสู่อंतरาภพเป็นเวลา 7 วัน หรือยาวนานกว่านั้น ก่อนที่จะไปเกิดในภพภูมิใหม่ ซึ่งระหว่างที่อยู่ในอंतरาภพนั้น สัตว์ทั้งหลายยังคงมีขันธ 5 ครบถ้วนบริบูรณ์ แต่อยู่ในสภาวะที่มีความละเอียดมากกว่าในภพภูมิของมนุษย์ และไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่สามารถเห็นได้

¹ ผู้เขียนถือเอาการแบ่ง “ยุคของพระพุทธศาสนาในอินเดีย” ออกเป็น 5 ยุคตามมติของ Hirakawa คือ 1. ยุคต้น (Early Buddhism) 2. ยุคนิกาย (Nikāya or Sectarian Buddhism, often called Hīnayāna) 3. มหายานยุคต้น (Early Mahāyāna Buddhism) 4. มหายานยุคปลาย (Later Mahāyāna Buddhism) 5. ยุควัชรยาน (คฺยหฺยาน, Esoteric Buddhism) (Akira Hirakawa, *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*, trans. Paul Groner (University of Hawaii Press, 1990), 7-9.) โดยบทความนี้จะนำเสนอเนื้อหาเรื่องอंतरาภพในคัมภีร์ที่ถูกจัดอยู่ในยุคต้น และยุคนิกายเป็นหลัก

ด้วยทิพยจักขุ²

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่พระพุทธรศาสนาทุกนิกายที่ยอมรับมติเรื่องอันตรามพ คัมภีร์กถาวัตถุบาลีของฝ่ายเถรวาทปฏิเสธที่จะยอมรับการมีอยู่ของสัตว์ในช่วงระหว่างการตายและการเกิดใหม่³ และคัมภีร์ปฏิฐานก็อธิบายอย่างชัดเจนถึงกระบวนการเกิดที่อาศัยเพียงจิต โดยพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างจิตจิต (cuti-citta) ในภพภูมิก่อนหน้ากับปฏิสนธิจิต (paṭisandhi-citta) ในภพภูมิใหม่⁴ ของสัตว์ที่ตายและเกิดใหม่ในทันที โดยไม่มีภพภูมิในระหว่างหรืออันตรามพมาคั่นกลาง

ไม่ใช่เพียงแต่พระพุทธรศาสนานิกายเถรวาทเท่านั้นที่ปฏิเสธการมีอยู่ของอันตรามพ ตามบันทึกของนิกายสรวาสติวาทในคัมภีร์ *Samaya-bhedoparacanacakra* (สมยเภทปรจนจักร)⁵ บอกว่านิกายมหา-

² เกี่ยวกับที่มาและพัฒนาการของแนวคิดอันตรามพ Wijesekera ได้ทำการวิเคราะห์ไว้ในบทความเรื่อง “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba” โดยแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในการใช้ศัพท์ gandhabba ในคัมภีร์บาลี กับความหมายของ gandharva ในคัมภีร์ของพราหมณ์ (O.H. De A. Wijesekera, “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba,” *University of Ceylon Review*, Vol.3, No.1 (1945): 73-107.) นอกจากนี้ Peter Harvey ก็ได้อธิบายถึงเนื้อหาในพระสูตรบาลี ส่วนที่สื่อความหมายว่ามีแนวคิดของอันตรามพปรากฏอยู่ (Peter Harvey, *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism* (London: Curzon Press, 1995), 98-108.)

³ Kv 361-366; อภิ.ก. 81/1198-1209/94-101 (ไทย.มมร)

⁴ อภิ.ป. 41/1991/561 (บาลี.มมร); อภิ.ป.อ. 87/1991/464 (ไทย.มมร)

⁵ คัมภีร์ “สมยเภทปรจนจักร” (อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะใช้ชื่อเรียกคัมภีร์นี้ว่า “ภทธรรมมติจักรศาสตร์” (เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2544), 110.) ระบุว่าโดยท่านวสุมิตร ซึ่งเป็นอภิหรณมาจารย์คนสำคัญของนิกายสรวาสติวาท เนื้อหาในคัมภีร์

สังฆิกะ เอกวยาหาริกะ โลโกตตรวาท กุกกุฏิกะ และมหีศาสกะตอนต้น
ต่างไม่ยอมรับมติเรื่องอันตรรกภาพ ซึ่งตรงข้ามกับฝ่ายของนิกายมหีศาสกะ
ตอนปลายและนิกายสรวาสติวาท⁶ ส่วนในคัมภีร์กถาวัตถุอรรถกถา
บอกว่านิกายที่มีมติขัดแย้งกับฝ่ายเถรวาท ยอมรับการมีอยู่ของ

ประกอบด้วยปีพุทธปรินิพพาน สาเหตุการแตกนิกาย กิ่งนิกายต่างๆ และมติธรรม
ของแต่ละนิกาย โดยต้นฉบับภาษาอินเดียเดิมของคัมภีร์นี้ นักวิชาการสันนิษฐาน
ว่าน่าจะสูญหายไปแล้ว ส่วนฉบับแปลภาษาจีนมีอยู่ 3 สำนวน คือ ฉบับที่ใช้
ชื่อว่า 異部宗輪論 แปลโดยพระถังซำจั๋งหรือพระเสวียนจั้ง (玄奘) ฉบับที่ใช้ชื่อว่า
部執異論 แปลโดยพระปรมารณะ และฉบับที่ใช้ชื่อว่า 十八部論 ที่ไม่ปรากฏนามของ
ผู้แปล ซึ่งบทแปลภาษาไทยของคัมภีร์สมยเกโทปรจนจักรนี้ เมธี พัทธกัษิระธรรม
ได้ทำการแปลจากต้นฉบับภาษาทิเบต (གཏུང་ལུགས་ཀྱི་ཐིམ་ཆུང་པའི་ཁོ་ལོ་ gzhung
lugs kyi bye brag bkod pa'i 'khor lo) ที่ผ่านการตรวจชำระกับฉบับภาษาจีน
ทั้ง 3 สำนวนออกมาเป็นภาษาไทย และตีพิมพ์ลงในวารสารธรรมธรรมาบางส่วน
แล้ว ดูเพิ่มเติมในวารสารธรรมธรรมา ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 หน้า 67-103 และปีที่ 2
ฉบับที่ 2 หน้า 57-106 และปีที่ 4 ฉบับที่ 1 หน้า 93-127

⁶ เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับอันตรรกภาพในคัมภีร์สมยเกโทปรจนจักรฉบับที่
แปลโดยพระเสวียนจั้ง หรือ 異部宗輪論 เพียงแต่แสดงเอาไว้ว่านิกายใดยอมรับ
หรือไม่ยอมรับแนวคิดเรื่องอันตรรกภาพบ้าง มีบันทึกว่า “นิกายมหาสังฆิกะ
เอกวยาหาริกะ โลโกตตรวาทะ และกุกกุฏิกะ” (大眾部、一說部、說出世部、
雞胤部) มีมติว่า “都無中有” คือ “ไม่มีอันตรรกภาพในทั้งหมด” (T49.16a3) นิกาย
มหีศาสกะตอนต้น (化地部本宗) ก็มีมติว่า “定無中有” คือ “ไม่มีอันตรรกภาพอย่าง
แน่นอน” (T49.17a2-3) ส่วนนิกายที่ยอมรับเรื่องอันตรรกภาพ ได้แก่ นิกายสรวา-
สติวาท (說一切有部) ที่มีมติว่า “唯欲、色界定有中有” หรือ “มีเพียงในกามภูมิและ
รูปภูมิเท่านั้น ที่มีอันตรรกภาพอย่างแน่นอน” (T49.16b20) และนิกายมหีศาสกะ
ตอนปลาย (化地部末宗) ก็เปลี่ยนมายอมรับว่า “亦有中有” คือ “มีอันตรรกภาพ
อยู่” (T49.17a16)

อंतरาภพ ได้แก่ นิกายปุปพเสลียะและนิกายสมิตียะ⁷ คัมภีร์ *Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra** (อภิธรรมมหาวิภาสาศาสตร์)⁸ บันทึกว่าฝ่ายวิรัชยวาทีนปฏิเสธมติเรื่องอंतरาภพ⁹ เช่นเดียวกันกับคัมภีร์ *Śāriputrābhidharma** (สาริปุตตราภิธรรม)¹⁰ ของนิกายธรรมคุปต์ที่ไม่ยอมรับการมีอยู่ของอंतरาภพ

เนื่องจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับมติเรื่องอंतरาภพ คัมภีร์บาลีที่บันทึกที่รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงมีอยู่อย่างจำกัด มีเพียงกถาวัตถุและอรรถกถาบาลีบางแห่งเท่านั้นที่พูดถึงคุณลักษณะของสัตว์ในอंतरาภพ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการด้านคัมภีร์บาลีบางท่าน เช่น Peter Harvey ท่าน Bhikkhu Anālayo ท่าน Bhikkhu Bodhi หรือท่าน Bhikkhu Sujato ต่างมีความเห็นว่าพระพุทธศาสนายุคต้นยอมรับมติเรื่องอंतरาภพ ในขณะที่พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ยอมรับ¹¹ นอกจากนี้ จากการลงพื้นที่ศึกษาของ Rita Langer ในประเทศศรีลังกา

⁷ Kv-a 105; อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

⁸ คัมภีร์มหาวิภาสา ดูเพิ่มเติมในเชิงอรรถที่ 21

⁹ T27.356c

¹⁰ T28.608a คัมภีร์สาริปุตตราภิธรรมหลงเหลือเฉพาะฉบับแปลจีนชื่อว่า 舍利弗阿毘曇論 จำนวน 30 ผูก แปลโดยท่านธรรมยศัส ท่านธรรมคุปตะและคณะ

¹¹ ดูเพิ่มเติมใน Peter Harvey, *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism* (London: Curzon Press, 1995), 9, 98-108. ; Bhikkhu Anālayo, “Rebirth and the Gandhabba,” *Journal of Buddhist Studies* 1, (2008): 91-105. ; Bhikkhu Bodhi, *The Numerical Discourses of the Buddha: A Translation of the Aṅguttara Nikāya* (Wisdom, 2012): 1782 n.1536. ; Bhikkhu Sujato, “Rebirth and the In-Between State in Early Buddhism,” *Santi Forest Monastery*, May 27, 2010, <http://santifm.org/santipada/2010/rebirth-and-the-in-between-state-in-early-buddhism>.

พบว่าประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธแบบนิกายเถรวาทโดยส่วนใหญ่ ยังคงมีความเชื่อว่า มีรูปแบบของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ระหว่างภพภูมิก่อนตาย กับภพภูมิที่จะไปเกิดใหม่อยู่ แม้ว่าอาจจะไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่า สภาวะนี้หมายถึงอันตรายหรือไม่ก็ตาม¹² นั้นหมายความว่า ในพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ก็ยังคงมีความเชื่อถึง สภาวะชั่วขณะหลังความตาย ก่อนที่จะไปเกิดในภพภูมิใหม่อยู่ ถึงแม้แนวคิดนี้จะมีความขัดแย้งกับแนวคิดในคัมภีร์อภิธรรมของเถรวาท อีกทั้งยังถูกปฏิเสธอย่างชัดเจนก็ตาม

อันตรายเป็นแนวคิดที่ไม่ได้รับความสนใจในวงการพุทธศาสตร์ ในประเทศเท่าที่ควร¹³ ทั้ง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญในข้อโต้แย้งระหว่าง พระพุทธศาสนาหลายนิกาย และยังเป็นแนวความเชื่อที่พุทธศาสนิก ในกลุ่มเถรวาทบางส่วนให้การยอมรับอยู่ ดังนั้น บทความนี้จึงมี วัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอข้อมูลเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับข้อถกเถียงเรื่อง

¹² Rita Langer, *Buddhist Rituals of Death and Rebirth: Contemporary Sri Lankan Practice and its Origin* (London: Routledge, 2007), 82-84.

¹³ ในวงการวิชาการของไทย มีเพียงงานวิจัยของอาจารย์วัชรระ งามจิตร เจริญ ที่พยายามจะอธิบายว่ามติเรื่องอันตรายไม่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดเรื่อง ความสืบเนื่องของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (วัชรระ งามจิตรเจริญ, “แนว ความคิดเรื่องอันตรายในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” *วารสารศิลปศาสตร์* ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2551): 19-56.) นอกจากนี้ก็มีงานเขียนของ ประทีปเด่น เวศกาวิ ที่ทำการศึกษาเรื่องอันตราย แต่เน้นไปที่แนวคิดใน พระพุทธศาสนาเถรวาทและวัชรยาน ไม่ได้กล่าวถึงข้อวิวัตระหว่างพระพุท- ศาสนายุคนิกาย (ประทีปเด่น เวศกาวิ, “อันตรายของนิกายมหายานและ วัชรยาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องวิญญาณในพระพุทธ ศาสนามหายานและวัชรยาน,” *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ* ปีที่ 5, ฉบับที่ 3, (มีนาคม 2563): 292-305.)

อंतरภาพของแต่ละนิกาย จากคัมภีร์ชั้นเดียวกัน ทั้งที่เป็นพระสูตรที่ถูกยกมาอ้างอิง และจากคัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาต่าง ๆ เพื่อเป็นการนำเสนอข้อมูลให้กับวงการวิชาการพุทธศาสตร์ในประเทศไทยถึงภาพรวมของข้อโต้แย้ง ทั้งในด้านที่มาและความสำคัญของแนวคิด วิธีการในการวิวาทะ และการพิสูจน์ยืนยันมติของแต่ละฝ่าย รวมไปถึงเหตุผลที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังแนวคิดที่แตกต่างกันเหล่านั้น

บทความนี้ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ

1) การวิเคราะห์เรื่องชื่อต่าง ๆ ของอंतरภาพ ได้แก่ อंतरภาพ (อंतरาปรินิพพายี) คันธัพพะ สัมภเวสี และมโนมยะ ด้วยวิธีการแปลและเปรียบเทียบเนื้อหาในพระสูตรและคัมภีร์อภิธรรมของทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธมติอंतरภาพ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของพระสูตรที่ถูกทรงจำผ่านสายการสืบทอดที่แตกต่างกัน รวมทั้งการตีความพระสูตรที่แตกต่างของแต่ละแนวความเชื่อ

2) การวิเคราะห์คุณลักษณะต่าง ๆ ของอंतरภาพ ผ่านการแปลและเปรียบเทียบเนื้อหาในส่วนของกริยาวาทะโดยใช้หลักตรรกะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติและคุณลักษณะต่าง ๆ ของอंतरภาพ ที่จะมีส่วนช่วยให้เข้าใจภาพรวมของมติธรรมนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความมีความยาวเกินกว่าจะตีพิมพ์ได้ในครั้งเดียวตามข้อกำหนดของวารสารธรรมธารา ในฉบับแรกนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอเพียงข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาสำคัญของแต่ละนิกายที่บันทึกเนื้อหาเรื่องอंतरภาพ พร้อมกับการวิเคราะห์ชื่อที่ 1 ของอंतरภาพ คือ อंतरภาพ (อंतरาปรินิพพายี) ส่วนชื่ออื่น ๆ และคุณลักษณะของอंतरภาพจะได้นำมาเสนอในคราวต่อไป

1. คัมภีร์ของแต่ละนิกายที่บันทึกเรื่องอันตรามภ

คัมภีร์ฝังบาลีที่บันทึกเนื้อหาเกี่ยวกับอันตรามภไว้มีอยู่น้อยมาก โดยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับข้อโต้แย้งเรื่องนี้ ระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายบุพพเสลียะและนิกายสมัตติยะปรากฏอยู่ในคัมภีร์กถาวัตถุ ส่วนคุณลักษณะของอันตรามภถูกพูดถึงเพียงเล็กน้อยในกถาวัตถุอรรถกถา หากพิจารณาประเด็นเรื่องอันตรามภจากคัมภีร์กถาวัตถุ และกถาวัตถุอรรถกถาเพียงส่วนเดียว ผู้ศึกษาจะไม่สามารถเห็นถึงที่มาและความสำคัญของแนวคิดนี้ได้เลย แต่หากได้ลองนำคัมภีร์ของนิกายอื่นๆ ที่บันทึกเรื่องอันตรามภไว้มาพิจารณาศึกษาร่วมด้วย นอกจากจะสามารถเห็นทัศนะของทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธมติเรื่องอันตรามภแล้ว ยังสามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงแนวคิดเรื่องนี้ได้ครอบคลุมเป็นระบบมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ซึ่งคัมภีร์ของนิกายต่างๆ ที่บันทึกข้อวิวาทะและคุณลักษณะเรื่องอันตรามภระหว่างนิกายที่มีมติยอมรับและปฏิเสธมตินี้นั้น ที่สำคัญได้แก่

1.1 คัมภีร์อภิธรรม

- (1) คัมภีร์ *Kathāvatthu* (กถาวัตถุ, Kv) เป็น 1 ใน 7 คัมภีร์อภิธรรมบาลีของเถรวาท ส่วนที่บันทึกข้อวิวาทะเรื่องอันตรามภอยู่ใน “อันตรามภกถา”¹⁴
- (2) คัมภีร์ *Sammatīyanikāyaśāstra** (สัมมัตตินิกายศาสตร์, Sm)¹⁵

¹⁴ Kv 361-66; อภิ.ก. 81/1198-1209/94-101 (ไทย.มมร)

¹⁵ คัมภีร์นี้หลงเหลือเพียงฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า 三彌底部論 จำนวน 3 ผูก ไม่ปรากฏนามผู้แปล

เป็นคัมภีร์อภิธรรมของนิกายสมัตติยะ¹⁶ ที่เป็นกึ่งของนิกาย
วาทสีปุตริยะ คัมภีร์นี้บันทึกข้อโต้แย้งเรื่องอंतरาภพมากกว่า
40 ข้อ ของทั้งฝ่ายที่ยอมรับและปฏิเสธมัตติ¹⁷

- (3) คัมภีร์ *Tattvasiddhiśāstra** (ตัตตวลิตธิศาสตร์, TatSid)¹⁸ เป็น
คัมภีร์อภิธรรมของนิกาย ทารชฎานติกะ (Dārṣṭāntika)
เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องอंतरาภพปรากฏในวรรค ที่ 24-25¹⁹
โดยวรรคแรกเป็นเหตุผลของฝ่ายที่ยอมรับมติเรื่องอंतरาภพ
ส่วนวรรคหลังเป็นการโต้กลับของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย

1.2 อรรถกถาภิธรรม

- (1) *Kathāvatthupparakāraṇa-aṭṭhakathā* (อรรถกถากถาวัตถุ
ปรกรณ์, Kv-a) เป็นคัมภีร์อรรถาธิบายเนื้อหาในกถาวัตถุ ส่วน
ที่เกี่ยวกับอंतरาภพอยู่ในหัวข้อที่ตรงกันกับในคัมภีร์กถาวัตถุ
คือ “อंतरาภวกถา”²⁰
- (2) คัมภีร์ *Abhidhammahāvibhāṣaśāstra** (อภิธรรมมหา-

¹⁶ Skt: Sammatīya; Pāli: Sammitiya, Samitiya; Chi: 正量部, 三彌底部
ในที่นี้ผู้เขียนเลือกใช้ชื่อนิกายนี้ตามภาษาบาลีว่า “สมัตติยะ” เพื่อให้เป็นไปใน
ทิศทางเดียวกันกับชื่อที่ถูกกล่าวถึงในกถาวัตถุอรรถกถา

¹⁷ T32.467b-471c

¹⁸ รจนาโดยท่านหริวรมัน ประมาณ ค.ศ. 250-350 ฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า
成實論 โดยท่านกุมารชีพ ระหว่างปี ค.ศ. 411-412 แม้จะเป็นคัมภีร์อภิธรรมใน
ยุคหลัง แต่เนื่องจากถูกมองว่าเป็นคัมภีร์ของนิกายเสถรวานติกะ จึงนำมารวม
ไว้ในกลุ่มของคัมภีร์อภิธรรม

¹⁹ T32.256b-257a

²⁰ Kv-a 105-6; อภิ.ก.อ. 81/1198-1206/102-104 (ไทย.มมร)

วิทยาศาสตร์, MVS)²¹ เป็นอรรถกถาของคัมภีร์ *Jñānaprasthāna** (ชญานปรัสถาน)²² ของนิกายสรวาสติวาทเรียบเรียงโดยอรรถกถาจารย์กลุ่ม “ไวภาษิกะ”²³ เนื่องจากสรวาสติวาทเป็นนิกายที่ยอมรับมติเรื่องอันตรภาพ คัมภีร์นี้จึงรวบรวมข้อถกเถียงจำนวนมากเกี่ยวกับอันตรภาพ ทั้งมติจากฝ่ายที่ยอมรับและไม่ยอมรับ อีกทั้งยังมีความเห็นที่ขัดแย้งกันเองเกี่ยวกับคุณสมบัติของอันตรภาพในกลุ่มของ

²¹ คัมภีร์มหาวิภาษา ฉบับแปลจีนมี 3 ส่วน คือ 1) 鞞婆沙論 (*Vibhāṣāśāstra**) จำนวน 14 ผูก แปลโดยท่านสังฆภิกษุ ธรรมนันทิน พุทธรักษา และ 敏智 ในปี ค.ศ. 383 2) 阿毗曇毗婆沙論 (*Abhidharmavibhāṣāśāstra**) จำนวน 60 ผูก แปลโดยท่านพุทธวรมัน 道泰 และคณะ ในระหว่างปี ค.ศ. 437-439 3) 阿毗達磨大毗婆沙論 (*Abhidharma-mahāvibhāṣāśāstra**) จำนวน 200 ผูก แปลโดยพระเสวียนจั้ง ในระหว่างปี ค.ศ. 656-659 ซึ่งในบทความนี้เลือกใช้จำนวนแปลของพระเสวียนจั้งเป็นหลักในการอ้างอิง

²² คัมภีร์ชญานปรัสถาน เป็น 1 ใน 7 ของคัมภีร์อภิธรรมของนิกายสรวาสติวาท ไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤต คงเหลือเพียงฉบับแปลจีน 2 ส่วน คือ 1) 阿毗達磨發智論 (*Jñānaprasthāna**) จำนวน 20 ผูก แปลโดยพระเสวียนจั้ง ในปี 657-660 หลัง ค.ศ. และ 2) 阿毗曇八犍度論 (*Aṣṭaskandhaśāstra**) จำนวน 30 ผูก แปลโดยพระสังฆเทวะ พระจุฬอเนย (竺佛念) และพระธรรมปริยะ ในปี ค.ศ. 383

²³ “ไวภาษิกะ” (*vaibhāṣika*) หรือ “ไวภาษะ” (*vaibhāṣa*) เป็นกลุ่มพระภิกษุของนิกายสรวาสติวาทที่มุ่งเน้นไปทางอรรถสาระของอภิธรรมมากกว่าการศึกษาคำสอนในพระสูตร ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการเกิดขึ้นของคัมภีร์อภิธรรมชญานปรัสถาน เกี่ยวกับการวิเคราะห์เรื่องชื่อของนิกายสรวาสติวาท ศึกษาเพิ่มเติมได้ในบทความของ Mitomo Kenyō (三友健容) แปลโดย เมธี พิทักษ์ธีระธรรม ในวารสารธรรมธรรมา ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 หน้า 89-123 และปีที่ 3 ฉบับที่ 2 หน้า 47-77

ฝ่ายที่ยอมรับมติเรื่องนี้อีกด้วย²⁴ ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญในการศึกษามติธรรมข้อนี้เป็นอย่างมาก

- (3) *Abhidharmakośabhāṣya* (อภิธรรมโกศภาษาขะ, AKBh)²⁵
รจนาโดยท่านวสุพັນธุ ถึงแม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมและสรุปมติธรรมของนิกายสรวาสติวาท แต่ท่านวสุพันธุกลับแสดงความเห็นไปในทางเดียวกันกับนิกายเสาตรานติกะที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับนิกายสรวาสติวาทมากกว่า อย่างไรก็ตามในมติเรื่องอันตรภาพ ระหว่างนิกายสรวาสติวาทและนิกายเสาตรานติกะไม่ได้มีความขัดแย้งที่เห็นได้อย่างชัดเจน ดังนั้นบางครั้งเนื้อหาเรื่องอันตรภาพในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษาขะก็ถูกใช้ในการอ้างอิงว่าเป็นมติของนิกายสรวาสติวาท

- (4) *Abhidharmanyāyānusāra** (อภิธรรมนยานุสาระ, Ny)²⁶

²⁴ เนื้อหาเกี่ยวกับอันตรภาพในมหาวิภาษามีความยาวรวมประมาณ 2 ผู้ก (T27.356c-366a) ซึ่ง Robert Kritzer ได้ทำการสรุปเฉพาะโครงร่างเนื้อหาในส่วนนี้ไว้ในบทความเรื่อง “Antarābhava in the Vibhāṣā” ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน Robert Kritzer, “Antarābhava in the Vibhāṣā,” *Nōtom Damu Joshi Daigaku Kirisutokyō Bunka Kenkyōjo Kiyō (Maranata)* vol.3, No.5 (1997): 69-91.

²⁵ คัมภีร์อภิธรรมโกศภาษาขะเป็นคัมภีร์ที่ต้นฉบับภาษาสันสกฤตยังคงหลงเหลืออยู่ ซึ่งได้ถูกเรียบเรียงและตีพิมพ์โดย Prahallad Pradan (*Abhidharmakośabhāṣya* of Vasubandhu, *Tibetan Sanskrit Works Series* vol.VIII. ed. P. Pradhan (Patna: K.P. Jayaswal Research Institute, 1967.)) นอกจากนี้ยังมีฉบับแปลภาษาสันสกฤต ཅུ་ཤ་མཁོ་པའི་མཐོང་པུ་མཐོང་པུ་མཐོང་པུ་ Chos mngon pa'i mdsod kyi bshad pa (P 5591; D 4090) และฉบับแปลภาษาจีน 2 สำนวน คือ 阿毗達磨俱舍論 จำนวน 30 ผู้ก แปลโดยพระเสวียนจั้ง (T29.1a-159b) และ阿毗達磨俱舍釋論 จำนวน 22 ผู้ก แปลโดยพระปรมาจารย์ (T29.161a-310c)

²⁶ อภิธรรมนยานุสาระพบเฉพาะฉบับแปลจีน ใช้ชื่อว่า 阿毗達磨順正理論

ของท่านสังฆภัทร เป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายแนวคิดหลักของนิกาย และเพื่อหักล้างแนวคิดของท่านวสุพันธุที่เป็นปฏิปักษ์กับของนิกายสรวาสติวาท โดยเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับอันตรภาพเป็นส่วนหนึ่งของข้อวิวาทะเรื่องปฏิจสุมุปาบท (辯緣起品)²⁷

ประเด็นหลักในการโต้แย้งระหว่างฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธอันตรภาพ อยู่ที่ว่านิกายนั้นๆ มีมติว่าหลังจากสัตว์ตายไปแล้วจะเกิดใหม่ในทันทีเพียงเวลาชั่วขณะจิต หรือมีช่วงระยะเวลาหนึ่งที่เป็นรอยต่อในระหว่างความตายและการเกิดใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สัตว์นั้นใช้ในการแสวงหาที่เกิด ซึ่งวิธีการที่ทั้งสองฝ่ายนำมาใช้ในการวิวาทะโดยหลักแบ่งออกเป็น 2 วิธี คือ 1) การอ้างอิงพุทธพจน์หรือเนื้อความในพระสูตรนิกาย หรืออาคม (Nikāya หรือ Āgama) และ 2) การโต้แย้งโดยตรรกะหรือหลักเหตุผล (yutti) โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการตีความพุทธพจน์และการใช้หลักเหตุผลมาอธิบายอันตรภาพ ทำให้เกิดชื่อเรียกที่แตกต่างกันและคุณลักษณะจำเพาะของอันตรภาพขึ้นมา ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดเหล่านี้ในหัวข้อต่อไป

2. ชื่อเรียกของอันตรภาพ

ผลลัพธ์ในการอ้างอิงพุทธพจน์ของฝ่ายสนับสนุนการมีอยู่ของอันตรภาพที่น่าสนใจ คือ ชื่อเรียกต่างๆ ของอันตรภาพที่เกิดขึ้น คัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาसस्ตร์ (MVS) ได้บันทึกเอาไว้ว่าอันตรภาพมีชื่อ

จำนวน 80 ผูก แปลโดยพระเสวียนจั่ง

²⁷ T29.468a-480b

เรียกหลากหลาย รวมได้ 4 ชื่อด้วยกัน คือ antarābhava (อंतरาภพ) gandhabba (คันธัพพะ) sambhavesī (สัมภเวสี) และ manomaya (มโนมยะ)²⁸ ดังข้อความด้านล่าง

อนึ่ง อंतरาภพมีนามเป็นอันมาก อาจมีนามว่า “อंतरาภพ” 1 อาจมีนามว่า “คันธัพพะ” 1 อาจมีนามว่า “สัมภเวสี” 1 อาจมีนามว่า “มโนมยะ” 1

ปุจฉา : เหตุใดอंतरาภพอาจมีนามว่า “อंतरาภพ”?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อंतरาภพ]²⁹อยู่ภายหลังมรณภาพ อยู่ก่อนอุบัติภพ³⁰ เกิดอัตตกาย³¹ขึ้นในระหว่างกลางของ

²⁸ คัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทโดยส่วนใหญ่ถูกบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ดังนั้นคัมภีร์แปลจีนเหล่านี้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะถูกแปลมาจากภาษาสันสกฤต เช่นเดียวกัน นอกจากนี้เรายังสามารถเทียบเคียงคำศัพท์ดั้งเดิมใน MVŚ ได้จาก AKBh ฉบับสันสกฤต แต่เพื่อความสะดวกของผู้อ่านที่คุ้นเคยกับคำศัพท์ภาษาบาลีมากกว่าและเพื่อความเป็นเอกภาพของบทความ ผู้เขียนเลือกที่จะแสดงคำศัพท์เหล่านี้ในภาษาบาลี สำหรับคำศัพท์ดั้งเดิมในภาษาสันสกฤตและคำแปลภาษาจีน จะอธิบายในรายละเอียดหรือในเชิงอรรถ

²⁹ ข้อตกลงในการแปล

ข้อความใน [...] เป็นเนื้อหาเพิ่มเติมโดยผู้แปล เพื่อเสริมความให้เข้าใจง่ายขึ้น ไม่มีอยู่ในต้นฉบับ

ข้อความใน (...) เป็นศัพท์หรือข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ต้นฉบับที่ผู้แปลใส่กำกับไว้เพื่อทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ

³⁰ ตามมติของนิกายสรวาสติวาท ความมี ความเป็น หรือภพ (Skt, Pāli: bhava; Chi: 有) แบ่งเป็น 4 คือ 1) มรณภพ 2) อุบัติภพ หรือภาวะแห่งการเกิด 3) อंतरาภพ และ 4) ปุพพกาลภพ

³¹ คำว่า “自體” ในภาษาจีน “自” หมายถึง ตัวเอง หรือ อัตตา ส่วนศัพท์

ภพทั้งสองนี้ [ซึ่งอดีตกายนั้น]จำกัดอยู่ในกามภูมิ
และรูปภูมิ จึงมีนามว่า “อันตรภพ” ฯลฯ

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “คันธัพพะ” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ]นั้นอาศัยกลิ่นเป็นโภชนาหาร
ในการดำรงอยู่ นามนี้จำกัดเฉพาะอันตรภพใน
กามภพเท่านั้น

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “สัมภเวสี” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ] เป็นผู้แสวงหาความเกิดใน
คติทั้ง 6³² คือ [สัตว์ที่]อยู่ในอันตรภพมีจิตปรารถนา
ในภพเบื้องหน้าอย่างแรงกล้า แต่[สัตว์ที่]อยู่ใน
ภพอื่นไม่เป็นเช่นนี้ จึงมีเพียงอันตรภพที่ได้นามว่า
“สัมภเวสี”

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “มโนมยะ” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ]เกิดจากใจ กล่าวคือสัตว์
ทั้งหลายบังเกิดจากใจ บ้างเกิดจากกรรม บ้างเกิด
จากวิบาก บ้างเกิดจากตัณหา ผู้ที่เกิดจากใจ คือ
คนยุคต้นกับ อันตรภพ [เทพใน]รูปภูมิ [เทพใน]
อรูปภูมิ แลปริณามกายทั้งหลาย ฯลฯ ด้วยเหตุว่า
กายของอันตรภพทั้งหลายเกิดจากใจ ขับเคลื่อน
ด้วยใจ จึงมีนามว่า “มโนมยะ”³³

ว่า “體” คือ ร่างกาย ในที่นี้ผู้แปลเลือกใช้คำแปลว่า “อดีตกาย”

³² นิกายสรวาสติวาทถือว่าคติแบ่งเป็น 6 ต่างจากนิกายเถรวาทที่นับคติ
เพียง 5 คือ นรก ดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ และเทวดา (เช่นใน DN III 234, ที.ปา.
16/281/191 (ไทย.มมร)) สำหรับคติที่ 6 ที่เพิ่มมาคือ อสุรกาย

³³ T27.363a1-27

นามของอंतरาภพทั้ง 4 นี้ ท่านวสุพັນธุได้กล่าวถึงในอภิธรรมโกศส่วนที่เป็นคาถา (AK) ³⁴และในอภิธรรมโกศภาษายะ (AKBh) นอกจากนี้ยังได้เพิ่มนามที่ 5 ของอंतरาภพ ว่า abhinirvṛtti (อภินิรวุตติ) อีก 1 นามด้วย³⁵ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ถึงที่มาของชื่อต่างๆ เหล่านี้ของอंतरาภพ จะพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับพุทธพจน์ หรือพระสูตรที่ฝ่ายที่มีมติสนับสนุนอंतरาภพยกมาอ้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของสัตว์ที่อยู่ในภพระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ อย่างไรก็ตาม พระสูตรที่แต่ละนิกายทรงจำสืบทอดต่อกันมา แม้ว่าโดยมากแล้วจะมีเนื้อหาที่ตรงกัน แต่ในบางครั้งก็มีส่วนที่ขัดแย้งกัน ซึ่งสิ่งที่ท่องจำมาไม่ตรงกัน หรือนิกายอื่นปฏิเสธที่จะท่องจำนั้น มักจะถูกมองว่าไม่ใช่พุทธพจน์ และไม่ได้รับการยอมรับจากนิกายอื่นในการอ้างอิง อีกประการหนึ่ง คือ การตีความพุทธพจน์บนพื้นฐานความเข้าใจที่แตกต่างกันของพระพุทธานุศาสน์แต่ละนิกาย โดยเนื้อความในพระสูตรเดียวกันถูกอธิบายความหมายให้แตกต่างกันออกไปในแต่ละแนวความคิด หรือถูกอธิบายความหมายให้เป็นไปในทางที่จะสนับสนุนมติที่ฝ่ายของตนยึดถืออยู่ เป็นผลทำให้เกิดข้อวิาทะในประเด็นต่างๆ ระหว่างพระพุทธานุศาสน์แต่ละนิกาย รวมถึงประเด็นเรื่องชื่อของอंतरาภพนี้ด้วย

³⁴ T29.314c2

³⁵ AKBh: พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอंतरาภพ ด้วยนาม 5 ประการ นาม 5 ประการใด ? 1) คือ **มโนมยะ** เพราะเกิดจากใจ มิใช่เกิดจากอสฺสจิหรือเลือด เป็นอาทิ ที่เป็นปัจจัยภายนอกมาประกอบรวมให้เกิดขึ้น 2) คือ **สํภเวสี** เพราะมีปกติแสวงหาภพภูมิที่เกิด 3) คือ **คันธัพพะ** [ผู้บริโภคนกกลิน] เพราะเลี้ยงกายด้วยกลินหอม [ในระหว่าง] ไปหาที่เกิด 4) คือ **อंतरาภพ** เนื่องด้วยประกอบพร้อมด้วยขันธทั้งหมดในระหว่างภพทั้งสอง 5) นามว่า **อภินิรวุตติ** ผู้มุ่งหมายความเกิด ที่ปรากฏขึ้นชั่วเวลาหนึ่ง (T29.55b3-8)

2.1 อันตรภาพและอันตราปรินิพพายี

ศัพท์ว่า “อันตรภาวะ” (Skt, Pāli: antarābhava) ที่ถูกแปลงรูปเป็น “อันตรภาพ” ในการแปลทับศัพท์ของภาษาไทย³⁶ ไม่พบในคัมภีร์นิกาย (Nikāya) หรือพระสูตรของฝ่ายบาลี อีกทั้งในพระสูตรแปลจีน หรือ อาคม (Āgama) ก็ยังไม่พบ “中有” หรือ “中陰” ซึ่งเป็นคำแปลภาษาจีนของศัพท์นี้³⁷ ดังนั้น เหตุผลหลักที่ฝ่ายปฏิเสฐมติเรื่องอันตรภาพ ยกมาคัดค้าน คือ พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสถึงอันตรภาพได้เลย อย่างไรก็ตาม ฝ่ายที่สนับสนุนว่ามีอันตรภาพอยู่ โดยเฉพาะนิกายสรวาสติวาทนั้น กลับบอกว่ามีพระสูตรที่กล่าวถึงชื่ออันตรภาพอยู่ นอกจากนี้ยังได้อธิบายความหมายของพระอนาคามีประเภท “อันตราปรินิพพายี”³⁸ ที่ปรากฏในพระสูตรของทุกนิกาย ว่าหมายถึงสภาวะที่อยู่ในอันตรภาพ ดังนั้น ปัญหาเรื่องชื่อ “อันตรภาพ” จึงมีที่มาจากพระสูตรที่ปรากฏคำว่า “อันตรภาพ” ซึ่งมีเฉพาะในบางนิกายเท่านั้น และปัญหาอีกประการหนึ่ง คือ การตีความของศัพท์ว่า “อันตราปรินิพพายี” ในพระสูตรว่า ควรจะหมายความว่า “พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในอันตรภาพ” หรือหมายถึง “ปรินิพพานในขณะที่อายุยังไม่ถึงอายุในระหว่าง”

2.1.1 ชื่อ “อันตรภาพ” ในพระสูตร

คัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาที่บันทึกเรื่องอันตรภาพของหลายนิกาย ปรากฏเนื้อหาตรงกันว่าฝ่ายที่สนับสนุนมติอันตรภาพ

³⁶ อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

³⁷ ยกเว้นคำว่า “中有” ที่ปรากฏในทศโคตตรสูตร (十報法經, T1.236b14-16) ในทีรฆาคมของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งถูกมองว่าเป็นพระสูตรพิเศษที่นิกายอื่นไม่ทรงจำ ดังจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

³⁸ Skt: antarāparinirvāyin; Pāli: antarāparinibbāyī; Chi: 中般涅槃

ได้อ้างอิงถึงพุทธพจน์เรื่อง “ภพ 4” หรือ “ภพ 7” ที่มีอंतरาภพรวมอยู่เป็นภพหนึ่งในนั้นด้วย ดังนี้

(1) ตัตตวลัทธิศาสตร์

又經中說**四有**：本有、死有、中有、生有。又說**七有**：五道有、業有、中有。³⁹

อีกประการหนึ่ง ในพระสูตรกล่าวถึง**ภพ 4** คือ ปุพพกาลภพ มรณภพ **อंतरาภพ** อุบัติภพ อีกประการหนึ่ง ยังกล่าวถึง **ภพ 7** คือ ภพในคติทั้ง 5 กรรมภพ และ**อंतरาภพ**

(2) อภิธรรมโกศภาษาขะ

次依聖教證有中有，謂契經言：“有有七種，即五趣有、業有、中有。”若此契經彼部不誦。⁴⁰

ต่อไปจะอิงตามคำสอนอันประเสริฐเพื่อยืนยันว่ามีอंतरาภพอยู่ คือพระสูตรกล่าวไว้ว่า “**มีภพอยู่ 7 ประเภท** นั่นคือ ภพในคติ 5 กรรมภพ และ**อंतरาภพ**” แต่พระสูตรนี้ นิกายอื่นๆ ไม่ทรงจำ

³⁹ T32.256b18-21

⁴⁰ AKBh VIII 121; T29.44c24-25

(3) อภิธรรมนยายานุสสระ⁴¹

又聖教說中有故，謂契經言：
“有有七種。即五趣有、業有、
中有。”⁴¹

อีกประการหนึ่ง คำสอนอัน
ประเสริฐกล่าวว่ามียันตรภาพอยู่
คือ พระสูตรกล่าวไว้ว่า “มีภพอยู่
7 ประเภท นั่นคือ ภพในคติทั้ง 5
กรรมภพ และอันตรภาพ”

ศัพท์ว่า antarābhava ประกอบขึ้นจาก antarā กับ bhava 2 ส่วน ซึ่ง “antarā” สามารถทำหน้าที่เป็นคำวิเศษณ์ คำบุพบท หรือ คำอุปสรรคที่เพิ่มเข้าไปด้านหน้าคำอื่นๆ แล้วให้ความหมายว่า “อยู่ในระหว่าง” หรือ “อยู่ตรงกลาง” (in between)⁴² ส่วน “bhava” ถูกใช้ในความหมายของ “รูปแบบของการเกิด” (form of rebirth) “สภาวะการดำรงอยู่” (state of existence) หรือ “ชีวิต” (life)⁴³ ซึ่งตามมติของนิกาย สรวาสติวาท “bhava” หรือ “ภพ” ถูกแบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลา⁴⁴ ได้แก่

- 1) มรณภพ⁴⁵ หมายถึง ช่วงเวลาที่สัตว์กำลังจุติ
- 2) อันตรภาพ หมายถึง ช่วงเวลาหลังจากมรณภพ จนถึงก่อนช่วงขณะของอุบัติภพที่สัตว์นั้นได้ไปปฏิสนธิในภพใหม่

⁴¹ T29.475a26-27

⁴² PED s.v. “antarā.”

⁴³ PED s.v. “bhava.”

⁴⁴ T27.309b4-5

⁴⁵ มรณภพ (Skt, Pāli: maraṇa-bhava; Chi: 死有)

อันตรภาพ (Skt, Pāli: antarā-bhava; Chi: 中有)

อุบัติภพ (Skt, Pāli: upapatti-bhava; Chi: 生有)

ปุพพกาลภพ (Skt: pūrvakāla-bhava; Pāli: pubbakāla-bhava; Chi: 本有)

- 3) อุบัติภพ หมายถึง ช่วงเวลาที่สัตว์นั้นปฏิสนธิในภพใหม่
- 4) ปุพพกาลภพ หมายถึง ช่วงเวลาตั้งแต่สัตว์นั้นปฏิสนธิจนกระทั่งถึงก่อนเวลาของมรณภพ

จะเห็นได้ว่านิกายสรวาสติวาทแบ่งช่วงเวลาของสัตว์ต่าง ๆ เอาไว้ 4 ช่วงด้วยกัน ซึ่งหนึ่งในนั้นคืออंतरาภพ ที่เป็นช่วงเวลาค้นกลางระหว่างความตายในภพชาติก่อนกับการปฏิสนธิในภพภูมิใหม่ ซึ่งแนวคิดแบบนี้ แน่แน่นอนว่าไม่ปรากฏในกลุ่มนิกายที่ปฏิเสธเรื่องอंतरาภพ

ในส่วนของภพ 7 ที่ถูกอ้างถึงนั้น ปรากฏอยู่ในทโคตตรสูตร (T13, Skt: Daśottarasūtra, Chi: 十報法經) ในทีรฆาคม พระสูตรนี้มีคัมภีร์พิเศษเดี่ยวในภาษาสันสกฤตหลงเหลืออยู่ แต่น่าเสียดายที่เนื้อหาในส่วนนี้ได้สูญหายไป⁴⁶ ที่น่าสนใจคือเมื่อวิเคราะห์ร่วมกันกับพระสูตรคู่ขนานอีก 2 พระสูตร คือ 1) ทโคตตรสูตร (DA10, Skt: Daśottarasūtra, Chi: 十上經) ในทีรฆาคมแปลจีน และ 2) ทสุตตรสูตร (DN10, Pāli: Dasuttara-sutta) ในทีฆนิกายของฝ่ายบาลี พบว่าในขณะที่ T13 บอกว่า “ธรรม 7 ประการ ที่ควรกำหนดรู้” (pariṇeṇya, 當知) คือ “ภพ 7” แต่ทั้ง DA10 และ DN10 กลับไม่ปรากฏคำว่า “ภพ 7” หรือ “อंतरาภพ”

⁴⁶ สามารถดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับเนื้อหาในพระสูตรได้ใน Kusum Mittal, *Dogmatische Begriffsreihen im älteren Buddhismus 1: Fragmente des Daśottarasūtra aus zentral-asiatischen Sanskrit-Handschriften* (Berlin: Akademie-Verlag, 1957.) ; ทโคตตรสูตร (*Daśottarasūtra*) คัมภีร์พิเศษเดี่ยวที่ 9-10 ใน Dieter Schlingloff, *Dogmatische begriffsreihen im älteren buddhismus* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962.) และ J. W. De Jong, “The Dasottarasutra,” *Kanakura hakushi koki kinen Indo gaku Bukkyō gaku ronshū* 金倉博士古稀記念印度学仏教学論集 (รวบรวมผลงานวิจัยด้านอินเดียและพุทธศาสตร์ศึกษา), (Kyoto: Heirakutera shoten, 1966), 3-25.

ตามทีพบใน T13 เลย์ในทางกลับกัน DA10 และ DN10 ทั้ง 2 พระสูตร
บันทึกตรงกันว่า “ธรรม 7 ประการ ที่ควรกำหนดรู้” คือ “วิญญูณฐิติ 7”
(satta viññāṇa-tṭhitiya, 七識住處) ดังแสดงด้านล่าง

(1) ทโคตตรสูตร (T13)

第三七法，當知。**七有**，一為不
可有、二為畜生有、三為餓鬼
有、四為人有、五為天有、六為
行有、七為**中有**。⁴⁷

ธรรม 7 อย่างลำดับที่ 3 ควร
กำหนดรู้ [คือ] **ภพ 7** [ได้แก่] 1 ภพ
นรก 2 ภพดิรัจฉาน 3 ภพเปรต 4
ภพมนุษย์ 5 เทวภพ 6 กรรมภพ 7
อंतरาภพ

(2) ทโคตตรสูตร (DA10)

云何七覺法？謂**七識住處**：

若有眾生，若干種身，若干種
想，天及人是，是初識住。

復有眾生，若干種身，而一想者，
梵光音天最初生時是，是二識住。

ธรรม 7 อย่างที่ควรกำหนดรู้เป็น
ไฉน ? คือ วิญญูณฐิติ 7
หากสัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกันบ้าง
มีสัญญาต่างกันบ้าง คือ เทพและ
มนุษย์ นี่คือนิวิญญูณฐิติข้อที่ 1
มีสัตว์อีกพวกหนึ่งมีกายต่างกัน
บ้าง แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ
อภิสรรพพรหมที่เพิ่งปฏิสนธิใหม่⁴⁸

⁴⁷ T1.236b14-16

⁴⁸ ใน DN10 บอกว่า “เกิดในภูมิปฐมฌาน” บาลีใช้ว่า paṭhamābhiniḥ-
battā (DN III 253) แต่ DA10 บอกว่า “最初生時” ที่แปลว่า “เพิ่งปฏิสนธิ
ใหม่”

復有眾生，一身若干種想，光音
天是，是三識住。

復有眾生，一身一想，徧淨天
是，是四識住。

或有眾生，空處住，是五識住；
或識處住，是六識住；或不用處
住，是七識住。⁴⁹

(3) ทสุตตรสูตร (DN10)

katame satta dhammā
pariññeyyā? **satta viññāṇa-**
ṭṭhitiyo. sant' āvuso sattā
nānatta-kāyā nānatta-
saññino, seyyathā pi
manussā ekacce ca devā
ekacce ca vinipātikā. ayam

นี้วิญญานฐิติข้อที่ 2

มีสัตว์อีกพวกหนึ่งมีกายอย่าง
เดียวกัน มีสัญญาต่างกันบ้าง คือ
อาภัสสรเทพ นี่วิญญานฐิติข้อที่ 3
มีสัตว์อีกพวกหนึ่ง มีกายอย่าง
เดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ
สุกทินเทพ นี่วิญญานฐิติข้อที่ 4
อาจมีสัตว์พวกหนึ่ง เข้าถึงอากา-
सानัญจายตนะอยู่ นี่วิญญานฐิติ
ข้อที่ 5 หรือเข้าถึงวิญญานัญจา-
ยตนะอยู่ นี่วิญญานฐิติข้อที่ 6
หรือ เข้าถึงอากิญจัญญายตนะอยู่
นี่วิญญานฐิติข้อที่ 7

ธรรม 7 อย่างควรกำหนดรู้เป็นไฉน
? ได้แก่ วิญญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้ง
แห่งวิญญาน) 7 คือ

1. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน
เช่น พวกมนุษย์ เทพบางพวก และ
วินิปาติกะบางพวก นี่เป็นวิญญาน
ฐิติข้อที่ 1

⁴⁹ T1.54b19-26

paṭhamā viṅṅāṇa-tṭhiti.
sant' āvuso sattā nānatta-
kāyā ekatta-saṅgīno,
seyyathā pi devā brahma-
kāyikā paṭhamābhinibbattā.
ayaṃ dutiyā viṅṅāṇa-tṭhiti.
sant' āvuso sattā ekatta-
kāyā nānatta-saṅgīno,
seyyathā pi devā ābhas-
sarā. ayaṃ tatiyā viṅṅāṇa-
tṭhiti. sant' āvuso sattā
ekatta-kāyā ekatta-saṅgīno,
seyyathā pi devā subha-
kiṇhā. ayaṃ catutthī
viṅṅāṇa-tṭhiti. sant' āvuso
sattā sabbaso rūpa-saṅgī-
naṃ samatikkamā, paṭigha-
saṅgīānaṃ atthagamā,
nānatta-saṅgīānaṃ ama-
nasikārā, 'ananto ākāso ti'
ākāsānañcāyatanūpagā.
ayaṃ pañcamī viṅṅāṇa-
tṭhiti. sant' āvuso sattā
sabbaso ākāśānañcā-

2. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่าง
เดียวกัน เช่น พวกเทพผู้บำเพ็ญ
ในพรหม ซึ่งเกิดในปฐม[ฉานภูมิ]
นี้เป็นวิญญูณฐิติข้อที่ 2

3. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
ต่างกัน เช่น พวกเทพอาภัสสระ
นี้เป็นวิญญูณฐิติข้อที่ 3

4. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
อย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุก-
กิณหะ นี้เป็นวิญญูณฐิติข้อที่ 4

5. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญา
โดยประการทั้งปวง เพราะดับซึ่ง
ปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจในนา-
นัตตสัญญา เข้าถึงอากาศนัญ-
จายตนะด้วยกำหนดว่า อากาศหา
ที่สุดมิได้ นี้เป็นวิญญูณฐิติข้อที่ 5

6. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งเพราะล่วงอากาศนัญจา-
ยตนะโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้า
ถึงวิญญูณญายตนะด้วยกำหนด

ākāsānañcāyatanam
samatikkamma
'anantaṃ viññāṇaṃ ti'
viññāṇañcāyatanūpagā.
ayaṃ chaṭṭhī viññāṇa-
tṭhiti. sant' āvuso satta
sabbaso viññāṇañcā-
yatanam samatikkamma
'n'atthi kiñcīti' ākiñcaññā-
yatanūpagā. ayaṃ satta
viññāṇa-tṭhiti. ime satta
dhammā pariñheyyā.⁵⁰

ว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ นี่เป็น
วิญญาณฐิติข้อที่ 6

7. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง ก้าวล่วงวิญญาณัญญายตนะ
โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าถึง
อาภิญญายตนะด้วยกำหนดว่า
ไม่มีอะไร นี่เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 7

นี่เป็นธรรม 7 อย่างที่ควร
กำหนดรู้⁵¹

เมื่อพิจารณาจากข้อความใน AKBh ด้านบน ท่านวสุพัณฺธุ
เมื่อกล่าวถึงพระสูตรที่ปรากฏเรื่อง “ภพ 7” และ “อंतरาภพ” บอกว่า
“แต่พระสูตรนี้นิกายอื่นๆ ไม่ทรงจำ (若此契經彼部不誦)” ทำให้เห็น
ได้ชัดเจนว่า T13 เป็นพระสูตรจำเพาะที่มีเนื้อความพิเศษกว่าพระสูตร
อื่นๆ ทั่วไป และทรงจำสืบต่อเพียงบางสายนิกายเท่านั้น โดยคัมภีร์
พระสูตรที่หลงเหลือสืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีสายการสืบทอดแตกต่างกัน
ดังนี้⁵²

⁵⁰ DN III 253,
282

⁵¹ ที.ปา. 16/435/406-407 (ไทย.มมร)

⁵² ศึกษาเพิ่มเติมใน E. Waldschmidt, “Central Asian Sūtra Fragments and
Their Relation to the Chinese Āgamas,” *The Language of the Earliest Bud-
dhist Tradition* (Gottingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1980): 136-139. ;

1) T13 เป็นพระสูตรเดี่ยว แปลโดยท่านอันชือเกา (安世高) จากคัมภีร์ต้นฉบับของนิกายสรวาสติวาท

2) DA10 เป็นพระสูตรที่รวมอยู่ในพระสูตรกลุ่มที่รัชมาคม ถูกแปลโดยท่านพุทธยัสสและท่านจู้ฝอเนี่ยน (竺佛念) ซึ่งนักวิชาการ คาดว่าเป็นของนิกายธรรมคุปต์

3) DN10 เป็นคัมภีร์บาลีของนิกายเถรวาท

จากข้อมูลดังกล่าว เมื่อพิจารณาจากการอ้างอิงพระสูตรของนิกายที่สนับสนุนเรื่องอันตรามภ กลับพบว่าพระสูตรที่กล่าวถึง “ภพ 4” “ภพ 7” หรือ “อันตรามภ” นั้น แท้จริงแล้วไม่ได้สืบทอดกันในทุกสายนิกาย ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระสูตรที่แต่ละนิกายทรงจำ มีส่วนที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในบางครั้งความแตกต่างนี้ก็มีความเกี่ยวเนื่องกันกับแนวคิดสำคัญที่นิกายนั้นๆ ยึดถืออยู่ด้วย ซึ่งในที่นี้เราสามารถเห็นได้ว่า T13 ที่กล่าวถึงอันตรามภ เป็นพระสูตรในสายการสืบทอดของนิกายสรวาสติวาท ที่ยึดถือมติว่ามีอันตรามภอยู่

2.1.2 ความหมายของ “อันตราปรินิพพายี”

ประเด็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของชื่ออันตรามภ คือการอธิบายความหมายของอันตราปรินิพพายี ซึ่งเป็น 1 ใน 5 ประเภทของพระอนาคามี โดยฝ่ายที่สนับสนุนมติเรื่องอันตรามภอ้างว่าอันตราปรินิพพายีนั่นแหละหมายถึงอันตรามภ ดังใน Kv⁵³ และ Kv-a⁵⁴

Yaoming Cai (蔡耀明), “Pàndìng ‘ā hán jīng” bù pài guīshǔ qiānshè de nántí 判定《阿含經》部派歸屬牽涉的難題 (ความยากลำบากในการตัดสินสายการสืบทอดของคัมภีร์อาคม),” *Fa Guang* Vol.111, No.24 (1998): 1-12.

⁵³ Kv 366; อภ.ก. 81/1209/101 (ไทย.มมร)

⁵⁴ Kv-a 105; อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

อ้างว่าเรื่องนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ฝ่ายตรงข้ามยึดถือว่าอंतरาภพมีอยู่ ซึ่งการอ้างอิงแบบนี้ปรากฏเช่นเดียวกันในคัมภีร์อภิธรรมของนิกายอื่นๆ ที่กล่าวถึงข้อวิวาทะเรื่องอंतरาภพ ดังแสดงด้านล่าง

(1) สัมมัตตินิกายศาสตร์

復次，有中間有，中間入涅槃故。佛語諸比丘：五種人名龍駒馬。何等五種人？中間入涅槃，是名第一人；生入涅槃，是名第二人；行入涅槃，是名第三人；不行入涅槃，是名第四人；上行入涅槃，是名第五人。⁵⁵

อีกประการหนึ่ง มีอंतरาภพ เพราะเข้านิพพานในระหว่าง (อंतरา-ปรินิพพาน) พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “บุคคล 5 ประเภท ชื่อว่าบุคคลผู้เลิศ⁵⁶ บุคคล 5 ประเภทไหน? **อंतरาปรินิพพายี**⁵⁷ เป็นชื่อของบุคคลที่ 1 อุปัชฌายี เป็นชื่อของบุคคลที่ 2

⁵⁵ T32.470b25-c1

⁵⁶ ศัพท์ว่า “龍駒馬” (แปลตามตัวอักษร คือ มังกร-ลูกม้า-ม้า) เป็นศัพท์ที่มีหลายความหมาย คือ 1) ม้าลักษณะดี 2) บุรุษผู้มีปัญญาและความสามารถ 3) หนุม่น้อยที่มีรูปงาม 4) สัตว์ในตำนานที่มีหัวเป็นมังกร แต่ส่วนอื่นๆ เป็นม้า สำหรับในบริบทนี้ผู้แปลเลือกความหมายที่ 2 แปลว่า “บุคคลผู้เลิศ”

⁵⁷ เพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบ ผู้แปลเลือกที่จะแปลชื่อพระอนาคามีในภาษาจีนโดยเทียบเคียงกับศัพท์ที่ตรงกันกับชื่อในภาษาบาลี สำหรับความแตกต่างในการบันทึกและการแปลชื่อของพระอนาคามีทั้ง 5 ประเภท ในแต่ละกลุ่มคัมภีร์ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ใน Qian Lin, “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34, No.1-2 (2011): 149-186.

สสังขารปรินิพพายี เป็นชื่อของ
บุคคลที่ 3 อสังขารปรินิพพายี เป็น
ชื่อของบุคคลที่ 4 อุทังโสโต เป็น
ชื่อของบุคคลที่ 5

(2) ตัณฑลพิธีศาสตร์

又七善人中，有中有滅者。⁵⁸

อีกประการหนึ่ง ในปฐิส[คติ] 7 มี
อันตราปรินิพพายี

(3) อภิธรรมมหาวิภาษศาสตร์

又經說有中般涅槃。中有若無，
此依何立？⁵⁹

อีกประการหนึ่ง พระสูตรกล่าวไว้
ว่ามี**อันตราปรินิพพายี** หากไม่มี
อันตรามภ [อันตราปรินิพพายี]
นี้จะมีได้อย่างไร?

(4) อภิธรรมโกศภาษยะ

若復不誦，如是契經，《五不還
經》，當云何釋？如契經說：有五
不還，一者中般，二者**生般**，三
無行般，四有行般，五者上流。

อีกทั้งจะไม่ทรงจำพระสูตรนี้ คือ
พระสูตรที่ว่าด้วยอนาคามีทั้ง 5
อธิบายว่าอย่างไร ? ดังที่พระสูตร
กล่าวไว้ว่า มีพระอนาคามี 5 พวก คือ

⁵⁸ T32.256b18

⁵⁹ T27.357a1-2

中有若無，何名中般？……又經說有七善士趣，謂於前五中般分三，由處及時近中遠，由處及時近中遠故。⁶⁰

1) อंतरาปรินิพพายี 2) อุปัททจ-
ปรินิพพายี 3) อสังขารปรินิพ-
พายี 4) สสังขารปรินิพพายี 5) อุท-
ธังโสโต หากไม่มีอंतरาภพ สิ่งใด
ที่จะมีชื่อว่าอंतरาปรินิพพายี ?
ฯลฯ อีกประการหนึ่ง

พระสูตรกล่าวไว้ว่ามี**ปริสคต 7** คือ
ในพระอนาคามีทั้ง 5 ที่กล่าวมา
แล้วนี้ แบ่งอंतरาปรินิพพายีออกเป็น 3 ประเภท ตามสถานที่และ
กาลเวลา ไกล กลาง ใกล้ เนื่อง
ด้วยสถานที่และกาลเวลา[ถูกแบ่ง
เป็น]ไกล กลาง ใกล้

พระอนาคามี (Pāli: anāgāmi, Skt: anāgāmin, Chi: 不還, 阿那含) หมายถึง ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก คือ พระอริยบุคคลที่กำจัดสังโยชน์
เบื้องต้นทั้ง 5 ได้แล้ว เมื่อละโลกไปก็จะสามารถบรรลุนิพพานได้โดย
ไม่ต้องกลับมาเกิดในกามภพอีก ในพระสูตรทั้งของฝ่ายบาลีและคัมภีร์
แปลจีน ปรากฏชื่อของพระอนาคามีทั้ง 5 ประเภทคล้ายคลึงกัน⁶¹

⁶⁰ AKBh VIII 121; T29.45a5-12

⁶¹ Qian Lin ได้ทำการศึกษา รวบรวม และเปรียบเทียบชื่อของ
พระอนาคามีเหล่านี้จากคัมภีร์ภาษาบาลี สันสกฤต คานธารี และฉบับแปลจีน
แล้วสรุปรูปแบบการแบ่งประเภทของพระอนาคามีออกเป็น 3 กลุ่ม จากนั้นจึง
เปรียบเทียบความแตกต่างของการบันทึกในแต่ละสายนิกาย (Qian Lin, “The
antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of
anāgāmins,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies*

ดังเช่นที่แสดงในพระสูตรในสัมมยูกตาคมและสังยุตตนิกายด้านล่าง

(1) สัมมยูกตาคม พระสูตรที่ 27 (SA736)

如上說。差別者：「若比丘修習七覺分，多修習已，當得七種果、七種福利。何等為七？是比丘得現法智證樂；若命終時，若不得現法智證樂，及命終時，而得五下分結盡，中般涅槃。若不得中般涅槃，而得生般涅槃。若不得生般涅槃，而得無行般涅槃。若不得無行般涅槃，而得有行般涅槃。若不得有行般涅槃，而得上流般涅槃。」⁶²

ดังกล่าวมาแล้ว ถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ “เมื่อภิกษุเจริญโพชฌงค์ 7 กระทำให้มากแล้ว จะได้รับผลอาานิสงส์ 7 ประการ 7 ประการคืออะไร? [1] ภิกษุนี้ได้เข้าถึงความสุขด้วยปัญญาในปัจจุบัน [2] หรือได้เข้าถึงในเวลาใกล้ตาย [3] หากไม่ได้เข้าถึงความสุขด้วยปัญญาในปัจจุบัน แต่ในเวลาตายได้เข้าถึงความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 [ก็จะเข้าถึง] **อันตรاپรินิพพาน** [4] หากไม่ได้เข้าถึงอันตรاپรินิพพาน ก็จะได้**อุปปัจจปรินิพพาน** [5] หากไม่ได้เข้าถึงอุปปัจจปรินิพพาน ก็จะได้เข้าถึง**อสังขารปรินิพพาน** [6] หากไม่ได้เข้าถึงอสังขาร ปรินิพพานก็จะได้เข้าถึง**สสังขารปรินิพพาน**

[7] หากไม่ได้เข้าถึงสสังขารปริ-
นิพพาน ก็จะได้เข้าถึงอุทธังโสโต-
ปรินิพพาน

(2) สีลสูตร (SN46.3)

evaṃ bhāvitesu kho
bhikkhave sattasu sam-
bojjhaṅgesu evaṃ ba-
hulikatesu satta phalā
sattānisamsā pāṭikaṅkhā.
katame satta phalā
sattānisamsā. diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aṅgīṇaṃ ārādheti. no ce
diṭṭheva dhamme paṭi-
hacca aṅgīṇaṃ ārādheti,
atha maraṇakāle aṅgīṇaṃ
ārādheti. no ce diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aṅgīṇaṃ ārādheti no ce
maraṇakāle aṅgīṇaṃ ārād-
heti, atha pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ 7
อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์
7 ประการ อันเธอพึงหวังได้
ผลานิสงส์ 7 ประการเป็นไฉน? คือ

1. ในปัจจุบัน จะได้บรรลุนิพ-
ผลโดยพลัน

2. ในปัจจุบันไม่ได้บรรลु ที่นั้น
จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

3. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ที่นั้น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้อง
ต่ำ 5 ลั่นไป

4. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ใน
เวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่
ได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอันตรา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ

janānaṃ parikkhayā
 antarāparinibbāyī hoti.
 no ce diṭṭheva dhamme
 paṭihacca aññaṃ ārādhe-
 ti, no ce maraṇakāle
 aññaṃ ārādheti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā antarāpari-
 nibbāyī hoti, atha pañ-
 cannaṃ orambhāgyānaṃ
 saṃyojanānaṃ parikkhayā
 upahacca parinibbāyī
 hoti. no ce diṭṭheva
 dhamme paṭihacca aññaṃ
 ārādheti, no ce maraṇa-
 kāle aññaṃ ārādheti, no
 ce pañcannaṃ oram-
 bhāgiyānaṃ saṃyojānaṃ
 parikkhayā antarāparinib-
 bāyī hoti, no ce pañcannaṃ
 orambhāgiyānaṃ saṃyo-
 janānaṃ parikkhayā upa-
 hacca parinibbāyī hoti,

5 ลื่นไป ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามี**ผู้**อุปหัจจ**ปรินิพพาน
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

5. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ
 ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็น
 อंतरาปรินิพพาน และไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้**อุปหัจจ**-
 ปรินิพพาน ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามี**ผู้**อสังขาร**ปรินิพพาน
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

6. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอंतरาปริ-
 นิพพาน ไม่ได้เป็นพระอนาคามี
 ผู้**อุปหัจจ**ปรินิพพาน และไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็น**อสังขาร**
 ปรินิพพาน ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามี**ผู้**อสังขาร**ปรินิพพาน
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

7. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอंतरาปริ-
 นิพพาน ไม่ได้เป็นพระอนาคามี

atha pañcannaṃ oram-
bhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
asaṅkhāraparinibbāyī
hoti. no ce diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aññaṃ ārādheti, no ce
maraṇakāle aññaṃ
ārādheti, no ce pañcan-
naṃ orambhāgiyānaṃ
saṃyojanānaṃ parik-
khayā antarāparinibbāyī
hoti, no ce pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
upahacca parinibbāyī
hoti, no ce pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
asaṅkhāraparinibbāyī
hoti, atha pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā sa-
saṅkhāraparinibbāyī hoti.

ผู้เป็นอุปปัจจปรินิพพายี ไม่ได้
เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอสังขาร-
ปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระ
อนาคามีผู้เป็นสังขารปรินิพพายี
ที่นั่นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็น
อุทรังโสโตกนิฏฐคามิ เพราะ
สังโยชน์เบื้องต้น 5 สิ้นไป⁶³

⁶³ ส.ม. 30/382/193-194 (ไทย.มมร)

no ce diṭṭheva dhamme
 paṭihacca aññaṃ ārād-
 heti, no ce maraṇakāle
 aññaṃ ārādheti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā antarāpa-
 rinibbāyī hoti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā upahacca
 parinibbāyī hoti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā asaṅkhārāpa-
 rinibbāyī hoti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā sasaṅkhārāpa-
 rinibbāyī hoti, atha
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā uddhamṣoto
 hoti akaniṭṭhagāmī⁶⁴

⁶⁴ SN V 69-70

ตามพระสูตรที่แสดงด้านบน พระอนาคามีแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) อंतरาปรินิพพายี 2) อุพหัจจปรินิพพายี 3) อสังขารปรินิพพายี 4) สสังขารปรินิพพายี และ 5) อุทกังโสโตกนิฏฐคามิ⁶⁵ อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าในพระสูตรไม่ได้อธิบายความหมายของชื่อพระอนาคามีที่แตกต่างกันเหล่านี้ ยิ่งไปกว่านั้น พระอนาคามียังสามารถแบ่งย่อยออกได้อีกเป็น 7 ประเภท ที่เรียกว่า “ปฐิสคติ 7” (Pāli: satta purisagati, Chi: 七善士趣) ซึ่งแต่ละคัมภีร์ก็มีการแบ่งประเภทของพระอนาคามีทั้ง 7 นี้แตกต่างกัน ตามแต่สายการสืบทอด⁶⁶ ทำให้การแปลความหมายของพระอนาคามีเหล่านี้ยังมีความซับซ้อนขึ้นไปอีก

ประเด็นสำคัญของปัญหาเรื่องอंतरาภพ กับ อंतरาปรินิพพายี คือ จะแปลความหมายของพระอนาคามีประเภทนี้อย่างไร โดยเฉพาะคำว่า “อंतरา” หรือ “ในระหว่าง” นี้ควรจะหมายความว่า

⁶⁵ อंतरาปรินิพพายี (Pāli: antarā-parinibbāyī, Skt: antarā-parinirvāyin, Chi: 中般涅槃)

อุพหัจจปรินิพพายี (Pāli: upahacca-parinibbāyī, Skt: upapadya-parinirvāyin, Chi: 生般涅槃)

อสังขารปรินิพพายี (Pāli: asaṅkhāra-parinibbāyī, Skt: asaṃskāra-parinirvāyin, Chi: 無行般涅槃)

สสังขารปรินิพพายี (Pāli: saṅkhāra-parinibbāyī, Skt: saṃskāra-parinirvāyin, Chi: 有行般涅槃)

อุทกังโสโตกนิฏฐคามิ (Pāli: uddhamso-akaniṭṭhagāmī, Skt: ūrdhvasrota-parinirvāyin, Chi: 上流般涅槃)

⁶⁶ รูปแบบการแบ่งปฐิสคติ 7 ในแต่ละคัมภีร์ ดูเพิ่มเติมใน Qian Lin, “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34, No.1-2 (2011): 159-160.

อยู่ระหว่างสิ่งใด ซึ่งเมื่อศึกษาจากข้อโต้แย้งเรื่องอันตราปรินิพพายีใน คัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาของนิกายต่าง ๆ แล้วจะพบการแปลความหมายไปใน 2 ทิศทาง คือ การอรรถาธิบายแบบของนิกายสรวาสติวาท และแบบของนิกายเถรวาท ดังแสดงด้านล่าง

(1) อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์

復次，《集異門》說：有五種不還補特伽羅，謂中般涅槃，乃至上流往色究竟。

云何中般涅槃？謂有補特伽羅前生中，於五順下分結已斷，已遍知，於五順上分結未斷，未遍知。造作增長順起有受業，不造作增長順生有受業，從彼命終起色界中有。即住彼中有，得如

อีกประการหนึ่ง [อภิธรรม] สังคิติ-
ปรายายะ⁶⁷ กล่าวว่ามือนาคามี
บุคคล 5 จำพวก คือ อันตราปรินิพ-
พายี จนถึงอุทรังโสโตกนิภูคามี

อันตราปรินิพพายีเป็นไหน ? คือ
บุคคลที่ในขณะที่มีชีวิตอยู่ ลึ้นไป
แล้ว รู้ทั่วแล้ว ซึ่งสังโยชน์เบื้อง
ต่ำ 5 แต่ยังไม่สิ้นไป ยังไม่รู้ทั่วซึ่ง
สังโยชน์เบื้องสูง 5 ทำแล้ว เจริญ
แล้วซึ่งอุปปาพะเวทนียกรรมไม่ทำ

⁶⁷ อภิธรรมสังคิติปรายายะ (Saṅgiti-paryāya) เป็น 1 ใน 7 คัมภีร์อภิธรรมของนิกายสรวาสติวาท เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหัวข้อธรรมในสังคิตีสูตร ที่พบทั้งในฉบับบาลีที่มณฑล และฉบับแปลจีนที่รชมาคม คัมภีร์อภิธรรมสังคิติปรายายะฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า 阿毘達磨集異門足論 ในที่นี้ MVŚ อ้างอิงโดยย่อว่า 集異門 ซึ่งเนื้อหาที่ MVŚ อ้างอิงมานี้อยู่ที่ T26.425c28-426c21

是種類無漏道。由此道力進斷
餘結，於無餘依 涅槃界，而般涅
槃，是名中般涅槃。

問：何故名中般涅槃？

答：此補特伽羅已過欲界，未到
色界，住彼中有，而般涅槃，故
名中般涅槃。

และไม่เจริญซึ่งอุปปัตติเวทนีย-
กรรม⁶⁸ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว มีอंतरา-
ภของรูปภูมิเกิดขึ้น ก็ได้เข้าถึง
อนาสวามรรค [ปรีนิพพาน]ขณะ
อยู่ในอंतरาภนั้น ด้วยอำนาจ
ของมรรคนั้น กำจัดสิ่งซึ่งสังโยชน์
ที่ยังเหลืออยู่ แล้วปรีนิพพานใน
อนุปาทิสเสนิพพานนั้น นี้ชื่อว่า
อंतरापรีนิพพาน

ปุจฉา: ด้วยเหตุใดจึงชื่อว่าอंतरา-
ปรีนิพพายี?

วิสัชนา: ด้วยเหตุว่าบุคคลนี้พ้น
จากกามภูมิแล้ว แต่ยังไม่ถึงรูปภูมิ
ยังคงอยู่ในอंतरาภนั้นก็ปรี-
นิพพาน จึงได้ชื่อว่าอंतरापรี-
นิพพายี

⁶⁸ 順起有受業 (utpāda-vedanīyakarma*) และ 順生有受業 (upapatti-vedanīyakarma*) ใน MVŚ หมายถึง เวทนียกรรม 2 ประเภท แต่ในคัมภีร์อภิธรรมสังคิติปฺรยาเยที่ MVŚ อ้างอิงถึงกลับใช้คำว่า 起異熟業 (utpāda-vipākakarma*) และ 生異熟業 (upapatti-vipākakarma*) ซึ่งเป็นวิบากกรรม 2 ประเภท (T26.42a4-5-426c21)

復次，此補特伽羅利根，軟煩惱
故，能於中有，而般涅槃，故名
中般涅槃。⁶⁹

อีกประการหนึ่ง บุคคลนี้มีอินทรีย์
แก่กล้า อาสวะกิเลสเบาบาง
สามารถปรินิพพานในขณะที่อยู่ใน
อंतरาภพได้ จึงได้ชื่อว่าอंतरา-
ปรินิพพายี

(2) อรรถกถาสีลสูตร (SN-a 46.3)

antarā-parinibbāyī ti,
yo āyu-vemajjhaṃ ana-
tikkamitvā parinibbāyati,
so tividho hoti: kappa-
sahassāyukesu tāva
avihesu nibbattitvā eko
nibbatta-divase yeva
arahattaṃ pāpuṇāti:
no ce nibbatta-divase
pāpuṇāti paṭhamassa
pana kappa-satassa mat-
thake pāpuṇāti: ayam eko
antarā-parinibbāyī. aparō
evaṃ asakkonto dvinnam
kappa-satānaṃ matthake

คำว่า พระอนาคามีผู้เป็นอंतरา
ปรินิพพายี (อंतरาปรินิพ-
พายี) ความว่า อंतरาปรินิพพายี
ใด อายุ ยังไม่ถึงกลางคน ปรินิพพาน
เสียก่อน อंतरาปรินิพพายีนั้น
มีสามอย่าง คือ ผู้หนึ่งเกิดในชั้น
อวิหา มีอายุพันกัป จะบรรลुพระ
อรหัตผลครั้งแรกในวันที่ตนเกิด
นั่นเอง. ถ้าไม่บรรลुในวันที่ตนเกิด
ก็จะบรรลुในที่สุดแห่งร้อยกัปต้น
นี้เป็นอंतरาปรินิพพายีที่หนึ่ง อีก
ผู้หนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลु
ในที่สุดแห่งสองร้อยกัป นี้เป็น
อंतरาปรินิพพายีที่สอง. อีกผู้หนึ่ง
เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุด

⁶⁹ T27.874b21-c6

pāpuṇāti; ayam dutiyo.
aparo evam pi asak-
konto catunnaṃ kap-
pa-satānaṃ matthake
pāpuṇāti: ayam tatiyo
antarāparinibbāyī.⁷⁰

แห่งสี่ร้อยกับ นี่เป็นอंतरาปริ-
นิพพานที่สาม⁷¹

MVŚ อ้างอิงถึงเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรม-
สังคีติปริยาเยะ บอกว่า อंतरาปรินิพพานี้ หมายถึง พระอนาคามี
ผู้ปรินิพพานในขณะที่อยู่ในอंतरาภพ คือ พระอนาคามีผู้ละกายจาก
กามภูมิไปแล้ว แต่ยังไมทันเข้าถึงรูปภูมิก็ปรินิพพาน ในขณะที่อรรถกถา
ของฝ่ายบาลี อธิบายว่า อंतरาปรินิพพานี้ หมายถึงพระอนาคามี
ผู้ปรินิพพาน โดยอายุยังไม่ถึงครึ่งหนึ่งของอายุขัยในรูปภูมิ ดังนั้น
จะเห็นได้ว่า นิกายสรวาสติวาทและเถรวาทที่มีความเห็นขัดแย้งกันในมติ
เรื่องอंतरาภพ มีวิธีการอธิบายความหมายของพระอนาคามีประเภท
อंतरาปรินิพพานี้แตกต่างกัน โดยนิกายสรวาสติวาทที่เชื่อถึงการมีอยู่
ของอंतरาภพ อธิบายความหมายของ “อंतरา” หรือ “ในระหว่าง”
นี้ว่า “ปรินิพพานในระหว่างกามภูมิกับรูปภูมิ” คือ หลังจากทีละกายเดิม
แต่ยังไม่ไปปฏิสนธิในรูปภูมิ ก็ปรินิพพานในขณะที่อยู่ในอंतरาภพนั้น
เอง ในขณะที่เถรวาทที่เป็นตัวแทนของนิกายที่ไม่ยอมรับการมีอยู่ของ
อंतरาภพ อธิบายความหมายนี้ว่า “ปรินิพพานในขณะที่มีอายุขัยอยู่
ในระหว่าง”

⁷⁰ SN-a III 143

⁷¹ ส.ม.อ. 30/382/197 (ไทย.มมร)

เหตุผลของการตีความที่ต่างต่างกันนี้ เนื่องมาจากนิกายสรวาสติวาทและนิกายเถรวาทมีแนวคิดที่ต่างต่างกันในการอธิบายเรื่องความสืบต่อของชีวิตสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งความต่างต่างนี้อยู่ที่ว่าเมื่อสัตว์ตายแล้วในภพภูมิเดิม จะเกิดใหม่ในภพภูมิใหม่ทันที หรือว่ามีช่วงเวลาดำเนินกลางในระหว่างสองภพภูมินั้น ซึ่งนิกายสรวาสติวาทเชื่อว่าจะต้องมีรูปแบบของขั้น 5 แบบละเอียดที่เป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างชีวิตในภพภูมิเดิมกับภพภูมิใหม่ เนื่องจากความตายและการเกิดใน 2 ภพภูมินี้มีตำแหน่งของสถานที่และเวลาที่ต่างต่าง ดังนั้น จำเป็นที่จะต้องมี “นามรูป” ที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างนามรูปของสัตว์นั้นในภพภูมิเดิม กับนามรูปของสัตว์นั้นในภพภูมิใหม่ที่อยู่ห่างกันออกไป ซึ่งในกรณีของพระอนาคามีประเภท “อंतरาปรินิพพายี” นั้น ถูกอธิบายว่าเป็นพระอริยบุคคลที่เมื่อละกายมนุษย์ในภพภูมิไปแล้ว เปลี่ยนเข้าสู่ภายในอंतरาภพก่อน แต่เนื่องจากมีอินทรีย์แก่กล้าจึงสามารถปรินิพพานในอंतरาภพนั้นได้เลย โดยที่ยังไม่ได้ไปปฏิสนธิในรูปภูมิ อย่างไรก็ตาม นิกายที่อาศัยการเกิด-ดับอย่างต่อเนื่องของจุติจิตและปฏิสนธิจิต มาอธิบายความสืบต่อของชีวิตในสองภพภูมิอย่างเถรวาท ไม่สามารถยอมรับภพที่มามีคั่นกลางระหว่างจุติจิตและปฏิสนธิจิตนี้ได้ จึงปฏิเสธการมีอยู่ของอंतरาภพ และให้ความหมายของอंतरาปรินิพพายีต่างออกไป ดังนั้น ด้วยแนวความคิดพื้นฐานที่ต่างต่างกันของทั้ง 2 นิกายนี้เอง ที่ทำให้เกิดความต่างต่างในการตีความความหมายของพระสูตรที่มีเนื้อหาเชื่อมโยงถึงการมีกายชั่วคราวหลังความตาย ซึ่งหนึ่งในประเด็นข้อโต้แย้งนี้ก็คือ การอธิบายความหมายของอंतरาปรินิพพายีดังได้แสดงไว้แล้ว

3. สรุป

บทความนี้ได้ศึกษาข้อโต้แย้งเรื่องอंतरาภพจากคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ เพื่อนำเสนอภาพรวมของแนวคิด ทั้งในด้านมูลเหตุของการวิวาทะ แนวคิดที่เป็นพื้นฐานของความขัดแย้ง และวิธีการที่ทั้งฝ่ายสนับสนุนและปฏิเสธตินำมาใช้เพื่อสนับสนุนมติของฝ่ายตน โดยวิเคราะห์จากประเด็นการโต้แย้งในการอ้างอิงพระสูตร ซึ่งเป็นที่มาของข้อโต้แย้งต่าง ๆ ของอंतरาภพ และการโต้แย้งโดยใช้หลักเหตุผล ซึ่งทำให้เราทราบถึงลักษณะพิเศษต่าง ๆ ของอंतरาภพ แต่เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความนี้มีความยาวเกินกว่าที่จะตีพิมพ์ได้ในคราวเดียวตามระเบียบของวารสารธรรมธारा ในส่วนแรกนี้ ผู้เขียนจึงทำการวิเคราะห์เพียงข้อแรกของอंतरาภพ คือ อंतरาภพ และอंतरาปรินิพพายี ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบคัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกาย ทำให้เห็นว่า พระสูตรที่ท่องจำสืบต่อกันในแต่ละสายนิกายมีความคลาดเคลื่อนกัน ซึ่งพระสูตรที่ปรากฏคำว่าอंतरาภพนั้น ไม่ได้มีการสืบทอดในทุกสายนิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์ของฝ่ายที่ปฏิเสธการมีอยู่ของอंतरาภพ อีกประการหนึ่ง การตีความความหมายของอंतरาปรินิพพายีในฝ่ายที่มีมติปฏิเสธและยอมรับอंतरาภพ ก็มีความแตกต่างกัน โดยฝ่ายที่เชื่อว่ามีอंतरาภพอยู่นั้น ตีความว่าอंतरาปรินิพพายี คือพระอนาคามีที่ปรินิพพานในระหว่างที่อยู่ในอंतरาภพ แต่ฝ่ายที่ปฏิเสธมติเรื่องอंतरาภพ กลับอธิบายคำว่า “อंतरา” ว่าเป็นการปรินิพพานในขณะที่ยังมีอายุขัยอยู่ในระหว่างอายุขัยเต็มในภพภูมินั้น ดังนั้น จากตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อวิวาทะเรื่องอंतरาภพทำให้เห็นได้ว่า การศึกษา

เปรียบเทียบคัมภีร์ของแต่ละสายนิกาย ทำให้เรามีความเข้าใจประเด็นที่เป็นข้อโต้แย้งในทัศนะของทั้ง 2 ฝ่ายได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังสามารถเห็นรูปแบบการท่องจำและอรรถาธิบายข้อความในพระสูตรที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับแนวคิดที่แต่ละสายการสืบทอดยึดถืออยู่ อันเป็นสาเหตุหลักให้เกิดข้อวิวาทะต่างๆ ระหว่างพระพุทธศาสนาต่างนิกาย

ในบทความตอนที่ 1 นี้ ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์ 1 ใน 4 ชื่อของอันตรภาพ คือ อันตรภาพ (อันตราปรินิพพายี) ไปแล้ว สำหรับในบทความตอนที่ 2 จะเป็นการวิเคราะห์อีก 3 ชื่อที่เหลือ คือ คันธัพพะ สัมภเวสี และมโนมยะ รวมทั้งวิเคราะห์คุณสมบัติบางประการของอันตรภาพตามที่ปรากฏในคัมภีร์ Kv Kv-a และ MVS ได้แก่ ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับภพภูมิและกำเนิดของอันตรภาพ อันตรภาพกับอนันตริยกรรม ระยะเวลาของอันตรภาพ และอันตรภาพกับการเกิดในครุภุมารดา ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เหล่านี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ที่จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงมติธรรมเรื่องอันตรภาพอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในเชิงลึกต่อไป

อักษรย่อ

มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
ที.ปา.	สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (แปลไทย)
ส.ม.	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (แปลไทย)
ส.ม.อ.	อรรถกถาสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (แปลไทย)
อภิ.ก.	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ (แปลไทย)
อภิ.ก.อ.	กถาวัตถุ อรรถกถา (แปลไทย)
อภิ.ป. (บาลี)	อภิธัมมปิฎก ปฏฐานบาลี (บาลี)
อภิ.ป. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ปฏฐาน (แปลไทย)
AK	<i>Abhidharmakośa</i> (อภิธรรมโกศ เฉพาะส่วนที่เป็นคาถา)
AKBh	<i>Abhidharmakośabhāṣya</i> (อภิธรรมโกศภาษาขะ)
D	The Tibetan Tripitaka (คัมภีร์ทิเบต ฉบับไทเป)
DA	<i>Dīrgha-āgama</i> (ทีรฆอาคม)
DN	<i>Dīghanikāya</i> (ทีฆนิกาย)
Kv	<i>Kathāvatthu(ppakaraṇa)</i> (กถาวัตถุ)
Kv-a	<i>Kathāvatthu(ppa°)-aṭṭhakathā</i> (กถาวัตถุอรรถกถา)
MVŚ	<i>Abhidharmavibhāṣaśāstra*</i> (อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์)
Ny	<i>Abhidharmanyāyānusāra*</i> (อภิธรรมนยานุสาระ)
P	The Tibetan Tripitaka (คัมภีร์ทิเบต ฉบับปักกิ่ง)
PED	The Pāli Text Society's Pāli-English Dictionary (พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์)

PTS	Pāli Text Society (สมาคมบาลีปกรณ์)
SA	<i>Samyukta-āgama</i> (สังยุทตอาคม)
SN	<i>Samyuttanikāya</i> (สังยุตตนิกาย)
SN-a	<i>Samyuttanikāya-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาสังยุตตนิกาย)
Sm	<i>Sammattīyanikāyaśāstra</i> * (สัมมตียนิกายศาสตร์)
T	Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
TatSid	<i>Tattvasiddhi</i> * (ตัตตวลิทธิ)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์แปล

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 16, 30, 81, 87. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

2. หนังสือ

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2544.

3. วารสาร

ประทีปเด่น เวศกาวี. “อंतरภาพของนิกายมหายานและวัชรยาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องวิญญาณในพระพุทธศาสนา มหายานและวัชรยาน.” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ ปีที่ 5, ฉบับที่ 3, (มีนาคม 2563): 292-305.

เมธี พัทธกษิระธรรม. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (1).” วารสารธรรมธารา ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม-มิถุนายน 2559): 67-103.

_____. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2).” วารสารธรรมธารา ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 57-106.

_____. “การกำเนิดนิกายสรวาสตีวาท (1).” *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 89-123.

_____. “การกำเนิดนิกายสรวาสตีวาท (2).” *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 47-77.

_____. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (3).” *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561): 93-127.

วัชรระ งามจิตต์เจริญ. “แนวความคิดเรื่องอัมตรภพในพระพุทธานุสาสนาเถรวาท.” *วารสารศิลปศาสตร์* ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2551): 19-56.

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

สุยามรรณสุส เตปิฏก. *อภิธรรมปิฎก ปฏจัน ทุติโย ภาค*. สุยามรรณสุ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

Pali Text Society. *Dīghanikāya Vol. III*. Edited by J. Estlin Carpenter. London: The Pali Text Society, 1976.

_____. *Kathāvatthu Vols. I, II*. Edited by Arnold C. Taylor. London: The Pali Text Society, 1979.

_____. *Kathāvatthuppakaraṇa-aṭṭhakathā included in Pañcappakaraṇa-aṭṭhakathā named Paramatthadīpanī*. Edited by N.A. Jayawickrama. London: The Pali Text Society, 1979.

_____. *Samyuttanikāya Part V*. Edited by M. Leon Feer.
London: The Pali Text Society, 1976.

2. คัมภีร์ภาษาสันสกฤต-ทิเบต

Abhidharmakośabhāṣya of Vasubandhu. *Tibetan Sanskrit Works Series vol. VIII*. Edited by P. Pradhan. Patna: K.P. Jayaswal Research Institute, 1967.

DE JONG, J. W.. “The Dasottarasutra.” *Kanakura hakushi kokin Indo gaku Bukkyō gaku ronshū* 金倉博士古稀記念印度学仏教学論集 (รวบรวมผลงานวิจัยด้านอินเดียและพุทธศาสตร์ศึกษา). Kyoto: Heirakutera shoten, 1966.

MITTAL, Kusum. *Dogmatische Begriffsreihen im älteren Buddhismus 1: Fragmente des Daśottarasūtra aus zentralasiatischen Sanskrit-Handschriften*. Berlin: Akademie-Verlag, 1957.

SCHLINGLOFF, Dieter. *Dogmatische begriffsreihen im älteren buddhismus*. Berlin: Akademie-Verlag, 1962.

The Tibetan Tripitaka. Taipei Edition. 72 vols. Edited by A.W. Barber. Taipei: SMC Publishing, 1991.

The Tibetan Tripitaka. Peking Edition kept in the Library of Otani University, Kyoto. 168 vols. Edited by D.T. Suzuki. Tokyo-Kyoto: Tibetan Tripitaka Research Institute, 1955-1961.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (*Taishō Revised Tripiṭaka*) Vol. 1, 2, 26, 27, 28, 29, 32, 49. Tokyo: Taishō Issaikyō Kankōkai, 1962.

4. คัมภีร์แปลภาษาอังกฤษ

BODHI. *The Numerical Discourses of the Buddha: A Translation of the Aṅguttara Nikāya*. Wisdom, 2012.

5. หนังสือ

HARVEY, Peter. *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism*. London: Curzon Press, 1995.

HIRAKAWA, Akira. *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*. Translated by Paul Groner. University of Hawaii Press, 1990.

LANGER, Rita. *Buddhist Rituals of Death and Rebirth: Contemporary Sri Lankan Practice and its origin*. Routledge, 2007.

6. วารสาร

ANĀLAYO. "Rebirth and the Gandhabba." *Journal of Buddhist Studies* 1, 2008: 91-105.

CAI, Yaoming (蔡耀明). "Pàndìng 'ā hán jīng" bù pài guīshǔ qiānshè de nántí 判定《阿含經》部派歸屬牽涉的難題 (ความยากลำบากในการตัดสินสายการสืบทอดของคัมภีร์อาคม)." *Fa Guang*, Vol.111, No.24, (1998): 1-12.

KRITZER, Robert. “Antarābhava in the Vibhāṣā.” *Nōtom Damu Joshi Daigaku Kirisutokyō Bunka Kenkyōjo Kiyō (Maranata)* Vol.3, No.5 (1997): 69–91.

QIAN, Lin. “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins.” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34, No.1-2 (2011): 149–186.

WIJESEKERA, O.H. De A. “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba.” *University of Ceylon Review* Vol.3, No.1 (1945): 73-107.

7. หนังสือรวมบทความ

WALDSCHMIDT, Ernst. “Central Asian Sūtra Fragments and Their Relation to the Chinese Āgamas.” *The Language of the Earliest Buddhist Tradition*. Edited by Heinz Bechert. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1980: 136-174.

8. ข้อมูลออนไลน์

SUJITO. “Rebirth and the In-Between State in Early Buddhism.” *Santi Forest Monastery*, 2010.

<http://santifm.org/santipada/2010/rebirth-and-the-in-between-state-in-early-buddhism>.

หมวด 2

บทความวิชาการ

ดาวน์โหลดบทความ

DOI : 10.14456/djbs.2021.10

พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย. “ระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์
วิสุทธิมรรค.” วารสารธรรมธारा ปีที่ 7, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่
13), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564): 157-195.

ระบบการเรียนรู้การสอน
กัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

The System of Learning and Teaching
Kammathāna in *Visuddhimagga*

พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย

Phramaha Wutthichai WUTTHICHAYO

คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย

Dean of Buddhist studies Faculty, Dhammakaya Open University, California

ตอบรับบทความ (Received) : 28 เม.ย. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 17 พ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 30 เม.ย. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย

บทคัดย่อ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักการปฏิบัติที่นำไปสู่มรรคผลนิพพาน โดยอาศัยหลักศีล สมาธิและปัญญา ซึ่งหากนำรายละเอียดที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาจัดองค์ประกอบและสร้างเป็นระบบขึ้น จะพบความเป็นระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน กล่าวคือ มีองค์ประกอบของผู้เรียน ได้แก่ พระภิกษุผู้มีศีล ผู้สอน ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอริยสาวกหรือภิกษุพหูสูต วิธีการเรียนการสอน ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา สภาพแวดล้อม ได้แก่ สัปปายะ 7 และผลผลิตที่เกิดจากการปฏิบัติ ได้แก่ การบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเมื่อได้พิจารณาจากองค์ประกอบและความสัมพันธ์ในระบบดังกล่าวพบว่า ระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นลักษณะของการปฏิบัติแบบสมถะนำหน้าวิปัสสนา ซึ่งมีคุณสมบัติของผู้เรียนในลักษณะของการปฏิบัติแบบพระอุคคกัมมัฏฐาน โดยในระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง และการนำระบบการเรียนการ

สอนกัมมัฐานในวิสุทธิมรรคมาใช้ในยุคปัจจุบัน อาจมีข้อจำกัดบางประการที่ไม่สามารถทำได้อย่างเต็มรูปแบบตามคุณสมบัติดังที่ปรากฏในคัมภีร์ อันจะส่งผลกระทบต่อระบบการเรียนรู้การสอนและการบรรลุเป้าหมายของระบบคือ การบรรลุมรรคผลนิพพานได้

คำสำคัญ : ระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฐาน คัมภีร์วิสุทธิมรรค

The System of Learning and Teaching Kammathāna in *Visuddhimagga*

Phramaha Wutthichai WUTTHICHAYO

Abstract

Visuddhimagga (The Path of Purification) is a scripture that explains the practice leading to Nibbāna through the principles of Sīla (Virtue), Samādhi (Concentration) and Paññā (Wisdom). When the details present in *Visuddhimagga* are organized and systemized, they reveal a learning and teaching system in the text. The system's factors are the learner, who is the monk, the instructor, who is Lord Buddha, a noble follower or a scholar monk, the method of learning and teaching, which is Samatha and Vipassanā meditation, contexts, which are the seven suitable things for mental development, and the result of the practice, which is attainment of Nibbāna. When taking the factors and the relations found in this system into consideration, it shows that the learning and teaching system used to teach meditation

practice in *Visuddhimagga* is one that puts Samatha meditation before Vipassanā meditation. The learner characteristics reflect the meditation practice of monks on pilgrimage, which is teacher-centered. To employ the learning and teaching method of meditation in *Visuddhimagga* in today's world may face some limitations that do not allow the full implementation suggested in the text. Therefore, the learning and teaching system and its goal of reaching Nibbāna could be impeded at present.

Keywords : The System of Learning and Teaching Kammathāna,
Visuddhimagga

1. บทนำ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รจนาโดยพระพุทธโฆसाจารย์ภิกษุชาวอินเดีย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 956 ที่ประเทศศรีลังกา เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยกย่องจาก นักวิชาการทั่วโลกว่า เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของพระพุทธศาสนาเทียบ เท้าชั้นอรรถกถา ถือได้ว่าเป็นสารานุกรมแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา¹ ที่สามารถอธิบายระบบแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมดไว้เป็นอย่างดี ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นสังเขปความ แห่งพระไตรปิฎก รวมทั้งอรรถกถาโดยแท้² รวมทั้งได้รับการรับรองใน ยุโรปว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคอยู่ในฐานะเป็นหลักฐานสำคัญประเภทที่ มิใช่พระไตรปิฎก แต่ได้สร้างศูนย์กลางแห่งวิธีอธิบายความแบบวิจารณ์ พระไตรปิฎกไว้อย่างสมบูรณ์แบบและต่อเนื่องกัน โดยใช้วิธีการตามที่ เรียกว่า แบบพระอภิธรรม คัมภีร์นี้กล่าวคำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติ อย่างพิสดารเพื่อให้วิสุทธิเกิดขึ้น³ อาจกล่าวได้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งจัดเป็นปกรณ์พิเศษนี้สามารถสรุปใจความสำคัญในพระไตรปิฎกมา บรรจุไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่มี 23 ปริจเฉท โดยสามารถเป็นแผนที่ นำทางผู้ปฏิบัติให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การ บรรลุมรรคผลนิพพานได้

¹ R.C. Childers ได้กล่าวไว้ในคำนำ Pali-English Dictionary อ้างใน พระพุทธโฆสะเถระ, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหาวิทยาลัย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2538), ณ.

² พระพุทธโฆสะเถระ, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหาวิทยาลัย*, ณ.

³ Bhadantācariya Buddhaghosa, *The Path of Purification (Visuddhimagga)*, trans. Bhikkhu Nyanamoli (Buddhist Publication Society: Kandy, 2011), 27.

เมื่อกล่าวจากแนวคิดหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะพบว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ คัมภีร์ที่ให้แนวทางในการปฏิบัติกัมมัฐานในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะในการปฏิบัติสมาธิและปัญญาที่เรียกว่า สมถะและวิปัสสนา ซึ่งหากจะกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาในพระไตรปิฎก เราอาจจะพบเพียงสิ่งเรียกว่า อารมณ์หรือภูมิของสมถะและวิปัสสนา แต่ไม่อาจบอกได้ถึงรายละเอียดในวิธีการปฏิบัตินั้นว่าเป็นเช่นไร ในขณะที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นได้อธิบายให้รายละเอียดของวิธีการปฏิบัติของทั้งสมถะและวิปัสสนาไว้อย่างกว้างขวางและชัดเจน⁴ รวมถึงอธิบายถึงองค์ประกอบและกระบวนการที่มีผลต่อการปฏิบัติ อันนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานไว้ด้วย ทำให้วิสุทธิมรรคกลายเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลในด้านการปฏิบัติของบรรดานักปฏิบัติและนักวิชาการที่ถูกอ้างอิงถึงเสมอ ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ระบบการเรียนการสอนกัมมัฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพื่อให้เห็นแนวคิดในการนำเสนอหลักปฏิบัติอันจะนำไปสู่การใช้เป็นแนวทางในการสอนหรือการนำไปใช้ในการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติแก่นักปฏิบัติธรรมสืบต่อไป

2. แนวคิดหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระพุทธโฆสาจารย์ได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค จากการยกพุทธพจน์ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ความว่า

⁴ พระมหากษัตริย์เจ้าจันทร, “สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท,” *วารสารธรรมธारा* ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 199.

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สປณฺโณ
อาตปปี นิปโก ภิกขุ

จิตฺตํ ปณฺณญจ ภาวยํ
โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏฺฐี⁵

โดยได้นำพุทธพจน์ดังกล่าวนั้นมาอธิบายขยายความโดยสรุป คือ หนทางที่จะถาวรรักษัว้นได้แก่ตัณหานั้น จะมีได้ก็ด้วยการเจริญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจากหลักไตรสิกขานี้ พระพุทธโฆสจารย์ได้นำมาอธิบายไว้ดังนี้ว่า

หลักศีล พระพุทธโฆสจารย์อธิบายศีลในแง่ประเภทต่างๆ โดยจะเน้นปาริสุทธิศีล 4 ซึ่งถือเป็นศีลสำคัญที่ภิกษุพึงรักษา แล้วจึงอธิบายถึงลักษณะที่แสดงถึงความหมดจดและความเศร้าหมองของศีล อานิสงส์ของการรักษาศีล และโทษของศีลวิบัติ จากนั้นจึงอธิบายถึงการนำอรรถ 13 ประการ มาเป็นข้อปฏิบัติชุดเกลากิเลสเพื่อชำระศีลให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

หลักสมาธิ พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายในแง่ของความหมาย ประเภทของสมาธิแบบต่างๆ ความผ่องแผ้วและความเศร้าหมองของสมาธิ โดยจะเน้นถึงวิธีการเจริญสมาธิภาวนา 40 วิธี อันได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตุวัตถาน และอรุปกัมมัฏฐาน 4 อันเป็นไปตามจริตอัธยาศัยของผู้ปฏิบัติ โดยอธิบายทั้งคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติ คุณสมบัติของผู้สอน วิธีการเรียน กัมมัฏฐาน รวมถึงขั้นตอนในการปฏิบัติแต่ละวิธีอย่างละเอียด อันนำไปสู่ผลคือ การบรรลุลุณามันต่าง ๆ ทำยที่สุดได้อธิบายถึงอานิสงส์ของการเจริญสมาธิ คือ การได้อภิญญา 5

หลักปัญญา พระพุทธโฆสจารย์อธิบายถึงลักษณะของปัญญา ประเภทของปัญญา และวิธีการเจริญปัญญา โดยมีภูมิอารมณ์ที่ใช้ 6 ประการ คือ ชันธ อายตนะ ธาตุ อินทริย์ อริยสัจ และปัจจุสมุปบาท

⁵ ส.ส. 20/61/15 (บาลี.มมร)

และได้อธิบายถึงทางแห่งความหลุดพ้น คือ วิสุทธิ 5 อันเป็นความบริสุทธิ์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวทางของการเจริญปัญญา โดยได้อธิบายถึงวิธีการที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ในแต่ละขั้น ตั้งแต่ทวิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นความบริสุทธิ์ที่ทำให้เป็นพระอริยบุคคล และท้ายที่สุดได้อธิบายถึงอานิสงส์ของการเจริญปัญญา

แนวคิดหลักที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการนำเสนอแนวทางการปฏิบัติที่ปรากฏเป็นระบบชัดเจน ดังจะได้อธิบายเรื่องของทฤษฎีระบบต่อไป

3. แนวคิดเรื่องระบบ

ระบบ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันและต่างทำหน้าที่ของตนอย่างมีระเบียบ เพื่อให้บรรลุจุดหมายปลายทางที่กำหนดไว้ หรืออาจหมายถึงผลรวมของหน่วยย่อยซึ่งทำงานเป็นอิสระจากกัน แต่มีปฏิริยาสัมพันธ์กัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้⁶

ในสิ่งแวดล้อมของเรามีระบบอยู่ทั่วไป อาทิ ระบบจราจร ระบบขนส่ง ระบบโทรศัพท์ ระบบธนาคาร ระบบสังคม ระบบโรงเรียน ระบบการเก็บข้อมูล ระบบการย่อยอาหาร ระบบการหายใจ และสิ่งต่างๆ อีกนับไม่ถ้วน⁷ Ludwig Von Bertalanfy นักชีววิทยาได้เสนอทฤษฎี

⁶ ทศนา แหมมณี, ศาสตราจารย์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุภาการพิมพ์, 2550), 198.

⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, ประมวลสาระชุดวิชา การจัดระบบทางการศึกษา หน่วยที่ 1-2 (กรุงเทพมหานคร:

ระบบทั่วไปว่า ไม่ว่าจะเป็นระบบกายภาพ ชีวภาพ หรือแม้กระทั่งระบบสังคมก็จะประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่เรียกว่าระบบย่อย (Subsystems)⁸ เป็นการชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ที่ดำเนินไปได้ได้อย่างเรียบร้อยล้วนต่างก็มีระบบอยู่ทั้งสิ้น ซึ่งบางอย่างเป็นระบบที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และระบบบางอย่างก็เกิดขึ้นจากความตั้งใจในการทำให้เกิดมีขึ้น

ตามหลักการของทฤษฎีระบบ ซึ่งทศนา แหมมณี ได้กล่าวไว้ว่า ระบบจะต้องประกอบไปด้วยสิ่งสำคัญอย่างน้อย 3 สิ่งด้วยกัน⁹ คือ

- 1) องค์ประกอบสำคัญของระบบ
- 2) ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ของระบบนั้น
- 3) เป้าหมาย หรือจุดหมายของระบบนั้น

ซึ่งผู้ศึกษาพบว่า รายละเอียดต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรค แม้จะมีการกล่าวอธิบายแยกไว้อยู่ในปริจเฉทต่างๆ แต่ก็สามารถนำมาแยกแยะและจัดเป็นองค์ประกอบ พร้อมทั้งสามารถอธิบายความสัมพันธ์และระบุจุดมุ่งหมายของระบบได้ ซึ่งระบบดังกล่าวนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน เพราะครอบคลุมตัวแปรเกี่ยวกับผู้เรียน ผู้สอน บริบทของการเรียนการสอน กระบวนการเรียนการสอน และผลผลิตของการเรียนการสอน¹⁰ ซึ่งระบบ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2536), 7.

⁸ พระมหาพิศิษฐ์ ธีรปญโญ, “การบริหารจัดการสำนักกรรมฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีสัตยา นารายณ์ โกเอ็นก้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), 19.

⁹ ทศนา แหมมณี, *ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*, 198.

¹⁰ เรืองदैยวกัน, 479.

การเรียนการสอนกัมมัฐานนี้มีเป้าหมายคือ การนำผู้ปฏิบัติบรรลุทางแห่งความบริสุทธิ์ คือ พระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายหลักของพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดขององค์ประกอบสำคัญของระบบและความสัมพันธ์ของระบบ ดังต่อไปนี้

4. องค์ประกอบของระบบการเรียนการสอน กัมมัฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบที่มีส่วนสำคัญในการปฏิบัติกัมมัฐานเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน ตามที่ได้กล่าวถึงในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น หากทำการแยกแยะและจำแนกเป็นองค์ประกอบหลักในระบบการเรียนการสอนกัมมัฐานจะประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้

- 1) อาจารย์ผู้สอนกัมมัฐาน
- 2) ผู้ปฏิบัติกัมมัฐาน
- 3) สภาพแวดล้อมในการปฏิบัติกัมมัฐาน
- 4) วิธีการเรียนการสอนและการปฏิบัติกัมมัฐาน
- 5) ผลผลิตของการปฏิบัติกัมมัฐาน

ซึ่งองค์ประกอบแต่ละประการ มีรายละเอียดของคุณสมบัติและลักษณะดังต่อไปนี้

1) อาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน

อาจารย์ถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการให้แนวทางในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ซึ่งคุณสมบัติที่สำคัญของอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานต้องมีคุณสมบัติ คือ

1.1) มีกัลยาณมิตตธรรม

ในกัมมัฏฐานคณณินเทศ ปริจเฉทที่ 3 วิสุทธิมรรค ได้พูดถึงคุณสมบัติของผู้สอนกัมมัฏฐานที่ว่าต้องมีลักษณะเป็นกัลยาณมิตร โดยมีคุณธรรม 7 ประการคือ

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนฺทโม
คมภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จญฺสาเน นิโยชโก¹¹

โดยได้อธิบายถึงที่มาลักษณะของกัลยาณมิตรแต่ละอย่างว่า

(1) ปิโย เป็นที่รัก ครุ เป็นที่เคารพ ภาวนีโย เป็นที่น่าสรรเสริญ จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธาต่อปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม

(2) วตฺตา เป็นผู้ที่สามารถกล่าวศิษย์ และ วจนฺทโม อดทนต่อถ้อยคำล่วงเกิน จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล

(3) คมภีรํ กถํ กตฺตา เป็นผู้ที่สามารถชี้แจงถ้อยคำอันลุ่มลึก จะเกิดได้เพราะความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วย สุตะ คือ ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษามาก มักน้อย สันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่อันเกิดจากจาคะ

(4) โน จาเน นิโยชโก ไม่เป็นผู้แนะนำในทางที่ไม่ควร จะเกิดได้เพราะเพียรพยายามในการทำประโยชน์ตนและคนอื่น และมี

¹¹ อัง.สตตก. 33/34/23 (บาลี.มมร)

สติตั้งมั่นในทางดี พร้อมทั้งมีสมาธิและปัญญา

1.2) เป็นพหูสูต

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายถึงลักษณะของผู้สอนกัมมัฏฐานที่สามารถสอนได้ดีที่สุดคือ พระพุทธเจ้า หากไม่มีก็ให้เข้าหาพระอสีตสาวก พระอริยบุคคลชั้นต่างๆ เมื่อไม่มีก็แสวงหาปุถุชนผู้ได้ฌาน ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้ทรงทวิปิฎก ผู้ทรงเอกปิฎก ผู้ชำนาญพระสูตร แม้นิกายหนึ่ง พร้อมทั้งอรรถกถา และเป็นลัทธิ การเป็นพหูสูตและเป็นลัทธิคือ มีความละเอียดถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นผู้สอนกัมมัฏฐาน โดยให้เหตุผลว่า ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ย่อมเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งแบบแผน ตามรักษาวงศ์ รักษาประเพณี เป็นอาจารย์ผู้ถือตามอาจารย์มัตติ ไม่ถือแต่อัตโนมัตติ โดยท่านกล่าวให้เห็นความสำคัญว่า พระชีนาสพยอมบอกได้แต่ทางที่ตนได้บรรลุ แต่ภิกษุพหูสูตนั้น สามารถบอกกัมมัฏฐานให้กว้างขวาง เพราะว่าท่านได้ไปหาอาจารย์เรียนและสอบถามมาอย่างดีแล้ว ดังนั้น เมื่อจะมาสอนกัมมัฏฐานศิษย์ ก็จะกำหนดพระสูตร และเลือกมาสอนให้เป็นสัปปายะแก่ศิษย์¹² อาจกล่าวได้ว่า ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความสำคัญของผู้สอนกัมมัฏฐานที่เป็นพหูสูต ในฐานะที่เป็นคุณสมบัติที่จะทำให้การเรียนการสอนเกิดผลสัมฤทธิ์แก่ผู้ปฏิบัติ

1.3) รู้จิตอัธยาศัยของศิษย์

ในคัมภีร์กล่าวถึงเรื่องของจิต โดยได้อธิบายลักษณะและ

¹² พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พันธ์ตั้งจำกัด, 2547), 163.

วิธีการสังเกตดูคนแต่ละจริต และกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับแต่ละจริต เพื่อให้สามารถเลือกกัมมัญฐานที่เหมาะสม ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจริตกับกัมมัญฐานที่เหมาะสมกัน

จริต	กัมมัญฐานที่เหมาะสม
ราคจริต	อสุภะ 10, กายคตาสติ, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน
โทสจริต	วัณณกสิน, พรหมวิหาร 4, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน
โมหจริต	อานาปานสติ, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน
วิตกจริต	อานาปานสติ, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน
สัทธาจริต	อนุสสติ 6, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน
พุทธิจริต	มรณานุสสติ, อุปสมานุสสติ, อาหาเรปฏิกูลสัญญา, จตุธาตววัตถาน, ญตกสิน, อาโลกกสิน, อากาสกสิน

การเลือกกัมมัญฐานให้เหมาะสมกับจริตถือเป็นการ
ให้แนวทางแก่พระอาจารย์ผู้สอนกัมมัญฐานเพื่อจะได้มีหลักในการ
พิจารณาเลือกกัมมัญฐานให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์แต่ละคน ซึ่งใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า การเลือกกัมมัญฐานนั้น เป็นหน้าที่ของ
พระอาจารย์ผู้ได้เจโตปริยญาณ จึงจะทราบถึงกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจริต
แต่หากไม่มีคุณวิเศษดังกล่าว ก็เป็นหน้าที่ของอาจารย์ที่ควรถามศิษย์ว่า
มีจริตอะไร มีความถนัดในการทำกัมมัญฐานเช่นไร และเลือกกัมมัญฐาน
ให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์นั้น

2) ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้หลายประการ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วพบว่า ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นกล่าวถึง คือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นได้ว่าผู้บรรลุสู่ความบริสุทธิ์คือมรรคผลนิพพานนี้ เป็นหนทางของพระภิกษุ ซึ่งคุณสมบัติของพระภิกษุที่ต้องมีในการฝึกปฏิบัติ มีดังนี้

2.1) ศีล

คุณสมบัติข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมากสำหรับผู้ปฏิบัติที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ศีลนับได้ว่าเป็นรากเหง้าเป็นทางแห่งการชำระกายและวาจาให้สะอาด อันเป็นพื้นฐานที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ดำเนินไปสู่การเจริญสมาธิได้ สำหรับศีลที่ปรากฏเป็นข้อหลักในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ ปาฏิสาธิตศีล 4 อันได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล ปัจจยสันนิสิตศีล อาชีวปาฏิสาธิตศีล ซึ่งถือเป็นหลักปฏิบัติที่มีใช้เพียงศีล 227 ที่ควบคุมเพศภาวะของการเป็นพระภิกษุ แต่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตของพระภิกษุทั้งหมด เพื่อการรักษาคิณให้ผ่องใสอย่างแท้จริง

2.2) ญัตติ 13

คุณสมบัตินี้เป็นไปเพื่อการขุดเกลากิเลส เป็นองค์คุณของผู้มุ่งความบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิต เพราะครอบคลุมเรื่องการใช้ปัจจัย 4 ตามมีตามได้ เพื่อขุดเกลาคความทะยานอยาก และป้องกันความฟุ้งเฟ้อจากการใช้ปัจจัย 4 ซึ่งจะนำไปสู่การทอดถอนในการทำสมาธิเพียรในระหว่างการปฏิบัติ และทำให้ไม่เสียเวลาในการปฏิบัติ

2.3) อธิยาศัย 6

คุณสมบัติของผู้ที่จะสามารถบรรลุโลกุตตรธรรมได้ คือ
อโลภชฌาสัย (มีอติยาศัยไม่โลภ) อโทสชฌาสัย (มีอติยาศัยไม่มักโกรธ)
อโมหชฌาสัย (มีอติยาศัยไม่หลง) เนกขัมมชฌาสัย (มีอติยาศัยในการ
ประพฤติพรหมจรรย์) วิเวกชฌาสัย (มีอติยาศัยในการปลีกวิเวก) นิสสร-
ณชฌาสัย (มีอติยาศัยในการออกจากภพ) อาจกล่าวได้ว่า คุณสมบัติ
ข้อนี้เป็นทัศนคติที่มีอยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ ที่จะส่งผลให้เกิดความมุ่งมั่นและ
ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ

2.4) อธิมุตติ

การเป็นผู้ไม่มัวจิตไปในสมาธิ นักในการทำสมาธิ เป็น
คุณสมบัติที่ทำให้เกิดความหนักแน่นมั่นคงในการปฏิบัติสมาธิ

2.5) จริต 6

คุณสมบัติประจำตัวของแต่ละคนที่ฝึกปฏิบัติ โดยจริตนี้
แบ่งตามพื้นเดิมของจิต คือ ราคจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต สัทธา-
จริต และพุทธิจริต หรือเป็นจริตที่ผสมผสานกัน ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
ได้ให้หลักการในการตรวจสอบจริตของตนเอง โดยพิจารณาจาก
อิริยาบถ การทำงาน อาหารที่บริโภค การเห็น และความเป็นไป
แห่งธรรมที่ประพฤติ โดยคุณสมบัติเรื่องของจริตนี้ เป็นเรื่องที่อาจารย์
ผู้สอนจะต้องรู้ หรือตัวผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ตนเอง เพราะจะเกี่ยวข้องกับวิ
การที่จะต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตของตนเอง อันจะนำไปสู่ความ
ก้าวหน้าในการปฏิบัติ

3) สภาพแวดล้อมในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงสภาพแวดล้อมซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติกัมมัฏฐาน โดยให้หลักในการพิจารณา ดังนี้

3.1) เลือกสถานที่ที่เหมาะสมในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน โดยควรอยู่ในที่เดียวกับอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน แต่ถ้าอยู่แล้วไม่มีความสุข ก็ให้ไปอยู่วัดไกลๆ มีปัญหาที่มาสอบถาม แต่ถ้าหากไม่ได้ที่เช่นนั้น ต้องไปในที่ไกลๆ ก็ควรเรียนกัมมัฏฐานโดยถามข้อสงสัยให้หมด แล้วจึงแสวงหาสถานที่ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

3.1.1) เว้นสถานที่ที่ไม่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ 18 ประการ โดยสรุป คือ สภาพวัดไม่ใหญ่ไม่ชำรุด ไม่กำลังสร้างใหม่ หรือมีคนเข้ามาวัดมาก สถานที่ที่ตั้งต้องไม่ติดทางหลวง ติดป่า ติดไร่ ติดท่า ติดชายแดน ในวัดต้องไม่มีต้นไม้ดอกไม้ ผล มีสระน้ำที่ทำให้คนเข้ามาพลุกพล่าน และเว้นสถานที่ที่ไปอยู่แล้ว ไม่มีความสุข หรือหาอาจารย์คอยช่วยแนะนำไม่ได้

3.1.2) สถานที่ที่เหมาะสมกับการปฏิบัติ มีลักษณะ 5 ประการ คือ

- (1) เป็นสถานที่ไม่ไกล ไม่ใกล้ เดินทางไปมาสะดวก
- (2) กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด
- (3) ไม่มียุ่ง ไม่มีสัตว์เลื้อยคลาน ไม่มีลมแดดรบกวน
- (4) หาปัจจัย 4 คือ จีวร อาหาร เสนาสนะ และยารักษาโรคได้ไม่ยาก

(5) มีพระเถระพหูสูต ทรงธรรม ทรงวินัย แก้ไข ปัญหาให้ได้

โดยสรุปลักษณะสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คือ เป็นสถานที่ที่เดินทางไปมาสะดวก ไม่มีสิ่งรบกวนการปฏิบัติทั้งคน และสัตว์หาปัจจัย 4 ได้ง่าย และที่สำคัญคือ มีพระผู้เป็นพหูสูตที่จะแนะนำการปฏิบัติให้ได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงลักษณะของสถานที่ในแง่ของการเป็นวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรม มากกว่าการปฏิบัติแบบอยู่จุดดั่งคในป่า

3.2) ทำสภาพแวดล้อมให้มีสัปปายะ 7 อันจะทำให้สมาธิก้าวหน้า ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงไว้ในตอนอธิบายการรักษาอัปนาสมาธิว่า ต้องสร้างสภาพแวดล้อมให้เหมาะแก่การทำสมาธิโดยใช้หลักสัปปายะ 7 คือ

(1) อาวาสสัปปายะ เลือกสถานที่ที่อยู่แล้วนิมิตที่ไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่หายไป

(2) โคจรสัปปายะ เลือกสถานที่ที่ไม่ไกลเกิน 2 กิโลเมตรจากหมู่บ้านที่สามารถเดินทางได้โดยสะดวก

(3) ภัตตสัปปายะ คือ เว้นจากติรัจฉานกถา 32 อันได้แก่ คุญเรื่องการเมือง ปัญหาเรื่องกำเนิดโลก เป็นต้น ซึ่งขัดขวางการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ทำให้ใจฟุ้งซ่าน และให้พูดถ้อยคำที่เกี่ยวกับความมักน้อย สันโดษ ในกถาวัตถุ 10 และเมื่อพูดก็พูดแต่พอประมาณ

(4) บุคคลสัปปายะ คือ เว้นจากบุคคลที่ชอบแต่งตัวหรือพูดติรัจฉานกถา

(5) โภชนะสัปปายะ คือ เลือกอาหารที่บริโภคแล้ว

ทำให้ทำสมาธิได้ดี ซึ่งแต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนชอบบรสเปรี้ยว บางคนชอบบรสหวาน บางคนชอบบรสเค็ม ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล

(6) อากาศสัปปายะ คือ เลือกอากาศที่ไม่อบอ้าว อยู่แล้วสมาธิก้าวหน้า

(7) อิริยาบถสัปปายะ คือ ในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน ถ้าอยู่ในอิริยาบถไหนมากแล้วสมาธิดี ให้เลือกอยู่ในอิริยาบถนั้น ซึ่งควรใช้วิธีการทดลองอยู่ในอิริยาบถแต่ละอย่างนั้น อย่างละ 3 วัน

โดยสรุปแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงให้เห็นว่า สภาพแวดล้อม ทั้งสถานที่ คนที่อยู่รอบข้าง อากาศ อาหาร รวมถึงอิริยาบถ ล้วนมีผลต่อการทำสมาธิให้ก้าวหน้าทั้งสิ้น และเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องให้ความสนใจในการเลือก หรือสร้างให้เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม

4) วิธีการเรียนการสอน

4.1) วิธีการเรียนกัมมัฏฐาน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึง สิ่งที่ต้องทำก่อนการเรียนกัมมัฏฐาน คือ

4.1.1) การถวายตัวเป็นศิษย์แก่พระพุทธรเจ้าและอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน ถือเป็นกิจที่ต้องทำ เพราะเป็นการแสดงความตั้งใจในการที่จะศึกษาเล่าเรียนกัมมัฏฐานของผู้ปฏิบัติ อันจะส่งผลให้ผู้เรียนเป็นผู้ว่าง่ายพร้อมจะรองรับคำแนะนำในการปฏิบัติ ทำให้ได้รับการสงเคราะห์ทั้งอามิสและธรรมะคือ การสั่งสอนจากอาจารย์ หากไม่ได้ถวายตัวไว้ ผู้ปฏิบัติก็จะประพฤติดิตตามใจตนเอง หรือขาดที่พึ่ง ท้ายที่สุดอาจลาสิกขาไปได้ โดยในการถวายตัวเป็นศิษย์ ศิษย์ที่อาจารย์จะบอกกัมมัฏฐานให้ จะต้องแสดงความตั้งใจในการเรียนกัมมัฏฐาน ถึงขนาดยอมสละแม้ชีวิตตัวเองให้แก่อาจารย์ได้ จึงจะใช้ได้

4.1.2) การตัดปลิโพธ ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ

(1) มหาปลิโพธ เป็นเครื่องกังวลที่จะขัดขวาง ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติกัมมัฏฐานได้ 10 อย่าง คือ อาวาส ตระกูล หมู่คณะ การงาน การเดินทาง ญาติพี่น้อง ความเจ็บป่วย การศึกษา และฤทธิ์

(2) ขุททกปลิโพธ เป็นเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ ที่อาจทำให้เกิดความรำคาญใจในการปฏิบัติ คือ ตัณห์ ขน เล็บที่ยาว ซ่อมแซมเครื่องนุ่งห่มที่ขาด ทำความสะอาดเตียง ตั้ง เสนาสนะให้สะอาด

การตัดปลิโพธนี้ เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติไม่ควรละเลย เป็นการทำให้เบาใจ และปล่อยวาง พอที่จะให้ใจตั้งมั่นในการปฏิบัติ ไม่มีสิ่งที่เป็นอุปสรรคมาคอยขัดขวางได้

4.1.3) การเข้าหาอาจารย์ผู้ให้กัมมัฏฐาน โดยมีแนวปฏิบัติคือ ถ้าสามารถหาอาจารย์ผู้ให้กัมมัฏฐานที่อยู่ในวัดเดียวกันได้ดีที่สุด แต่ถ้าไม่ได้ก็ต้องเดินทางไปหาอาจารย์ โดยในคัมภีร์ได้นำเอา อาคันตุกวัตร คมิกวัตร มาเป็นวิธีการในการเข้าหาผู้สอนกัมมัฏฐาน รวมกับนำอันตเวาสิกวัตร มาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติต่ออาจารย์ โดยการทำความดีจนกระทั่งอาจารย์ยอมรับเข้าเป็นศิษย์

4.2) วิธีการสอนกัมมัฏฐาน อาจารย์ผู้สอนสามารถใช้วิธีการสอนได้ 3 วิธี คือ

(1) สำหรับผู้ที่เรียนกัมมัฏฐานเป็นปกติ อาจารย์สาธยายต่อหน้าศิษย์ 1-2 ครั้ง แล้วจึงให้ไปปฏิบัติ

(2) สำหรับอาจารย์ผู้สอนที่อยู่ประจำสำนัก ลูกศิษย์

ไม่ได้อยู่ด้วย ให้สอนให้ทุก ๆ ครั้งที่ศิษย์มาหา

(3) สำหรับลูกศิษย์ที่เรียนแล้วต้องการไปที่อื่น อาจารย์จะสอนให้โดยพอดี ไม่ให้ยาวเกินไป หรือไม่ให้สั้นเกินไป และให้ศิษย์ไปปฏิบัติเอง

ในการสอนกัมมัฏฐานนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ยกตัวอย่าง การสอนปฐมวิกาสินว่า ต้องสอนให้ผู้เรียนได้รู้หลัก 9 ประการ คือ โทษของ กสิน วิธีการทำกสิน วิธีการบริกรรมในกสิน ประเภทนิมิตที่เกิดขึ้น ประเภทของสมาธิที่ได้ สิ่งที่เป็นที่สบายและไม่สบายต่อการปฏิบัติ สิ่งที่ทำให้อุปนาสมาธิเกิดขึ้นได้คือความเพียรในการปฏิบัติ และสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อสมาธิเป็นอุปนา (วิธึแห่งอุปนา) และในการสอนกัมมัฏฐาน ผู้สอนควรสอนให้ตรงจริตของผู้เรียนสมาธิจึงจะก้าวหน้า

5) วิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานและผลผลิตจากการปฏิบัติ

วิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานนี้ถือเป็นแนวคิดหลักของคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่ได้ให้รายละเอียดของการปฏิบัติไว้อย่างเป็นขั้นตอน ทั้งในระดับ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และสามารถจัดเป็นระบบการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปดังต่อไปนี้

5.1) ระบบการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ซึ่งแยกเป็นทั้งหมด 40 วิธี โดยได้อธิบายรายละเอียดวิธีการปฏิบัติของแต่ละวิธี พร้อมทั้งแยกแยะถึงลักษณะของการปฏิบัติทั้ง 40 วิธีนั้น ในแง่ความแตกต่างของอารมณ์ วิธีการ และผลที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ โดยสามารถจัดแบ่งหมวดหมู่ตามอารมณ์ที่ใช้ และผลของการ

ปฏิบัติได้ดังนี้

อารมณ์ที่ใช้ในกัมมัฏฐาน 40 วิธี

(1) อารมณ์ที่เป็นนิมิต คือ มีรูปร่างปรากฏสัมผัสได้ชัดเจนทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้แก่ กลิ่น 10 อสุภะ 10 อานาปานสติ กายคตาสติ

โดยกลิ่น และอสุภะ 20 วิธีนี้ จะใช้นิมิตอันเป็นสิ่งที่มิอยู่ภายนอกตัวมาเป็นอารมณ์ เป็นนิมิตหยาบ จับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม ในการทำกัมมัฏฐานจึงต้องมีการอธิบายขั้นตอนวิธีการทำ วิธีการพิจารณา เช่นวิธีการทำองค์กลิ่น หลักการตั้งองค์กลิ่น การกำหนดนึกกลิ่น และการหาอสุภะ วิธีการกำหนดและเพ่งพิจารณาอสุภะ ส่วนอานาปานสติ และกายคตาสติ ใช้นิมิตเป็นสิ่งที่เนื่องอยู่ในร่างกายนี้เป็นอารมณ์ จึงไม่ต้องมีพิธีรีตองในการทำหรือหานิมิต แต่จะมีขั้นตอนในการเรียนรู้และฝึกทำ ที่ต้องพัฒนาเป็นไปตามลำดับขั้น เนื่องจากอารมณ์นั้นเป็นของละเอียดอ่อน แม้เป็นของที่มีอยู่ในตัว แต่ก็ต้องอาศัยการสังเกต หรือจดจำ

(2) อารมณ์ที่เป็นสภาวะธรรม ได้แก่ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ อุปสมมานุสติ มรณานุสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตุววัตถาน วิญญาณัญญาตนะ และเนวสัญญานาสัญญาตนะ

โดยอารมณ์ตั้งแต่พุทธานุสติจนถึงจตุธาตุววัตถาน เป็นอารมณ์ที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เป็นอารมณ์ที่เป็นนามธรรมล้วนๆ ไม่สามารถสัมผัสอารมณ์ได้ง่าย ดังนั้น ในวิธีการปฏิบัติจึงต้องใช้ปริยัติในการอธิบายขยายความ ทำนองบอกเล่าให้นึกตาม

จึงจะสามารถทำกัมมัฏฐานได้ ส่วนวิญญูญาณัญจายตนะ และเนวสัณญานาสนัญจายตนะเกิดจากการใช้สภาวะธรรมอันเกิดสืบเนื่องจากผลแห่งการปฏิบัติ คือ วิญญูญาณัญจายตนะ ต้องอาศัยอาภาสานัญจายตนะ มาเป็นอารมณ์ และเนวสัณญานาสนัญจายตนะ ต้องอาศัย อากิญจัญญายตนะมาเป็นอารมณ์ ดังนั้น หากไม่สามารถปฏิบัติจนเกิดผลอันเป็นธรรมข้างต้น ก็จะไม่สามารถที่จะปฏิบัติกัมมัฏฐานทั้ง 2 นี้ได้

(3) อารมณ์ที่เป็นทั้งนิमितและสภาวะธรรม (ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า เป็นอารมณ์ที่บอกไม่ถูก) คือ พรหมวิหาร 4 อาภาสานัญจายตนะ และอากิญจัญญายตนะ ซึ่งพรหมวิหาร 4 เป็นอารมณ์ที่มีนิमितที่ต้องเป็นบุคคล ที่เป็นฐานอันจะทำให้เกิดอารมณ์ที่เป็นสังขารขันธ์ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาให้เกิดขึ้น มีลักษณะเป็นอารมณ์เฉพาะ ดังนั้น จึงเป็นทั้ง 2 ประการ ส่วนอาภาสานัญจายตนะ และอากิญจัญญายตนะ มีลักษณะเป็นสภาวะธรรมที่เกิดจากการอาศัยสัณญาขันธ์ เข้ามาทำให้เกิดกัมมัฏฐานขึ้น

ในแง่ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติสมาธิ 40 วิธี

1) ได้ผลคือ อุปจารสมาธิ ได้แก่ พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ อุปสมานุสติ มรณานุสติ อาหารปฏิภูมัสถัญญา และจตุธาตุววัตถาน

2) ได้ผลคือ อัปปนาสมาธิ แบ่งเป็นระดับ ดังนี้

- ฌาน 4 ได้แก่ กสิณ 10 และอานาปานสติ
- ฌาน 3 ได้แก่ พรหมวิหาร 3
- เฉพาะปฐมฌาน ได้แก่ อสุภะ 10 และกายคตาสติ
- เฉพาะจตุตถฌาน ได้แก่ อุเบกขาพรหมวิหาร และ
อรูปกัมมัฏฐาน

ซึ่งสามารถอธิบายอารมณ์ที่ใช้กับผลที่เกิดขึ้นได้ว่า อารมณ์ที่เป็นสภาวะธรรมอันเกิดจากการพิจารณาไตร่ตรองนั้น สามารถทำให้เกิดความสงบเพียงแค่เบื้องต้นไม่ถึงฌาน แต่เมื่ออารมณ์เป็นนิमित สามารถน้อมนำจิตให้สงบนิ่งได้ถึงชั้นฌาน

ในแง่ผลของการปฏิบัติที่นำไปสู่อัปปนาสมาธินี้ ในคัมภีร์ได้ให้วิธีการในการรักษาอารมณ์จนเกิดอัปปนาสมาธิ เรียกว่า อัปปนาโกศล 10 หรือวิธีการเพื่อนำไปสู่อัปปนาสมาธิ ดังนี้

1) การทำวัตรอุให้สะอาด คือ การทำร่างกายให้สะอาด การทำข้าวเครื่องใช้ เสนาสนะให้สะอาด จะส่งผลต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติสมาธิ

2) การทำอินทริยให้สม่ำเสมอ คือ ทำศรัทธาให้เสมอกับปัญญา ทำวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และทำสติให้มาก จะทำให้การปฏิบัติก้าวหน้า

3) ความฉลาดในการรักษานิमितที่ได้แล้ว

4) ยกจิตในสมัยที่ควรยก คือ เมื่อทำสมาธิแล้ว จิตหดหู่ เจริญธัมมวิจยะ วิริยะ และปีติ

5) ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม คือ เมื่อทำสมาธิแล้ว จิตฟุ้งซ่าน เจริญปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา

6) พยุงจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง คือ เมื่อจิตไม่เบิกบาน ก็พิจารณาสังเวควัตถุ 8 และนึกถึงพุทธคุณ ธัมมคุณ สังฆคุณ

7) พังดูจิตเฉยในสมัยที่ควรพังดูเฉย คือ เมื่อจิตไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน เบิกบานอยู่ ก็ประคองรักษาอารมณ์นี้ไว้

8) หลีกเว้นบุคคลที่ไม่มีสมาธิ

9) คบหาบุคคลที่มีสมาธิ

10) น้อมจิตไปในสมาธิ

5.2) ระบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาไว้เป็นระบบ โดยมีขั้นตอน คือ อาศัยการเล่าเรียนและสอบถามในธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา อยู่ 6 ประการ คือ ชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท เมื่อได้ศึกษาโดยทางปริยัติจนแตกฉาน และอาศัยการทำศีล และสมาธิให้เกิดขึ้นเป็นฐานรากแล้วก็นำไปสู่ตัวปัญญา ซึ่งเป็นไปตามหลักการที่กล่าวไว้ในวิสุทธิ 7 ในพระไตรปิฎกตามลำดับ คือ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กงฺขา-
วิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ การบังเกิดขึ้นของวิปัสสนา จะเกิดตั้งแต่ทิณฺณ-
วิสุทธิ จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงขั้นตอนของการเกิดทิณฺณ-
วิสุทธิ ใน 2 เส้นทาง คือ สมถยานิก และวิปัสสนายานิก

(1) สมถยานิก เกิดจากการออกจากฌาน แล้วพิจารณาองค์ฌาน ให้ปรากฏโดยความเป็นรูปนาม ให้เห็นสามัญญลักษณะ

(2) วิปัสสนายานิก ใช้การกำหนดธาตุ 4 ในอาการ 32 ในร่างกายมาเป็นฐาน แล้วพิจารณาแยกแต่ละอาการนั้น ให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุอันเกิดขึ้นจากองค์ประกอบหลาย ๆ ประการมารวมกัน และให้เป็นปรากฏโดยความเป็นรูปนาม หรือใช้การกำหนดธาตุ 18 หรือชั้น 5 ให้เห็นโดยความเป็นนามรูป เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏในร่างกายนี้ตามความเป็นจริงโดยการเป็นนามรูป (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ก็จะทำให้

เกิดความไม่ลุ่มหลงในนามและรูป ครอบงำสัตตัตถัญญา (ความรู้ว่าเป็นสัตว์) เสีย เป็นทวิภูมิจิตวิสุทธิ

เมื่อกำหนดรู้เหตุปัจจัยของนามรูป จนละความสงสัยทั้งในอดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ สัมมาทัสสนะ กังขาวิตรณะ จึงเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ

เมื่อทำความเพียรในกลาปสัมมสนะ จนเกิดกลาปสัมมสนญาณอันเป็นปัญญากำหนดรู้แน่นอนในธรรมทั้งหลายขึ้นสู่ไตรลักษณ์ จนเพิกถอนทวิภูมิจิต มานะ ความใคร่ได้แล้ว ก็อย่างเข้าสู่ตรุณวิปัสสนาญาณ คือ อุทยัพพญาณ อันเป็นปัญญาเห็นเนื่อง ๆ ถึงความผันแปรของปัจจุบันธรรมทั้งหลาย ซึ่งจะมีวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น เมื่อกำหนดรู้วิปัสสนากิเลสได้ และรู้ว่าทางใดเป็นทางมรรค ทางใดมิใช่ ก็เกิดมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

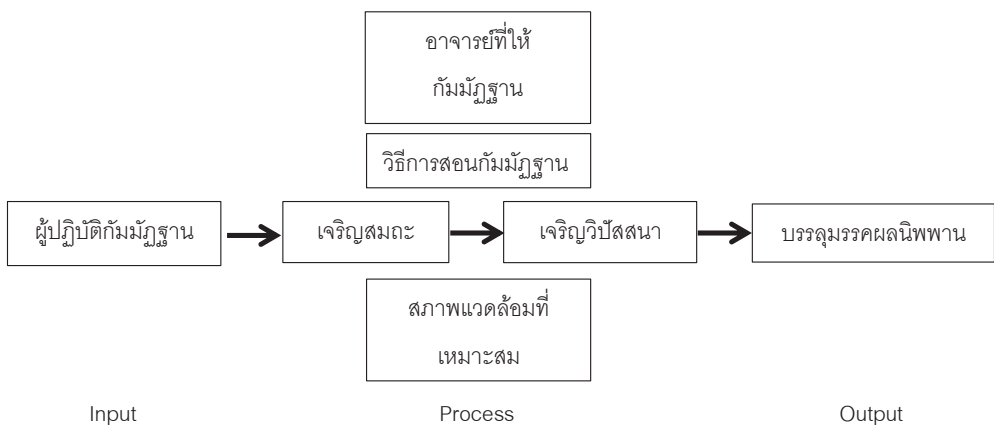
วิปัสสนาที่บรรลุด้วยญาณ 8 ตั้งแต่อุทยัพพญาณ อย่างแก่ ภังคานุปัสสนาญาณ ภาวตูปฏฐานญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารูปেকชาญาณ และสัจจานุโลมิกญาณ เกิดปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ

ต่อจากอนุลอมญาณ จะเกิดโคตรภูญาณ อันเป็นระหว่างกลางของโคตรปุถุชนกับพระอริยบุคคล เมื่อหยั่งจิตลงสู่นิพพานเป็นอารมณ์ ก็จะก้าวเข้าสู่มัคคญาณ และผลญาณตามลำดับ กลายเป็นพระอริยบุคคล ทั้งโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตต ละสังโยชน์เข้าสู่พระนิพพาน นี่เป็นญาณทัสสนวิสุทธิ

ทั้งหมดนี้เป็นขั้นตอนการเกิดขึ้นของความรู้ที่เป็นไปตามลำดับ เรียกว่า “โสฬสญาณ”

5. วิเคราะห์ระบบการเรียนรู้การสอน กัมมัฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในองค์ประกอบสำคัญของระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น กระบวนการสำคัญในการทำให้ผู้ปฏิบัติกัมมัฐานบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายของระบบ คือ ผู้ปฏิบัติกัมมัฐานจะต้องผ่านกระบวนการฝึกปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา จึงจะนำไปสู่ผลคือการบรรลุทางหลุดพ้น โดยมีวิธีการเรียนรู้การสอนสภาพแวดล้อม และอาจารย์ผู้สอนกัมมัฐาน เป็นองค์ประกอบแวดล้อมในการช่วยผู้ปฏิบัติกัมมัฐานให้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติ ซึ่งเขียนเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของระบบ ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฐาน
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

1) คุณสมบัติของตัวแปรนำเข้ากับกระบวนการและเป้าหมาย
คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้นำเสนอขั้นตอนการบรรลุมรรคผลนิพพาน
ในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ
ปัญญา โดยอาจมอง ศีล สมาธิ ปัญญา ได้ 2 แง่มุม คือ

1.1) ศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ของวิธีการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่
ความหลุดพ้น

1.2) ศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ผลที่ต้องการทำให้เกิดขึ้น อัน
จะนำไปสู่การหลุดพ้น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงทั้ง 2 แง่มุม ดังนี้ คือ

(1) ในแง่วิธีการ การอธิบายศีล ได้อธิบายถึงวิธีการรักษาศีล
ที่เป็นปาริสุทธิศีล 4 สมาธิ ได้อธิบายวิธีการและขั้นตอนในการปฏิบัติ
สมาธิทั้ง 40 วิธีอย่างละเอียด รวมถึงการพัฒนาให้ก้าวหน้าโดยอาศัย
อัปนาโกศล 10 ปัญญา ได้อธิบายวิธีการเจริญวิปัสสนา โดยภูมิคือ
ชั้น 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจ্ঞสมุปบาท
โดยอาศัยญาณ 16

(2) ในแง่ผล การอธิบายศีลได้อธิบายถึงศีลในสถานะเป็น
คุณสมบัติพื้นฐานของผู้ปฏิบัติ ที่ทำให้สะอาดกาย วาจา และเป็นราก
เหง้าของการปฏิบัติสมาธิต่อไป สมาธิได้อธิบายในแง่ผล คือ ฌาน 4
และอรุพฌาน 4 และการทำอภิญญา 5 ให้เกิดขึ้น ในส่วนของปัญญา
ได้อธิบายถึงผลแห่งปัญญา คือ วิสุทธิ 5 อันเป็นความบริสุทธิ์ที่มากขึ้น
ไปจนถึงระดับของการเป็นพระอริยบุคคล และหมดกิเลสไปในที่สุด

การอธิบายในแง่วิธีการนั้น เป็นการชี้ให้เห็นขั้นตอนของการ
ปฏิบัติไปในตัว นั่นคือต้องเริ่มจากการปฏิบัติศีลก่อน แล้วจึงจะนำไปสู่

การปฏิบัติสมาธิ และปัญญาเป็นลำดับไป ในขณะเดียวกัน การอธิบายในแง่ผล ก็เป็นการชี้ให้เห็นว่า หากผู้ปฏิบัติยังมีศีลไม่บริบูรณ์ ก็ยากที่จะได้สมาธิ และเมื่อยังไม่ได้สมาธิ ก็ยากที่จะเข้าถึงปัญญาได้ ซึ่งหากพิจารณาจากคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจะพบว่าระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น เป็นระบบการฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระภิกษุที่มีเป้าหมายอย่างแน่วแน่ต่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน และในการฝึกนั้นก็ต้องรักษาศีล ถืออุตุงดวัตร และฝึกปฏิบัติอย่างมกัณ้อย สันโดษ หลีกออกจากเมืองหรือชุมชน มุ่งปฏิบัติอย่างเดียว จึงจะเกิดผลคือการบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งแนวทางการปฏิบัติเช่นนี้ หากเทียบในปัจจุบันก็จะสอดคล้องกับวิธีการสอน การปฏิบัติตนของพระภิกษุสายอุตฺตงค์กัมมัฏฐานอีสาน ซึ่งเน้นการปฏิบัติอุตฺตงค์วัตรแสวงหาที่วิเวก เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์¹³

การอธิบายศีล สมาธิ ปัญญา ในแง่ของผลการปฏิบัตินั้นเป็นการชี้คุณสมบัติในตัวบุคคลผู้ที่ปฏิบัติว่า จะต้องเริ่มจากการมีศีลอันบริสุทธิ์ก่อน ซึ่งในที่นี้หมายถึงเอาอาชีวนิปาติสูตร 4 โดยอาศัยอุตฺตงค์เป็นเครื่องชำระให้สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น แล้วจึงจะสามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติสมาธิ โดยการปฏิบัติให้เหมาะสมกับจริต ซึ่งได้อธิบายอย่างละเอียดในขั้นตอนของการปฏิบัติสมถะ 40 วิธีก่อน และพัฒนาด้วยอัปปนาโกศลจนบังเกิดฌานขึ้น และอาศัยผลแห่งสมาธิที่เกิดขึ้นนั้น พัฒนาความก้าวหน้าแห่งสมาธิเป็นลำดับขั้นขึ้นไป จนนำไปสู่การเจริญวิปัสสนา ดังที่ได้กล่าวไว้ในช่วงของการอธิบายการเจริญวิปัสสนาว่า

¹³ วริยา ชินวรรโณ และคณะ, *สมาธิในพระไตรปิฎก วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 193.

ปัญญาจะพึงเจริญอย่างไร นี้ มีพรรณนาว่าเพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลาย อันแยกประเภทเป็นชั้นๆ อายตนะธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจตมุปบาทเป็นต้น เป็นภูมิของปัญญานี้ วิสุทธิ 2 คือ สีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นมูลของปัญญานี้ วิสุทธิ 5 คือ ทิฏฐิวิสุทธิ 1 กังขาวิตรณวิสุทธิ 1 มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิ 1 ปฏิปทาญาณทัตสนวิสุทธิ 1 และญาณทัตสนวิสุทธิ 1 เป็นสรีระของปัญญานี้ เพราะเหตุนั้น ปัญญาอันภิกษุผู้ทำความสังขมาความรู้โดยการเล่าเรียนและได้ตามในธรรมที่เป็นภูมิเหล่านั้นแล้ว ยังวิสุทธิ 2 ที่เป็นมูลให้ถึงพร้อมแล้ว ทำวิสุทธิ 5 ที่เป็นสรีระให้ถึงพร้อมอยู่ จะถึงบ่าเพ็ญได้¹⁴

และเมื่อเจริญวิปัสสนา ย่อมนำไปสู่ผลคือการบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นเป้าหมายของระบบนี้ ซึ่งหากพิจารณาในแง่หนทางแห่งการบรรลุอรหัตต์ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ได้กล่าวถึงลักษณะการบรรลุอรหัตต์ 4 ลักษณะไว้ว่า

ผู้ใดก็ตามจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลุอรหัตตผลในสำนักของเราด้วยมรรค 4 ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนา นำหน้า ... ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ...

¹⁴ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, 720.

ภิกษุมีใจถูกอุทธรณ์จะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิด แก่เธอ เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป¹⁵

จึงอาจกล่าวได้ว่า การอธิบายระบบการปฏิบัติกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการอธิบายในแบบมรรควิธีที่มีสมณะนำหน้าวิปัสสนา

2) ความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอนกับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอน กับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน เป็นไปในลักษณะของการบอกแนวทาง โดยให้ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานนำไปปฏิบัติเองในสภาพแวดล้อมที่เป็นสปปายะ โดยบทบาทของอาจารย์ที่สอนกัมมัฏฐานนี้จะไปสัมพันธ์กับระดับของการปฏิบัติ กล่าวคือ

บทบาทของอาจารย์ผู้สอนจะมีความสำคัญในการปฏิบัติขั้นสมณะ ในแง่ของการเลือกสอนวิธีการปฏิบัติในสมณะที่หลากหลายให้เหมาะสมกับจริตของศิษย์ ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวให้มีความสำคัญกับอาจารย์ที่เป็นพหูสูตมากกว่าพระอรหันต์ เพราะอาจารย์แม้จะปฏิบัติยังไม่ได้ผลคือการหมดกิเลส แต่ก็สามารถแนะแนวทางให้ศิษย์ที่กำลังเริ่มปฏิบัติได้

ในส่วนของวิปัสสนา อาจารย์ผู้สอนจะมีบทบาทในการสอนภูมิของวิปัสสนา ในแง่ของปริยัติให้แตกฉาน เพื่อเป็นบาทฐานนำไปสู่การ

¹⁵ อก.จตุกก. 238/170/21 (ไทย.มจร)

ทำวิปัสสนา บทบาทของอาจารย์จึงมีความสำคัญในการเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกต้องให้ศิษย์ โดยตัวผู้ปฏิบัติซึ่งผ่านกระบวนการฝึกขั้นสมถะมาแล้ว คือบุคคลสำคัญที่จะเรียนรู้และบรรลุผลแห่งการปฏิบัติในขั้นนี้ได้อย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง ซึ่งในคัมภีร์ได้มีการยกตัวอย่างของศิษย์ซึ่งหมดกิเลสแล้วพิจารณาตรวจดูด้วยญาณทัสสนะ พบว่าอาจารย์ที่สอนกัมมัฏฐานยังเป็นปุถุชนอยู่แต่เข้าใจว่าหมดกิเลส ลูกศิษย์จึงได้ไปแนะนำการปฏิบัติให้กับอาจารย์¹⁶ อันเป็นเครื่องยืนยันว่า ในการเจริญวิปัสสนา ตัวผู้ฝึกปฏิบัติจะต้องฝึกฝนด้วยตนเองเป็นสำคัญ

แม้ว่ากระบวนการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน จะมุ่งเน้นไปที่ตัวผู้เรียนที่จะได้ผลแห่งการปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งอาจจะทำให้เข้าใจได้ว่า แนวคิดของการจัดการเรียนการสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นแบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่หากพิจารณาดูให้ดี จะเห็นว่าการเรียนการสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะในการปฏิบัติขั้นสมถะนั้น อาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของจริตของผู้เรียน แล้วจึงกำหนดกัมมัฏฐานให้สอดคล้องกับจริต โดยผู้เรียนอาจจะยังอยู่ภายใต้การดูแลของอาจารย์ หรือจะไปปฏิบัติด้วยตนเอง แต่ถ้าอาจารย์ไม่สามารถแนะนำกัมมัฏฐานให้เหมาะสมกับจริต ก็จะมีผลต่อการปฏิบัติที่ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ อีกทั้งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังเน้นถึงความสำคัญของการเป็นพหูสูตของผู้สอนที่จะต้องมีความสามารถในการแนะนำการทำสมาธิที่มีหลากหลายวิธีให้แก่ผู้เรียน จึงอาจกล่าวได้ว่าระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นระบบการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลาง ความสำเร็จของการปฏิบัติจะมากน้อยเพียงไรมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วยอาจารย์ผู้สอน ครูบาอาจารย์ยังมีความรู้ความสามารถ และมีประสบการณ์ในการปฏิบัติหรือการศึกษามาก

¹⁶ พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, 1033.

เพียงใด ก็จะมีผลต่อการสร้างคุณสมบัติที่ต้องการให้เกิดขึ้นในผู้เรียน
ยังสามารถสร้างคุณสมบัตินั้นได้มากเท่าไร การบรรลุผลของการปฏิบัติ
ก็จะเกิดขึ้นได้มากและเร็วเท่านั้น ครูจึงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการนำศิษย์
ไปสู่เป้าหมายคือการบรรลุธรรม ดังนั้นศิษย์จึงต้องทุ่มเทกายใจโดยการ
มอบตนเป็นศิษย์ให้กับครูบาอาจารย์ อันเป็นประเพณีในการปฏิบัติ
กัมมัฏฐานที่สืบทอดกันมาว่า ก่อนปฏิบัติกัมมัฏฐานจะต้องกล่าวคำ
แสดงตนเป็นศิษย์เพื่อรับความรู้จากครูบาอาจารย์ได้ทั้งหมด ดังที่มีการ
กล่าวคำถวายตนในการปฏิบัติกัมมัฏฐานในหลายสำนักปฏิบัติธรรมใน
ปัจจุบัน และสอดคล้องกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงความสำคัญ
ของกัลยาณมิตรไว้ในอุปัชฌายสูตรว่า “อานนท์ ที่จริงความเป็นผู้มีมิตรดี
มีสหยาดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด”¹⁷ เพราะมิตรดีจะทำให้
นำไปสู่การหลุดพ้น ดังที่กล่าวในสูตรเดียวกันนั้นว่า “ความเป็นผู้มี
มิตรดี มีสหยาดี มีเพื่อนดีเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียวนั้นพึงทราบโดย
ปริยายนี้ ด้วยว่าเพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ (ความ
เกิด) เป็นธรรมด่าย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชรา (ความแก่) เป็นธรรมด่าย่อม
พ้นจากชรา ผู้มีมรณะ (ความตาย) เป็นธรรมด่าย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มี
โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย)
โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นธรรมด่าย่อม
พ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส”¹⁸

3) ลักษณะระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้นำเสนอวิธีการเรียนการ
สอนกัมมัฏฐานในลักษณะแบบที่ให้รายละเอียดทั้งคุณสมบัติและ

¹⁷ ส.ม. 4/2/19 (ไทย.มจร)

¹⁸ ส.ม. 4/2/19 (ไทย.มจร)

ลักษณะของอาจารย์ นักเรียน วิธีการเรียน รวมทั้งเป้าหมายที่พึงประสงค์แต่ละประการไว้อย่างครบถ้วน เป็นการให้รายละเอียดที่ขยายเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกที่นำไปสู่ภาคปฏิบัติได้จริง ซึ่งหากปฏิบัติตามได้ทั้งระบบ ย่อมนำไปสู่การบรรลุผลนิพพาน และส่งผลดีแก่ผู้ปฏิบัติได้อย่างแน่นอน แต่ทว่าเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป เราจะพบว่าทั้งสภาพสังคม วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมต่างๆ รวมถึงระบบการจัดการในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งในความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ย่อมมีบริบทบางอย่างที่ทำให้นักปฏิบัติธรรมไม่สามารถที่จะสร้างคุณสมบัติในแต่ละองค์ประกอบให้ตรงกับรายละเอียดและขั้นตอนตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ ซึ่งย่อมจะมีผลต่อเป้าหมายของการปฏิบัติ ทั้งนี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่างปัจจุบัน เช่น การที่พระภิกษุสงฆ์จะหลีกเลี่ยงการปฏิบัติในอาวาสที่เป็นสัปปายะเป็นเวลาแรมปี หรือการปฏิบัติอุตงค์ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติประการหนึ่งในคุณสมบัติของผู้เรียนกัมมัฏฐานที่จะขัดเกลากิเลสให้ไปสู่เป้าหมาย อาจจะไม่สามารถทำได้อย่างเป็นอิสระอย่างที่ผู้ปฏิบัติตั้งใจ ด้วยข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย กฎคณะสงฆ์ หรือวิธีการปฏิบัติบางประการที่มีขั้นตอน และรายละเอียดของการปฏิบัติที่มาก เช่น กายคตาสติที่จะต้องใช้เวลาในการศึกษาและท่องจำอาการ 32 ให้ได้ครบทั้งลักษณะอาการ สี่ สัตฐาน ที่ตั้งอยู่ใช้เวลาอย่างน้อย 4 เดือน¹⁹ จึงจะจบขั้นตอน อาจจะเป็นการยุ่งยากที่จะปฏิบัติตามให้ครบทุกขั้นตอน ซึ่งไม่ตอบสนองของลักษณะของคนที่ต้องการเรียนรู้และปฏิบัติแบบไม่ซับซ้อนในยุคปัจจุบัน ดังนั้นลักษณะของการปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงถือเป็นต้นแบบในระบบการเรียนการสอนกัมมัฏฐานสำหรับผู้ที่จะหลีกเลี่ยง ปลีกออกจากสังคมและมีความตั้งใจจริงในการศึกษาและมุ่งปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นอย่างแท้จริง

¹⁹ พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, 413.

สำหรับการประยุกต์แนวทางการปฏิบัติตามหลักที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบันควรมีแนวทางอย่างไรจะได้วิเคราะห์นำมาเสนอในโอกาสต่อไป

6. บทสรุป

คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่อธิบายหลักไตรสิกขาอันเป็นกระบวนการสำคัญที่นำผู้ปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน ในขณะที่เดียวกันในคัมภีร์ยังได้อธิบายถึงคุณสมบัติขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเป็นระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานที่สมบูรณ์แบบ ทั้งคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน คุณสมบัติของอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน วิธีการเรียนการสอนกัมมัฏฐาน รวมถึงขั้นตอนการปฏิบัติ อันนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งระบบดังกล่าวนี้เป็นระบบการฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่มีความตั้งใจจริงที่จะบรรลุมรรคผลนิพพาน และระบบการปฏิบัติแบบนี้เป็นระบบการปฏิบัติประเภททำสมณะนำหน้าวิปัสสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติต้องใช้ระยะเวลาในการฝึกปฏิบัติอันเป็นไปตามขั้นตอนจำเป็นที่จะต้องรู้จิตอัธยาศัยของตนเอง รวมถึงจำต้องหลีกเลี่ยงการแสวงหาสถานที่สัปปายะ ผู้ปฏิบัติควรมีความพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจที่จะอุทิศตนออกบวชและบำเพ็ญอุทกวัตรตามอย่างปฏิบัติของพระเถระในอดีต จึงจะมีโอกาสบรรลุธรรมตามขั้นตอนดังกล่าวได้ กล่าวไว้ในคัมภีร์ได้ อย่างไรก็ตาม หากนำระบบการเรียนรู้การสอนกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาเป็นแม่บทในการฝึกปฏิบัติ ในยุคปัจจุบันอาจจะหาผู้ที่มีคุณสมบัติตามที่คัมภีร์กล่าวไว้ได้ไม่มากนัก

ด้วยสภาพความเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคม สภาพแวดล้อมต่างๆ รวมถึงการหาอาจารย์ที่จะมีความสามารถในการแนะนำกัมมัฏฐานได้ หลากหลายก็อาจเป็นข้อจำกัด เพราะโดยส่วนใหญ่ ผู้สอนกัมมัฏฐานที่เรียกว่าวิปัสสนาจารย์จะสอนโดยการยึดแนวปฏิบัติที่ตนเองได้ผล แต่กระนั้นในปัจจุบันก็เริ่มมีการเปิดหลักสูตรการอบรมกัมมัฏฐานอย่างเป็นระบบเกิดขึ้นมากมาย แม้ระบบเหล่านี้ บางระบบอาจจะไม่มุ่งเน้นเป้าหมายนำผู้ปฏิบัติไปถึงฝั่งแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพาน เพราะผู้ปฏิบัติอาจจะมีวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติเพียงเพื่อต้องการความสุข หรือแก้ปัญหาชีวิตบางประการ แต่อย่างน้อย หลักการปฏิบัติที่ได้ รับสั่งสอนก็ทำให้ผู้ปฏิบัติได้เห็นคุณค่าของธรรมะในพระพุทธศาสนา ที่นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่ผู้ปฏิบัติได้อย่างดี ผู้ศึกษาเห็นว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นคัมภีร์ที่ยืนยันวิถีแห่งความเอจจิงเอจจิงในการ ปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ที่ชี้ให้เห็นว่า กว่าจะได้บรรลุผลในพระพุทธ- ศาสนาต้องมีขั้นตอนอย่างไร และยืนยันว่าทางบรรลุมรรคผลนิพพานใน พระพุทธศาสนานั้นมีจริง ปฏิบัติได้จริง ไม่ใช่คำสอนที่เลื่อนลอยมีหลัก การแต่ไร้วิธีการ เป็นการแสดงลักษณะของศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาของ การปฏิบัติ ที่เมื่อผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนแล้ว ย่อมบรรลุผลตามสมควร แก่การปฏิบัติ และรู้ผลแห่งการปฏิบัติอย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีความเชื่อมั่นว่า บุคคลผู้มีธุลีคือกิเลสในดวงตาน้อย ที่พร้อมจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ยังมีอยู่ หนทางแห่ง การปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็กำลังรอการพิสูจน์จากท่านเหล่านั้น ที่จะปฏิบัติตามเพื่อเป็นพยานการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธองค์ว่า ธรรมะของพระพุทธองค์นั้นเป็นอกาลิก ไม่จำกัดด้วยกาล เอหิปัสสิโก ควรเรียกให้มาดูมาชม โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามาในตน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อັນวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อ.จ. อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, 2547.

พระพุทธโฆสเถระ. วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

2. หนังสือ

ทัศนา แหมมณี. ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2550.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. ประมวลสาระชุดวิชา การจัดระบบทางการศึกษา หน่วยที่ 1-2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2536.

วริยา ชินวรโรณ, วาริญา ภสฏฏตานนท์ ณ มหาสารคาม, พระมหาสมศักดิ์ จันทสิโล, สุภัทร ปัญญาทีป และบุรณ เกตุทัตสา. *สมาธิในพระไตรปิฎก วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

3. วารสาร

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาโนโย. “สมถวิปัสสนาในคัมภีร์อภิธรรมนิกายสรวาสติวาท”, *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4) (มกราคม-มิถุนายน 2560): 193-230.

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย. “การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาคติของกรรมฐาน 5 สาย ในสังคมไทย.” *วารสารธรรมธรรมา* ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 10) (มกราคม-มิถุนายน 2563): 3-50.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหาพิศิษฐ์ ธีรปณฺโญ (กัฏฏวานวณิชย์). “การบริหารจัดการสำนักกรรมฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีสัตตยา นารายณ์ โกเอ็นก้า.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, มหาเมฏฏราชวิทยาลัย, 2551.

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย (ธีระเผ่าพงษ์). “รูปแบบการพัฒนาคติของสำนักกรรมฐานในสังคมไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎฏบัณฑิต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561.

• ภาษาต่างประเทศ

Bhadantácariya Buddhaghosa. *The Path of Purification (Visuddhimagga)*. Translated by Bhikkhu Nyanamoli. Buddhist Publication Society: Kandy, 2011.

หมวด 3

แปลบทความวิชาการ
ภาษาต่างประเทศ

ดาวน์โหลดบทความ

DOI : 10.14456/djbs.2021.11

SHIZUKA Sasaki (佐々木閑). “พระพุทธรูปศาสนamahayan: เหตุใดคำสอน
ของพระพุทธรูปเจ้าจึงมีความหลากหลาย (4).” แปลโดย
พระมหาพงศ์ศักดิ์ฐานิโย, วารสารธรรมธาวาปีที่ 7, ฉบับที่ 2
(ฉบับรวมที่ 13) (กรกฎาคม-ธันวาคม 2564): 199-223.

**พระพุทธศาสนาหายาน:
เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้า
จึงมีความหลากหลาย (4)**

**Mahāyāna Buddhism:
Reasons for Diversity
in the Buddha's Teachings (4)**

ซาซากิ ชิซูกะ

SASAKI Shizuka

มหาวิทยาลัยฮานาโซโนะ (花園大学) เกียวโต ประเทศญี่ปุ่น

Hanazono University, Kyoto, Japan

ตอบรับบทความ (Received) : 5 พ.ค. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 2 มิ.ย. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 27 พ.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

พระพุทธศาสนamahayan: เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงมีความหลากหลาย (4)*

ชาซากิ ชิซูกะ
พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย (แปล)

บทคัดย่อ

“ปรัชญาปารมิตาสูต” ได้ปรับวิธีการเพื่อให้บรรลุธรรมจาก “การออกบวชและเจริญสมาธิภาวนาอย่างเข้มงวด” ไปสู่ “การสั่งสมกุศลกรรมในชีวิตประจำวัน” ซึ่งมีความแตกต่างกับแนวคำสอนพระพุทธศาสนาในยุคพระศากยमुณีพุทธเจ้า กล่าวคือ แม้จะเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ไม่ได้ออกบวชและประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างขี้นยวดก็ตาม ยังสามารถก้าวเข้าสู่วิถีแห่งความเป็นพุทธะได้เช่นเดียวกัน และเพื่อให้เป็นเช่นนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนหลักการของ “ศูนยตา” ใหม่เสีย ผู้ที่ได้ศึกษาหลักการของ “ศูนยตา” และเข้าใจถึงแนวคิดนี้เท่านั้น จึงจะสามารถแปรเปลี่ยนกุศลกรรมในชีวิตประจำวัน ให้นำไปสู่ผลคือการบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าได้ นอกจากนี้ “ปรัชญาปารมิตาสูต” ยังเป็นที่รู้จักในฐานะของ “มนตร์” ที่มีเรื่องอานุภาพเหนือธรรมชาติ ขจัดปัดเป่าทุกข์และสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายอีกด้วย

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา มหายาน ปรัชญาปารมิตาสูตร ศูนย์ดา มนตร์

* แปลจาก Shizuka Sasaki (佐々木閑), *Bessatsu NHK hyappun de meicho shūchū kōgi Daijō Bukkyō kōshite Budda no oshie wa henyō shita* 別冊 NHK100 分de名著 集中講義 大乘仏教 こうしてブッダの教えは変容した (วรรณกรรมชื่อดังใน 100 นาทีของ NHK พระพุทธศาสนา มหายาน: เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย) (Tokyo: NHK Publishing, 2017)

Mahāyāna Buddhism: Reasons for Diversity in the Buddha's Teachings (4)

Sasaki SHIZUKA

Phramaha Pongsak THANIYO (Translated)

Abstract

The *Prajñāpāramitā Sūtras* have changed a concept of enlightenment from “adapting a monastic lifestyle and practicing meditation extremely” to “accumulating good karma in daily life,” which has been different from Buddhist teachings in the period of Śākyamuni Buddha. In other words, people who do not go into monkhood and practice meditation thoroughly can be on the path towards Buddhahood. As a consequence, the *Prajñāpāramitā Sūtras* have had to modify a concept of śūnyatā (emptiness). Only people who study this concept can transfer good karma in daily life to be beneficially reaching enlightenment and becoming Buddhas. The *Prajñāpāramitā Sūtras*, in addition, have been well known as mantras that have supernatural power and ward off suffers and free from all evil.

Keywords : Buddhism, Mahāyāna, *Prajñāpāramitā Sūtras*, śūnyatā, mantra

บทที่ 2 การแผ่ขยายของแนวคิด “ศูนยตา” : ปรัชญาปารมิตาสูตร (ตอนจบ)

“ศูนยตา” ที่พระศากยมนีพุทธเจ้าตรัสถึง¹

อาจารย์ : พระพุทธศาสนาหายานได้นำแนวคิดเรื่อง “กรรม” กับ “สังสารวัฏ” มาใช้ในแนวทางที่แตกต่างไปจากเดิม ซึ่งแนวคิดนี้เรียกว่า “การถ่ายโอน”² แต่เดิมเป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ แต่ใน “ปรัชญาปารมิตาสูตร” กลับนำมาอธิบายจนกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และสำหรับหลักการที่พระสูตรนี้นำมาอธิบาย มีหลักการคล้ายเรื่องดังต่อไปนี้

เวลาที่จะอธิบายแนวคิดในเรื่องนี้ ผมมักจะยกตัวอย่างในเรื่องของ “บัตรสะสมแต้ม” ในร้านสะดวกซื้อขึ้นมาอธิบายเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ โดยทั่วไป สำหรับผู้ที่ไม่ค่อยเข้าใจเรื่องระบบของบัตรสะสมแต้ม ในร้านสะดวกซื้อ มักจะเข้าใจว่า แต้มสะสมที่ได้จากร้านสะดวกซื้อนั้น ต้องกลับไปใช้ที่ร้านสะดวกซื้อนั้นอีก หรือถ้าแต้มที่สะสมนั้นได้มาจากการซื้อข้าวกล่อง เวลาจะใช้แต้มก็ต้องแลกซื้อได้เฉพาะข้าวกล่องเท่านั้น แต่ในระบบสะสมแต้มที่ว่านี้ ยังสามารถนำไปใช้ในเรื่องอื่นๆ ได้อีกมากมาย เช่น ถ้าเราสะสมแต้มได้มากพอ ก็สามารถนำไปแลกเป็นโปรแกรมการท่องเที่ยว ทำให้เราสามารถไปเที่ยวที่ฮาวายได้ด้วย เป็นต้น

¹ ผู้แปล : เริ่มจากหน้า 55 เป็นต้นไป

² 回向 หรือ 廻向 (ekō) คือ การที่แปรเปลี่ยนบุญที่เกิดขึ้นจากผลของการทำความดีของตนเอง ไปเป็นการตรัสรู้ธรรมของตนเองหรือผู้อื่น แต่ในปัจจุบัน คำนี้ถูกใช้ในลักษณะที่เราได้นิมนต์พระมาสวดมนต์สาธยายธรรม และอุทิศให้แก่ผู้ที่ละโลกไปแล้ว

นักศึกษา : ในปัจจุบันมีการร่วมมือกันระหว่างผู้ให้บริการบัตรสะสมแต้มต่าง ๆ ทำให้เราสามารถใช้จ่ายบัตรสะสมแต้มใบเดียวกันในร้านค้าต่าง ๆ ซึ่งไม่เพียงแต่ร้านสะดวกซื้อเท่านั้น ยังสามารถนำไปใช้ที่ร้านอาหารหรือสถานบริการน้ำมันได้อีกด้วย ถือเป็นสิ่งให้อำนวยความสะดวกและได้สิทธิพิเศษต่าง ๆ เพิ่มขึ้นด้วยนะครับ

อาจารย์ : ใช่ครับ แต่สำหรับผู้ที่มีข้อมูลเหล่านี้ไปไม่ถึง ก็จะเข้าใจไปว่า แต้มสะสมที่ได้จากร้านสะดวกซื้อนั้น ก็ต้องกลับไปใช้ที่ร้านสะดวกซื้อนั้นอีกเท่านั้น ผลเสียก็จะตกอยู่กับผู้บริโภคที่รับข้อมูลข่าวสารไปไม่ถึงใช่ไหมครับ ถ้าเราย้อนกลับมากล่าวถึงเรื่องของ “การถ่ายโอน” ซึ่งแนวคิดใน “ปรัชญาปารมิตาสูต” ก็ใช้หลักการเดียวกันนี้มาอธิบายเพื่อให้แนวคิดในเรื่องนี้สามารถกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ โดยคัมภีร์ “ปรัชญาปารมิตาสูต” ได้กล่าวในทำนองที่ว่า

ใน “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” หรือคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น³ ได้กล่าวถึงเรื่องของ “กรรม” ไว้ว่าเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ “สังสารวัฏ” ยืดยาวนานออกไป นั่นเป็นเพราะมองข้ามสิ่งอันประเสริฐที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังกฎแห่งกรรม นั่นคือ ผลบุญที่เกิดจากการสั่งสมกุศลกรรม มีอำนาจที่สามารถแปรเปลี่ยนไปสู่ผลของการบรรลุนิพพานเป็นพระพุทธเจ้าได้นั่นเอง

สำหรับแนวคิดดังกล่าวที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังกฎแห่งกรรมนี้

³ 阿含經 (agonkyō) เป็นชื่อเรียกกลุ่มคัมภีร์พระสูตรต้นตอปิฎกที่รวบรวมคำสอนของพระศากยมุนีพุทธเจ้าภายหลังจากที่พระองค์ดับขันธปรินิพพานไป นับเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาเก่าแก่ที่สุด ซึ่งในภาษาบาลีเรียกว่า “นิกาย” (Nikāya) (ผู้แปล : ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า “อาคม” Āgama) คัมภีร์ “อาคม / นิกาย” นี้เองที่เป็นแหล่งศึกษาค้นหาหลักคำสอนใน “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี”

ใน “ปรัชญาปารมิตาสูต” เรียกว่า “ศูนยตา”⁴ ผู้ที่ได้ศึกษาหลักการของ “ศูนยตา” และเข้าใจถึงแนวคิดนี้เท่านั้น จึงจะสามารถแปรเปลี่ยนกุศลกรรมในชีวิตประจำวัน ให้นำไปสู่ผลคือการบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าได้

นักศึกษา : นั้นหมายความว่า ใน “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” มองไม่เห็นถึงแนวคิดที่จะสามารถนำกุศลกรรมไปใช้ในแนวทางอื่นได้ เหมือนกับมีผู้อ่านเรื่องคู่มือการใช้งานของบัตรสะสมแต้มอย่างละเอียด แล้วนำมาอธิบายให้ผู้อื่นฟัง ทำให้เข้าใจถึงระบบของบัตรสะสมแต้ม ซึ่งคู่มือการใช้งานของบัตรสะสมแต้มดังกล่าวนี้ คือ “ศูนยตา” ใช่ไหมครับ ?

อาจารย์ : โดยสังเขปเป็นเช่นนั้นครับ แต่จริง ๆ แล้วคำว่า “ศูนยตา” ก็มีการกล่าวไว้ในคำสอนของ “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” เช่นกัน หากแต่เป็นสิ่งที่มีความแตกต่างกับ “ศูนยตา” ใน “ปรัชญาปารมิตาสูต” ซึ่งเป็น “ศูนยตา” ที่มีความสูงส่งและเป็นไปเพื่อบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่ถูกปรับเปลี่ยนไปจาก “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” เรียบร้อยแล้ว ดังนั้น “ศูนยตา” ของ “ปรัชญาปารมิตาสูต” และ “ศูนยตา” ของ “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” จึงเป็นคนละเรื่องกัน ส่วนความแตกต่างของทั้งสองนั้นเป็นอย่างไรขอเริ่มต้นอธิบายที่ “ศูนยตา” ของ “พระพุทธศาสนาของพระศากยมุนี” ก่อน

แนวคิดเรื่อง “ศูนยตา” ในสมัยของพระศากยมุนีพุทธเจ้านั้น

⁴ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 空 (kū) บ้างใช้ว่า 空性 (kūshō)

ไม่ได้มีความสำคัญมากนัก หากแต่มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์ “สุตตนิบาต”⁵ มีใจความสังเขปว่า “พึงถอนความเห็นในอดีตตาและจงพิจารณาเห็นโลก โดยความว่างเปล่า” (ผู้แปล : สุตตนิบาต (ฉบับ PTS) คาถาที่ 1119)

นักศึกษา : ฟังดูเป็นเนื้อความเชิงปรัชญานะครับ คือให้เราเข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่าโลกนั้นเป็น “ศูนยตา” ไม่มีอยู่จริง ตกลงหมายความว่าอย่างไรหรือครับ ?

อาจารย์ : ในการที่เราจะเข้าใจถึง “ศูนยตา” ของ “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” ก่อนอื่นต้องเข้าใจการมองโลกของพระศาकยมุณีพุทธเจ้าท่านเสียก่อน อาจจะยาวสักหน่อยนะครับ แต่เป็นหลักแนวคิดที่สำคัญ ขอให้ตั้งใจให้ดีนะครับ

“พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” ได้มีวิธีแบ่งโลกในรูปแบบต่าง ๆ หนึ่งในนั้น คือ มองโลกว่าเป็น “ขันธ 5”⁶ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ว่า “แท้ที่จริงแล้ว มนุษย์เราประกอบขึ้นมาจากสิ่งใดบ้าง” และได้คำตอบออกมาว่า เกิดจากส่วนประกอบทั้ง 5 มารวมกัน ส่วนประกอบทั้ง 5 ที่ว่านี้ได้แก่ “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ”⁷ ถ้าจะอธิบายให้เข้าใจง่ายๆ คือ “รูป” เป็นส่วนประกอบที่เป็นรูปลักษณะภายนอก หมายถึงร่างกายภายนอก ซึ่งแต่เดิมนั้น หมายรวมไปถึง สิ่งของต่างๆ เช่น ต้นไม้ หิน ไปด้วย แต่ในที่นี้เราจะหมายถึงเพียงร่างกายภายนอกก่อนในเบื้องต้น

⁵ สุตตนิบาต (suttanipāṭa) เป็นคัมภีร์ถือว่าเก่าแก่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้น (อาคม / นิกาย) โดยมีความหมายว่า “ซุมุมน” (集成 shūsei) ประกอบด้วยส่วนที่เป็นคาถาสั้น ๆ จำนวน 1149 คาถาและส่วนที่เป็นร้อยแก้ว

⁶ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 五蘊 (goun)

⁷ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 色 (shiki) 受 (ju) 想 (sō) 行 (gyō) 識 (shiki)

ส่วนที่เหลืออีก 4 อย่าง คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “ใจ” กล่าวคือ “เวทนา” เป็นการรับรู้ความรู้สึกจากภายนอกที่เข้ามา “สัญญา” เป็นการนึกคิดในเรื่องราวต่างๆ “สังขาร” เป็นการตั้งใจที่จะทำหรือปรุงแต่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง “วิญญาณ” เป็นการรับรู้ด้วยใจ

นอกจากนี้ ยังมี “อายตนะ 12”⁸ (อายตนะภายใน 6⁹ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก 6¹⁰ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์) หรือ “ธาตุ 18”¹¹ (อายตนะ 12 และวิญญาณ 6¹² คือ จักขุ-วิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ รวมเป็น 18) ดังจะเห็นได้ว่า มีวิธีแบ่งออกเป็นรูปแบบต่างๆ มากมาย ซึ่งมีความซับซ้อนและสัมพันธ์กันไปตามลำดับด้วยเหตุนี้ โลกของเราจึงประกอบกันขึ้นด้วยองค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ตามหลักเหตุและผลดังกล่าว

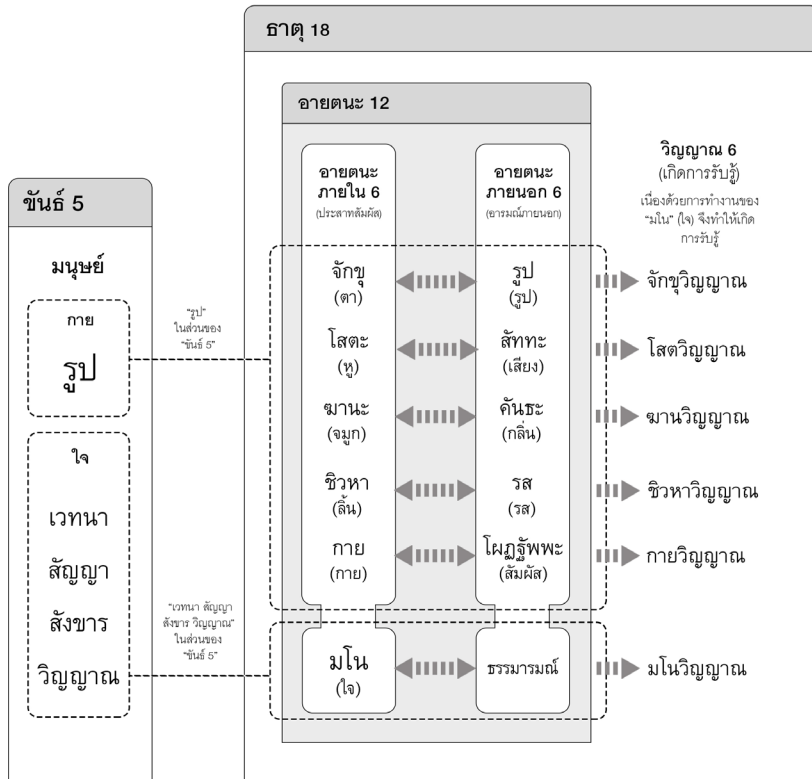
⁸ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 十二処 (jūnisho)

⁹ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 六根 (rokkon)

¹⁰ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 六境 (rokkyō)

¹¹ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 十八界 (jūhakkai)

¹² ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 六識 (rokushiki)

ภาพที่ 1 แผนภาพขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18

นักศึกษา : ไม่ทราบว่สิ่งทีอาจารย์กล่าวมานี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “ศูนยตา” อย่างไรหรือครับ ?

อาจารย์ : ครับ ก่อนทีจะเข้าไปสู่เรื่อง “ศูนยตา” เรามีความจำเป็นจะต้องเข้าใจถึงการมองโลกของพระศาकยมุนีพุทธเจ้าตามหลักการทีกล่าวไปแล้วเสียก่อน

คราวนี้ ผมมีคำถามหนึ่ง คือ ถ้าคุณเห็น “ลูกหิน” ทีมีสีคันและรูปร่างต่าง ๆ ตกอยู่บนท้องถนน คุณจะรู้สึกถึงอะไร ?

นักศึกษา : เป็นคำถามที่ค่อนข้างแปลกนะครับ ก่อนอื่น ผมก็ คงจะใช้ตามอง “ลูกหินที่ตกอยู่” แล้วก็คงจะเลือกเก็บลูกหินที่เราชอบ ในขณะที่ดูและสัมผัสลูกหินนั้นๆ ก็คงคิดว่า “ลูกหินเหล่านี้มีสีสันและ รูปร่างต่าง ๆ

อาจารย์ : ครับ ตามปกติเราก็คงจะเป็นอย่างที่คุณว่า คือ เข้าใจว่า “ลูกหิน” เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง โดยมีคุณลักษณะ คือ สีสันและรูปร่าง แต่ สำหรับพระศากยमुनिพุทธเจ้าแล้วไม่ได้เป็นเช่นนั้น สิ่งที่มีอยู่จริง คือ สีสัน รูปร่าง สัมผัส ซึ่งเป็นสิ่งที่ลูกนิยน์ตาและมือสัมผัสได้ สำหรับสิ่งที่ เรียกว่า “ลูกหิน” นี่คือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำงานของใจ โดย อาศัยองค์ประกอบของสีสัน รูปร่าง สัมผัส ดังที่กล่าวมา

นอกจากนี้ ขอผมถามอีกสักคำถามนะครับ ถ้าเราเปลี่ยนจาก “ลูกหิน” มาเป็น “ตัวเรา” พอจะอธิบายให้ฟังได้สักหน่อยไหมครับว่า “ตัวเราคืออะไร”

นักศึกษา : ถ้าเราตอบบนพื้นฐานแนวคิดของพระศากยमुนิ- พุทธเจ้า “ตัวเรา” ก็เป็นเพียง สีสัน รูปร่าง ความขึ้น น้ำหนัก อะไรทำนอง นี้ที่ประกอบกันขึ้น แล้วเราก็ตึกทักว่าเป็น “ตัวเรา” แต่ในความเป็นจริง แล้ว “ตัวเรา” เป็นเพียงมายาที่ไม่มีอยู่จริง

อาจารย์ : เป็นเช่นนั้นครับ แต่สิ่งที่แตกต่างกันระหว่าง “มนุษย์” และ “ลูกหิน” คือ มนุษย์เราไม่ได้มีเพียงสีสันหรือรูปร่างเท่านั้น แต่ ยังมี “ความหมายรู้” หรือ “ความคิด” หรือ “ความทรงจำ” หรือแม้แต่ “อารมณ์” หรือ “ความรู้สึก” อันเป็นกระบวนการทำงานของใจ ซึ่งสิ่งนี้ก็

รวมอยู่ในองค์ประกอบที่รวมกันขึ้นเป็น “ตัวเรา” ด้วย ดังนั้น “ร่างกาย” และ “กระบวนการทำงานของใจ” จึงถูกประสานกันอย่างต่อเนื่องและแปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ โดยประสาทสัมผัสต่าง ๆ เช่น ตา หู เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นชั่วขณะและหาความยั่งยืนใด ๆ ไม่ได้ สิ่งนี้เองที่พระศาकยมุนีพุทธเจ้าเรียกว่า “ตัวเรา” และเมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “จงพิจารณาเห็นโลกนี้โดยความว่างเปล่า”

แม้องค์ประกอบที่รวมตัวกันเป็นโลกก็ไม่มีอยู่จริง

นักศึกษา : “ศูนยตา” ของพระศาकยมุนีพุทธเจ้า คือ การที่เราเชื่อกันว่า “สิ่งนั้นสิ่งนี้มีอยู่จริง” ซึ่งรวมถึง “ตัวเรา” ด้วยนั้น แต่แท้ที่จริงแล้ว กลับเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง สิ่งที่มีอยู่ คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่รวมตัวกันขึ้นมาเท่านั้น สิ่งที่อาจารย์อธิบายมาถึงตรงนี้ ผมพอจะทำความเข้าใจได้แล้วสิ่งที่แตกต่างกันระหว่าง “ศูนยตา” ของพระศาकยมุนีพุทธเจ้าและ “ศูนยตา” ของ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” คืออะไรครับ ?

อาจารย์ : เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่กล่าวว่า “ลูกหิน” หรือ “ตัวเรา” เป็นสิ่งที่เราสมมติกันขึ้นมาจาก “มีอยู่” แต่แท้ที่จริงแล้ว กลับเป็นสิ่งที่ “ไม่มีอยู่จริง” (สัพเพ ธัมมา อนัตตา¹³) ตรงนี้ไม่มีความแตกต่างกันระหว่าง “ศูนยตา” ใน “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุนี” กับ “ศูนยตา” ใน “ปรัชญาปารมิตาสูตร” แต่ทว่า “ปรัชญาปารมิตาสูตร” ยังได้กล่าวว่า “ขันธ 5” ที่พระศาकยมุนีพุทธเจ้าตรัสถึง ก็เป็นสิ่งที่ “ไม่มีอยู่จริง”

นอกจากนี้ สิ่งที่พระศาकยมุนีพุทธเจ้าตรัสถึง “สัพเพ สังขาร

¹³ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 諸法無我 (shohōmuga)

อนิจจา”¹⁴ หรือ “สิ่งทั้งหลายมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา” ใน “ปรัชญา-
ปารมิตาสูต” ยังได้กล่าวว่า “ในเมื่อสิ่งที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐาน เป็น
สิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง จึงไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยที่จะทำให้มีการเกิดหรือการดับ
มีมลทินหรือมีความบริสุทธิ์ มีการเพิ่มขึ้นหรือลดลงแต่อย่างใด ทั้งหมด
ล้วนเป็นมายาทั้งสิ้น” กล่าวคือ แม้ในเรื่อง “สัพเพ สังขารา อนิจจา”
ก็ยังถูกปฏิเสธ

นักศึกษา : เป็นเรื่องที่เกินความคาดหมายจริง ๆ นะครับ
องค์ประกอบต่าง ๆ ที่เราสัมผัสได้ ไม่ว่าจะเป็นสี สัน รูป รส เสียง หรือ
กลิ่นต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง ดังนั้น โลกนี้จึงเป็นเพียง “มายา-
ภาพ” เท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ แสดงว่า ไม่ว่าตัวอาจารย์หรือ
ตัวผม ก็ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน หรือแม้แต่อนาคต แล้วเราจะอธิบายถึง
ความเป็นมาเป็นไปในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างไรครับ ?

อาจารย์ : ครับ เป็นอย่างที่คุณว่าจริง ๆ ในเมื่อองค์ประกอบ
พื้นฐานต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นโลกนี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เป็น
เพียงสิ่งที่สมมติขึ้นเท่านั้น ก็จะทำให้หลักของเหตุและผลต่าง ๆ ที่ผูก
องค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน พลอยไม่มีอยู่จริงตามไปด้วย กล่าวคือ
เรื่องของ “กฎแห่งกรรม” ก็ไม่ได้มีอยู่จริง

แต่ถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนี้ ความเป็นไปต่าง ๆ ของโลกก็พลอย
ทำให้ไม่สามารถอธิบายได้ “ปรัชญาปารมิตาสูต” จึงได้อธิบายความว่า
“ในโลกนี้มีกฎอันยอดเยี่ยมที่ก้าวข้ามหลักการทั้งหลายเหล่านี้อยู่”
ซึ่งกฎอันยอดเยี่ยมดังกล่าวที่เป็นอานุภาพเหนือธรรมชาติ ก้าวล่วง
ปัญญาของมนุษย์นี้ เรียกว่า “ศูนยตา” นั่นเอง

¹⁴ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 諸行無常 (shogyōmujō)

นักศึกษา : กลายเป็นเรื่องที่เหนือธรรมชาติแล้วนะครับ พอมีการกล่าวถึงอานุภาพที่เหนือธรรมชาติและก้าวล่วงปัญญาของมนุษย์ไป การที่จะกลับมาถามถึงที่มาที่ไปหรือความหมายต่างๆ ก็ดูจะกลายเป็นเรื่องที่เปล่าประโยชน์ไม่ใช่หรือครับ แต่แม้จะเป็นเช่นนั้น ทำไม “ปรัชญา-ปารมิตาสูต” ถึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้กำเนิดแนวคิดเรื่อง “ศูนยตา” แบบใหม่เช่นนี้ด้วยครับ ?

อาจารย์ : นั่นเป็นเพราะ มีความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแนวคิดในเรื่องหลักของเหตุและผล กล่าวคือ ตราบเท่าที่แนวคิดในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ที่พระศาสดามุนีพุทธเจ้าตรัสถึง ยังคงเป็นหลักการพื้นฐานอยู่ การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้นั้น มีความจำเป็นที่จะต้องลงมือประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวด เพื่อเป็นการยุติแรงกรรมต่างๆ ที่จะทำให้ต้องเวียนเกิดเวียนตาย นั่นคือการออกบวชและประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อขจัดกิเลสทั้งหลายให้หมดไปเป็นสำคัญ

แต่ถ้าเรื่องหลักของเหตุและผลมีการปรับเปลี่ยนไป ทำให้สามารถโอนถ่ายและแปรเปลี่ยน “กุศลกรรมในชีวิตประจำวัน” ไปเป็นปัจจัยใน “การบรรลุธรรม” ได้ ย่อมเป็นการลดความลำบากในการประพฤติปฏิบัติธรรมได้ กล่าวคือ แม้จะเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ไม่ได้ออกบวช และประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวดก็ตาม ก็สามารถก้าวเข้าสู่วิถีแห่งความเป็นพุทธะได้เช่นเดียวกัน และเพื่อให้เป็นเช่นนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมองข้ามเรื่องธรรมชาติของโลกที่พระศาสดามุนีพุทธเจ้าตรัสไว้ และปรับเปลี่ยนหลักการของ “ศูนยตา” ใหม่เสีย

จงสาธยาย...จงจาริก...จงแผ่ขยายออกไป

นักศึกษา : เป็นอย่างนี้เอง ผมเคยลองคิดว่า ทำอย่างไรพระพุทธศาสนาจึงจะเป็นคำสอนที่มหาชนทั้งหลายสามารถประพฤติปฏิบัติได้ ในที่สุดก็มีแนวคิดในเรื่องของ “ศูนยตา” ออกมา อาจารย์ครับ เมื่อสักครู่นี้ที่กล่าวว่า ผู้ที่ได้ศึกษาหลักการของ “ศูนยตา” และเข้าใจถึงแนวคิดนี้เท่านั้น จึงจะสามารถแปรเปลี่ยนกุศลกรรมในชีวิตประจำวันให้เป็นผลของการบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าได้ แล้วพวกเราควรทำอย่างไร จึงจะเข้าใจแนวคิดของ “ศูนยตา” ได้หรือครับ ?

อาจารย์ : “ปรัชญาปารมิตาสูต” ได้กล่าวถึงแนวทางในการประพฤติปฏิบัติที่สำคัญ 6 ประการ คือ “ทาน ศีล ภาวนา (ขันติ) วิริยะ (วิริยะ) ธ्यान (ฌาน) ปรัชญา (ปัญญา)”¹⁵ เรียกว่า “บารมี 6 ทศ”¹⁶ ในจำนวนทั้ง 6 นี้ บารมีที่สำคัญที่สุด คือ “ปรัชญาบารมี”¹⁷ ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้ได้มาซึ่ง “ปัญญาที่สมบูรณ์” กล่าวคือ “ปรัชญาบารมี” นี้เองที่ทำให้เรามีปัญญาในการเข้าใจถึง “ศูนยตา” นั่นเอง

ส่วนแนวทางปฏิบัติที่เหลืออีก 5 ประการ ได้แก่ “ทาน ศีล ภาวนา วิริยะ ธ्यान” ไม่ได้ถูกอธิบายไว้ให้ยากจนเกินไป กล่าวคือ การให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน การรักษาศีลและมีเมตตาจิต มีความอดทนและมี

¹⁵ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 布施 (fuse) 持戒 (jikai) 忍辱 (ninniku) 精進 (shōjin) 禪定 (zenjō) 智慧 (chie)

¹⁶ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 六波羅蜜 (rokuharamitsu)

¹⁷ 般若波羅蜜多 (hannyaharamitta) คำว่า 般若 (hannya) มาจากภาษาสันสกฤตที่ว่า ปรัชญา (prajñā) หมายถึง ปัญญา ส่วนคำว่า 波羅蜜多 (haramitta) หมายถึง ความสมบูรณ์ ความเต็มเปี่ยม

ความเพียร รวมถึงทำให้ใจให้สงบนิ่ง ซึ่งทั้งหมดที่ว่ามานี้ คือ “การดำเนินชีวิตให้อยู่ในเส้นทางที่ถูกต้องในชีวิตประจำวัน” นั่นเอง

นักศึกษา : ข้างดูเบาลงไปมากเลยนะครับ ต่อให้เป็นพนักงานบริษัทหรือนักธุรกิจ หากพวกเราได้ขัดเกลาปัญญาและใช้ชีวิตอย่างถูกต้องร่องรอยเสียแล้ว ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งได้โดยไม่ยากเลยใช่ไหมครับ ?

อาจารย์ : เพราะการช่วยเหลือผู้ที่ “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” ไม่อาจช่วยเหลือได้ เป็นหน้าที่ของ “พระพุทธศาสนามหายาน” ดังนั้น การลดเพดานบินลงต่ำจึงเป็นเรื่องธรรมดา นอกจากนี้ “บารมี 6 ทศ” ที่กล่าวไปแล้วนั้น ยังมีอีกประการหนึ่งที่สำคัญที่สุด คือ “การสรรเสริญปรีชญาปารมิตาสูต”

นักศึกษา : ไม่ได้กล่าวสรรเสริญพระศาकยมุณีพุทธเจ้า แต่กล่าวสรรเสริญตัวพระสูตรหรือครับ ผมไม่ค่อยเข้าใจ เพราะตัวพระสูตรเองก็เป็นเพียงกระดาษที่เขียนตัวอักษรลงไปเท่านั้นเอง แล้วให้สรรเสริญ “พระสูตร” ที่ว่านี้ ผมไม่เข้าใจว่ามีประโยชน์อย่างไร ?

อาจารย์ : เหตุผลที่ “ปรีชญาปารมิตาสูต” กล่าวว่า “ให้สรรเสริญพระสูตร (ปรีชญาปารมิตาสูต)” นั้นเป็นเพราะ “พระสูตร” ที่ว่านี้เป็นดังพระพุทธเจ้า และการที่ “ปรีชญาปารมิตาสูต” ได้กล่าวถึง “คำสอน” ที่ไม่ได้มีรูปร่างลักษณะของมนุษย์แต่อย่างใด ว่าเป็นองค์พระพุทธเจ้านั้นเป็นเพราะพระสูตรนี้ได้เรียก “คำสอน” นี้ว่า “ธรรมกาย”¹⁸ กล่าวคือ

¹⁸ 法身 (hosshin) หมายถึง ธรรมะ (สัจธรรม) ที่ไม่ได้ปรากฏรูปลักษณะ เป็นประหนึ่งองค์พระพุทธเจ้าเอง (ผู้แปล : เกี่ยวกับเรื่อง “ธรรมกาย” ได้มีการกล่าวไว้

การสวดสรรเสริญพระสูตรนี้ จึงเป็นการสรรเสริญและบูชาองค์พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

ในครั้งก่อนที่เราเล่ากันว่า “พระพุทธศาสนาหยานได้ให้ความสำคัญ
สำคัญกับการสรรเสริญและบูชาพระพุทธเจ้า มากกว่าการบำเพ็ญ
ประโยชน์เพื่อผู้อื่น การกระทำเช่นนี้เป็นเส้นทางลัดที่ทำให้ตนเองได้
เข้าใกล้วิถีแห่งพุทธะ” หากเราพิจารณาบนพื้นฐานดังกล่าว จึงมีความ
จำเป็นที่ผู้ตั้งปณิธานจะต้องได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้บูชาพระองค์
และได้รับพุทธพยากรณ์ในขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนั่นเอง แต่เป็นที่น่า
เสียดายว่า การได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถนัดนัก แล้ว
เราควรทำอย่างไร ? ถ้าเราถือว่าพระสูตรนี้เป็นองค์พระพุทธเจ้าแล้ว
มีความเป็นไปได้ที่เราจะสามารถพบกับองค์พระพุทธเจ้าได้หลายต่อ
หลายครั้ง ด้วยเหตุนี้ “ปรัชญาปารมิตาสสูตร” จึงได้นำเสนอแนวคิดนี้
ขึ้นมา

นักศึกษา : ถ้าเราวางเรื่องถูกผิดไว้ก่อน สำหรับผู้ที่ต้องการจะ
บรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้า ก็นับว่าแนวคิดนี้เป็นเรื่องที่น่ายินดีนะครับ

อาจารย์ : นับเป็นแนวความคิดใหม่จริง ๆ เพราะการที่ตนเอง
จะบรรลุความเป็นพุทธะได้ จะต้องได้พบกับพระพุทธเจ้าและได้บูชา
พระองค์ ดังนั้น ในพระสูตรนี้จึงได้กำหนดว่า “ปรัชญาปารมิตาสสูตร”
คือ “ธรรมกาย” เป็นการเพิ่มความรวดเร็วในการบรรลุความเป็นพุทธะ
นั่นเอง

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายยุคหลายสมัย บ้างว่าไม่มีรูปลักษณะ บ้างว่า
มีรูปลักษณะ ในที่นี้ ผู้เขียนหมายเอาความหมายที่กล่าวถึง “ธรรมะ” ของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

นอกจากนี้ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” ยังได้แนะนำเพิ่มเติมเรื่องของ “การเขียนหรือจารึก” เข้าไป นอกเหนือจากการท่องสวดสาธยาย ซึ่งในปัจจุบันได้พัฒนามาเป็น “การคัดลอกพระสูตร”¹⁹ นับเป็นวิธีการหนึ่งในการบูชาพระพุทธองค์ อันส่งผลให้ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

นักศึกษา : “การคัดลอกพระสูตร” มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง และในภายหลังได้ มีบางคนนำมาเป็นขยายผลหรือครับ ?

อาจารย์ : นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะใน “ปรัชญาปารมิตาสูตร” ได้กล่าวเอาไว้ตั้งแต่เนือหาตอนต้นว่า “จงสาธยาย จงจารึก จงแผ่ขยาย ‘ปรัชญาปารมิตาสูตร’ ออกไป” อันเป็นการทำให้พระสูตรนี้ได้รับการคัดลอกและแผ่ขยายออกไปในวงกว้าง ในปัจจุบัน เราจะพบชุดหนังสือ “ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร”²⁰ พร้อมชุดคัดลอกพระสูตร” วางแผงอยู่ในร้านหนังสือเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้ว่า วิธีในการแผ่ขยายพระสูตรนี้ออกไปตั้งแต่ครั้งอดีต ยังได้ส่งผลมาถึงในปัจจุบันด้วย นับเป็นเรื่องที่น่าทึ่งมากทีเดียว

¹⁹ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 写經 (shakyō)

²⁰ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 『般若心經』 (hannyashingyō) มีชื่อเต็มว่า 般若波羅蜜多心經 (hannyaharamittashingyō) บ้างเรียกชื่อโดยย่อของพระสูตรนี้ว่า 『心經』 (shingyō) หรือ Heart Sutra ในภาษาอังกฤษ เป็นพระสูตรหนึ่งในกลุ่มคัมภีร์ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” ที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง

อานุภาพ “เหนือธรรมชาติ”²¹ ที่ช่วยมหาชนทั้งหลาย

อาจารย์ : มาถึงตอนนี้ คงจะพอเข้าใจถึงแนวคิดของ “ปรัชญา-ปารมิตาสูต” แล้วนะครับ ไม่ทราบว่า มีเรื่องที่ต้องการทราบเพิ่มเติมไหมครับ ?

นักศึกษา : ครับ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ผมยังไม่ค่อยเข้าใจอยู่ คือ สิ่งที่อาจารย์เคยกล่าวว่า “มีกฎอันยอดเยี่ยมที่ก้าวข้ามหลักการทั้งหลายเหล่านี้อยู่” ไม่ทราบว่า กฎอันยอดเยี่ยมที่มีอานุภาพ “เหนือธรรมชาติ” ดังกล่าว คืออะไรกันแน่หรือครับ ?

อาจารย์ : เมื่อกล่าวถึงสิ่ง “เหนือธรรมชาติ” ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เป็นตรรกะมากนัก จึงไม่ยากที่จะอธิบาย ตัวอย่างเช่น คำสอนที่กล่าวถึงว่า “ถ้าเรานุชาและสวดสาธยายพระสูตร จะทำให้สามารถเข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้” หากปราศจากอานุภาพที่เหนือธรรมชาติเสียแล้ว ย่อมไม่สามารถทำให้สำเร็จขึ้นได้ กล่าวคือ หลักแนวคิดคำสอนทั้งหมดใน “ปรัชญาปารมิตาสูต” อยู่บนพื้นฐานอานุภาพเหนือธรรมชาติ

นอกจากนี้ ถ้าจะขอก้าวแบบไม่กลัวผิดพลาด ก็คงพอกล่าวได้ว่า ตัวพระสูตร “ปรัชญาปารมิตาสูต” นี้เองเป็น “มนตร์”²² ที่มีอานุภาพเหนือธรรมชาติ ไม่ทราบว่า เคยได้ยินเรื่องราวของ “โฮอิจิผู้ไร้หู”²³

²¹ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 神秘 (shinpi) แปลว่า ลึกลับ ลึกลับ เหนือธรรมชาติ

²² ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 呪文 (jumon) บ้างใช้ทับศัพท์ภาษาสันสกฤตที่ออกเสียงว่า マントラ (mantora) หรือ มนตร์ (mantra)

²³ 耳なし芳一 (miminashi hōichi) เป็นเรื่องราวที่ถูกประพันธ์ขึ้นโดย

ไหมครับ ?

นักศึกษา : ครับ เป็นเรื่องราวของธรรมอาจารย์บิวะ²⁴ ที่เขียนพระสูตรลงบนร่างกายของตนเอง และนั่งติดผีผา (ผู้เขียน : เป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายอย่างหนึ่งของจีน) ท่ามกลางมนุษย์ทั้งหลาย แต่ทว่ามีเพียงจุดเดียวที่ไม่ได้เขียนอักษรลงไป คือ บริเวณหู ด้วยเหตุนี้ จึงถูกมนุษย์ทั้งหลายริบหูไป เป็นเรื่องที่น่ากลัวเหมือนกันนะครับ

อาจารย์ : ครับ และในเวลานั้น พระสูตรที่เขียนลงบนร่างกายของธรรมอาจารย์บิวะนี้ คือ “ปรัชญาปารมิตาหทัยสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรหนึ่งในกลุ่มคัมภีร์ “ปรัชญาปารมิตาสูตร” นั่นเอง กล่าวคือ “ปรัชญาปารมิตาหทัยสูตร” นี้ได้ปรากฏเป็นพระสูตรที่มีอำนาจในการขจัดปัดเป่าวิญญูณชั่วร้าย ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า ตัวพระสูตรนี้เองเป็น “มนตร์” นั่นเอง

นักศึกษา : เป็นเพราะว่า มีสิ่งที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่ในเนื้อหาของพระสูตร จึงทำให้ตัวพระสูตรเองพลอยมีอำนาจเหนือธรรมชาติไปด้วย ไม่ทราบว่ามีคนคิดถูกไหมครับ ?

อาจารย์ : ไม่ได้เป็นเช่นนั้นครับ มีการระบุไว้ใน “ปรัชญาปารมิตาหทัยสูตร” ว่าเป็น “พระสูตรนี้เป็นมนตร์” ตั้งแต่เริ่มต้นอยู่แล้ว ยกตัวอย่างเช่น มีเนื้อหาตอนหนึ่งในพระสูตรที่ว่า “故知般若波羅蜜多

Lafcadio Hearn (小泉八雲 Koizumi Yakumo ผู้มีชีวิตอยู่ระหว่างปี ค.ศ. 1850-1904) ซึ่งออกเผยแพร่ในปีที่ผู้ประพันธ์ถึงแก่กรรม โดยถูกบรรจุเป็นเรื่องราวแรกในหนังสือ “เรื่องลึกลับ” 怪談 (kaidan)

²⁴ ผู้แปล : ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 琵琶法師 (biwahōshi)

(kochihannyaharamitta) 是大神咒 (zedaijinshu) 是大明咒 (zedaimyōshu) 是無上咒 (zemujōshu) 是無等等咒 (zemutōdōshu) 能除一切苦 (nōjoissaike) 真実不虚 (shinjitsuhuko)”

สามารถแปลได้ว่า “ด้วยเหตุนี้ จงทำความเข้าใจดังต่อไปนี้ว่า ปรัชญาปารมิตาเป็นมนตร์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นมนตร์ที่มีอานุภาพไม่มีประมาณ เป็นมนตร์อันสูงสุด หามนตร์ใดเปรียบปานมิได้ เป็นมนตร์ขจัดปิดเป่าความทุกข์ทั้งหลาย เป็นสัจธรรมอันหาความเท็จมิได้” กล่าวคือ มีการระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ถ้าได้สดสาธยายพระสูตรนี้ ความทุกข์ทั้งหลายย่อมมลายหายสูญไป เป็นมนตร์ที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง

นอกจากนี้ ในช่วงท้ายของพระสูตรที่มีลักษณะเหมือนการท่องมนตร์อะไรบางอย่างที่ว่า “羯諦羯諦 (gyatei gyatei)” ซึ่งนับเป็นส่วนที่แปลกไปกว่าส่วนอื่น เพราะเป็นการแปลในลักษณะการเลียนเสียง โดยใช้เสียง “คเต คเต (gate gate)” ในต้นฉบับคัมภีร์ภาษาสันสกฤตมาวางไว้ ทำไมถึงไม่แปลความหมายของเนื้อความในส่วนนี้ออกมา นั่นเป็นเพราะ เนื้อหาในส่วนนี้เป็น “มนตร์” หากมีการแปลและนำเนื้อความอื่นใส่ลงไป จะทำให้สูญเสียอานุภาพไปนั่นเอง

นักศึกษา : เพิ่งได้ยินเป็นครั้งแรกว่า “ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร” เป็น “มนตร์” และพอได้ยินอย่างนี้แล้วรู้สึกแปลก ๆ ไปเลยนะครับ

อาจารย์ : เป็นไปได้ครับ พอได้ยินคำว่า “อานุภาพลึกลับ” หรือ “อานุภาพเหนือธรรมชาติ” ย่อมมีคนจำนวนไม่น้อยที่รู้สึกแปลกไป นั่นเป็นเพราะ อาจจะมีวลีสนทนาระหว่างคำว่า “เหนือธรรมชาติ” กับคำว่า “งมงาย” ก็เป็นไปได้ ซึ่งทั้งสองคำนี้ แม้จะดูคล้ายคลึงกัน แต่ก็

คนละอย่างกัน “งมงาย” คือ การที่กักตึงความสัมพันธ์ที่ไม่ถูกต้องในเหตุและผลของปรากฏการณ์ 2 อย่างที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น เห็นอีกาบินมาที่สวนแล้วร้อง ในวันรุ่งขึ้นคุณแม่เกิดเสียชีวิตลงไป ความคิดที่ว่า “สาเหตุที่คุณแม่เสียชีวิต นั้นเป็นเพราะอีการ้อง” ความเห็นเช่นนี้ เราเรียกว่า “งมงาย” เพราะไม่มีความสัมพันธ์ในเรื่องเหตุและผลใด ๆ ระหว่างปรากฏการณ์ทั้ง 2 อย่าง เป็นเพียงการกักตึงเท่านั้น

ส่วนคำว่า “เหนือธรรมชาติ” คือ ปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกนี้มีเรื่องที่สามารถสัมผัสได้ถึงพลังบางอย่างที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยปัญญา มนุษย์ ตัวอย่างเช่น มีผู้ป่วยอาการหนักท่านหนึ่งที่แพทย์วินิจฉัยว่าสามารถอยู่ได้อีกเพียง 2 สัปดาห์เท่านั้น ได้สวดมนต์เป็นประจำทุกวัน แล้วก็มีชีวิตยืนยาวไปอีกครึ่งปี ทำให้สามารถไปร่วมงานแต่งงานของลูกสาวได้ จากนั้นในวันรุ่งขึ้นก็เสียชีวิต การที่พระสูตรจะมีอำนาจในการรักษาหรือไม่นั้น คงไม่มีใครทราบ แต่สิ่งที่เกิดขึ้น คือ พระสูตรนั้นมีผลบางอย่างในด้านจิตใจ ซึ่งหากผู้ป่วยผู้นั้นได้ถือเอาความพิเศษดังกล่าวเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ “อำนาจเหนือธรรมชาติ” ย่อมมีแก่บุคคลนั้น

นักศึกษา : แม้จะกล่าวเช่นนี้ ก็ยากที่ผมจะยอมรับได้ สิ่งนั้นไม่น่าจะเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ น่าจะเป็นเพียง “ปรากฏการณ์พลาซีโบ”²⁵ เท่านั้น เหมือนนำแป้งสาลีมาปั้นเป็นเม็ด แล้วบอกว่า

²⁵ プラシーボ効果 (purashībo kōka) หรือ プラセボ効果 (purasebo kōka) เป็นปรากฏการณ์ที่ใช้สิ่งที่ไม่ผลในการรักษาโรค จ่ายให้แก่คนไข้โดยไม่บอกความจริง เป็นการใช้หลักจิตวิทยา ส่งผลให้อาการป่วยของคนไข้ดีขึ้น (ผู้แปล : ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Placebo Effect) คำว่า “พลาซีโบ” แปลว่า “จงปลอมโยน” ในภาษาละติน

เป็นยา ไม่น่าเชื่อ พอทานไปเรื่อย ๆ อาการป่วยกลับดีขึ้น พระสูตรที่ว่านี้
ก็มีสภาพแบบเดียวกันหรือเปล่าครับ ?

อาจารย์ : การที่เราจะนึกว่า การสวดสาธยายพระสูตรแล้วจะมีอายุที่ยืนยาวขึ้นนั้น อาจเป็นเพียงปรากฏการณ์พลาศีโบ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่สามารถคิดได้ ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล แต่ทว่า การที่เชื่อว่ามีพลังอันยิ่งใหญ่อะไรบางอย่าง ย่อมส่งผลในด้านจิตใจ และผลดังกล่าวทำให้สามารถเอาชนะอาการป่วยได้ บุคคลเหล่านี้มีอยู่จริง และแน่นอน ย่อมมีบุคคลที่คิดว่า ไม่ว่าจะพยายามเพียงใดก็ตาม หากอาศัยเพียงตัวของตัวเองลำพัง ย่อมไม่สามารถก้าวข้ามไปได้ จะมีอานุภาพอะไรบางอย่างที่ยิ่งใหญ่ ที่สามารถช่วยตนเองให้ก้าวข้ามผ่านอุปสรรคไปได้หรือไม่ และการช่วยเหลือในลักษณะเช่นนี้ คือ สิ่ง “ปริชญาปารมิตาสูตร” ใช้เป็นพื้นฐานของสิ่งที่เรียกว่า “อานุภาพเหนือธรรมชาติ” ซึ่งผมคิดว่าไม่ได้เป็นเรื่องเลวร้ายแต่อย่างใด

เมื่อพูดถึงอานุภาพที่ก้าวข้ามปัญญาของมนุษย์ เราอาจจะรู้สึกแปลก ๆ แต่ใน “ปริชญาปารมิตาสูตร” ได้เพิ่มแนวคิดใหม่ในเรื่องอานุภาพเหนือธรรมชาติเข้าไป เป็นการเปิดช่องทางใหม่ในการช่วยเหลือสรรพชีวิต มนุษย์เราไม่ว่าใครย่อมมีความคิดที่ว่า “แม้จะดูเป็นเรื่องที่ไม่น่าเป็นไปได้ แต่ก็อยากให้เกิดขึ้น” และการที่คิดว่า หากมีอานุภาพอะไรบางอย่างในโลกนี้ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ย่อมเป็นการให้ความหวังแก่ผู้ที่สิ้นหวัง

นักศึกษา : “ปริชญาปารมิตาสูตร” มีเรื่องอานุภาพเหนือธรรมชาติซ่อนอยู่ในแนวคำสอน ซึ่งปฏิเสธแนวคิดในเรื่องกฎแห่งกรรมที่ปรากฏ

ใน “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” แม้เป็นเรื่องที่ยังไม่ค่อยชัดเจน แต่ในทางกลับกัน ก็สามารถช่วยเหลือผู้คนได้มากขึ้นด้วยแนวคิดนี้ ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ดี ใช่ไหมครับ ?

อาจารย์ : เป็นเช่นนั้นครับ ใน “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” ได้กล่าวถึงในเรื่องของ “กรรม” บ้าง “สังสารวัฏ” บ้าง แม้จะเป็นสิ่งที่ยากต่อการยอมรับของผู้คนในปัจจุบันก็ตาม แต่ก็แทบไม่มีเรื่องราวที่เหนือธรรมชาติที่อย่างใด สำหรับผู้ที่ปรารถนาจะขจัดความทุกข์ที่อยู่ ในใจด้วยกำลังความสามารถของตนเองนั้น “พระพุทธศาสนาของพระศาकยมุณี” ถือว่าเป็นคำสอนที่ค่อนข้างสมบูรณ์แบบที่เดียว แต่ในขณะ เดียวกัน ก็มีสิ่งที่ยากต่อการปฏิบัติสำหรับทุกคน นั่นคือ การออกบวช และประพฤติปฏิบัติธรรม จึงเป็นเหตุให้มีผู้คนที่คำสอนของ “พระพุทธ ศาสนาของพระศาकยมุณี” เพียงอย่างเดียวไม่สามารถช่วยเหลือได้เกิดขึ้น และเพื่อช่วยเหลือผู้คนที่ทั้งหลายดังกล่าว “ปรัชญาปารมิตาสูตร” จึงถือกำเนิดขึ้น หากเราพิจารณาเช่นนี้ การปฏิเสธแนวคิดของ “พระพุทธ ศาสนาของพระศาकยมุณี” ก็มีส่วนที่ทำให้สามารถมองเห็นแนวทางใหม่ ในการช่วยเหลือผู้คนที่ทั้งหลายดังกล่าว

(โปรดติดตามบทที่ 3 ในวารสารฉบับต่อไป)

บรรณานุกรม

- ภาษาต่างประเทศ

1) หนังสือ

SASAKI, Shizuka (佐々木閑). *Bessatsu NHK hyappun de meicho shūchū kōgi Daijō Bukkyō kōshite Budda no oshie wa henyō shita* 別冊 NHK100 分 de 名著 集中講義 大乘仏教 こうしてブッダの教えは変容した (วรรณกรรมชื่อดังใน 100 นาทีของ NHK พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน: เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย). Tokyo: NHK Publishing, 2017.

ภาคผนวก

หลักเกณฑ์การอ้างอิง
ของวารสารธรรมธารา
(ปรับปรุงครั้งที่ 2)

ประวัติการศึกษา
ของบรรณาธิการและผู้เขียน

อักษรย่อและหลักเกณฑ์การอ้างอิง คัมภีร์พระพุทธศาสนา

1. อักษรย่อคัมภีร์

- อักษรย่อตัวโรมัน ยึดตามพจนานุกรม Critical Pāli Dictionary¹
- อักษรย่อตัวไทย ยึดตามที่ระบุในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539²

2. อักษรย่ออื่นๆ

มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ภูมิพล	คัมภีร์ฉบับภูมิพล
หลวง	พระไตรปิฎกแปลฉบับหลวง
Apte	<i>The Practical Sanskrit-English Dictionary (Revised and enlarged edition)</i> . 1986. Vaman Shivaram Apte. Kyoto: Rinzen Book.
Be	คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉန္ดฐสังคีติ (Burmese edition)
BHS	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. I: Grammar</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
BHSD	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. II: Dictionary</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
C ^e	คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี หรือฉบับ Simon Hewavitarne Bequest Series (Ceylon edition)

¹ ดูรายละเอียดได้ที่ https://cpd.uni-koeln.de/intro/vol1_epileg_abbrev_texts

² ดูรายละเอียดได้ที่ http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html

- E^e คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (European edition (PTS))
- HOS *Harvard Oriental Series*
- IAKBh I *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition) Part I Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- IAKBh II *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition) Part II Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- KBD *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Bukkyō Kan-Bon Daijiten 佛教漢梵大辞典. 1997. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo.
- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1986. Monier Williams, Tokyo: Meicho-fukyukai. (first printed.1899. Oxford: Clarendon Press)
- NPED *A Dictionary of Pāli, Part II*. 2010. Margaret Cone, Pali Text Society.
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1925. T.W. Rhys Davids and William Stede. London: PTS.
- PTS สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)
- PW *Sanskrit-Wörterbuch*. 7 vols. 1855-75. Otto Böhtlingk and Rudolph Roth. St.Petersburg.
- S^e คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ (Siamese edition)

3. รูปแบบการอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์

- สามารถระบุการอ้างอิงได้ 2 แบบ คือ

1) ระบุชื่อคัมภีร์ และเลขกำกับ มี 2 แบบ

1.1) ระบุ เล่ม-หน้า เช่น DN II 105

1.2) ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ชุ.อิติ. 25/195/237

2) ระบุตัวเลข “วรรค” “พระสูตร” “คาถา”

ซึ่งต้องเรียงตามลำดับที่ได้กำหนดไว้แล้วใช้เครื่องหมาย

ทวิภาค (Full stop) “.” คั่นระหว่างกัน

- ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร

- ให้เขียนเป็นตัวเลขอารบิก

• กรณีต้องการอ้างอิงข้อมูลระดับบรรทัด สามารถใส่เครื่องหมายจุลภาค “,” ต่อจากเลขหน้า แล้วใส่เลขระบุบรรทัดเป็นตัวห้อย (Subscript) เช่น DN II 105,³⁵⁻³⁷ หรือ ชุ.อิติ. 25/195/237,¹⁹ (บาลี.มมร)

- กรณีคัมภีร์เดียวกัน แต่มีการอ้างอิงหลายหน้า ใช้ “,” คั่นแบ่งหน้า

ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218, 227, 421

ตัวอย่างที่ 2 - ที.มหา. 10/191/158, 253/203 (บาลี.มมร)

- กรณีเปรียบเทียบคัมภีร์เดียวกัน ต่างจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งหน้า

ตัวอย่าง - AN (E^e) II 120; (C^e) II 210; (S^e) II 112; (B^e) II 77

- กรณีหลายคัมภีร์หรือหลายจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งคัมภีร์ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218; MN I 72; Nidd I 82

ตัวอย่างที่ 2 - AN (E^e) I 41; MN (C^e) III 70; Khp (S^e) 57

ตัวอย่างที่ 3 - ที.มหา. 10/191/158 (บาลี.มมร); ที.ปา. 11/108/10 (บาลี.มมร)

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
คัมภีร์บาลี³ • พระไตรปิฎก	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (PTS หรือ E ^๑)	Vin IV 104 , Vin IV 104, ₁₂ DN III 218 , DN III 218, ₃
	(ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า	ขุ.อป. 32/502 (บาลี.มมร) ขุ.อิติ. 25/195/237 (บาลี.มจร)
	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (ไทย) สยามรัฐ (พม่า) ญาณสังคีติ (ศรีลังกา) พุทธชยันตี	MN (E ^๑) III 19 Vin (S ^๑) IV 144 Vin (B ^๑) IV 144 DN (C ^๑) II 105-106
	• อรรถกถา • ฎีกา • อนุฎีกา (ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เลขเล่ม อรรถกถาให้แนบแยกคัมภีร์ เช่น ปปัญจ- สุธนมี 4 เล่ม ให้แนบ 1 ที่เล่มแรกของ ปปัญจสุทธินี้ และเมื่อขึ้นอรรถกถา คัมภีร์ใหม่ เช่น สวรรตปภาสินี ก็ให้ แนบ 1 ที่เล่มใหม่ของสวรรตปภาสินี แต่หากว่าอรรถกถาใดมีเพียงเล่ม เดียว ให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า โดย ไม่ต้องใส่เลขเล่ม	ส.มหา.อ. 19/592 (บาลี.มมร) ม.มฺ.อ. 2/452/254 (บาลี.มจร) ขุ.ธ.อ. 6/138 (บาลี.มจร)

³ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์บาลีให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป

• ฉบับยุโรป, ไทย, พม่า ศรีลังกา ที่ใช้อักษรโรมัน ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ - เล่ม - หน้า เป็นหลัก (เครื่องหมาย - คือ เว้นวรรค 1 เคาะ)

• ฉบับไทยที่ใช้อักษรไทย ให้ยึดรูปแบบ
อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ชื่อฉบับ)

• หากมีการเปรียบเทียบคัมภีร์หลายสายจารีตที่ใช้อักษรโรมัน
ให้ใส่อักษรย่อของสายจารีตกำกับด้านหลังชื่อคัมภีร์นั้นๆ ด้วย

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
ทิเบต	Peking Edition Derge Edition * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แถว หน้า P118.269a3-270a5 D96.269a3-270a5 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร P Thu 128b5-129b7 D Ña 103b9
จีน	ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว (Taisho Shinshu Daizokyo) * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แถว หน้า T32.101a7-101b19 (no.1648) หรือ T32.101a7-101b19 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร T 1648
ฉบับแปล ภาษาไทย ⁴ • พระไตรปิฎก • อรรถกถา	ฉบับ มจร ฉบับ มมร ฉบับหลวง	ช.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร) ช.อป. 71/394/912 (ไทย.มมร) ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.หลวง)
	ฉบับ มจร * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า โดยใช้ อักษรย่อตามที่ปรากฏอยู่บริเวณสัน เล่มของอรรถกถา มจร เช่น สมันตปา- สาทิกา ภาค 1 คือ วิ.อ. 1 เป็นต้น แล้ว จึงระบุ ข้อ/หน้า แต่หากอรรถกถาไม่มี เล่มเดียวให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า ฉบับ มมร * อ้างเป็น เล่ม/หน้า	วิ.อ. 1/36/312 (ไทย.มจร) ที.สี.อ. 2/68-70 (ไทย.มจร) อ.อ.เอก.อ. 32/231 (ไทย.มมร)

⁴ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์แปลภาษาไทยให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป คือ **อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ไทย.ผู้แปล)** เป็นหลัก แต่หากต้องการเพิ่มรายละเอียด เช่น ปีที่พิมพ์, หรือระดับบรรทัด สามารถเพิ่มเติมได้เมื่อต้องการใช้งาน

(ตัวอย่างการระบุรูปแบบการอ้างอิงอยู่หน้าถัดไป)

4. การใส่ชื่อคัมภีร์ในงานเขียน

- **งานเขียนภาษาอังกฤษ** ชื่อคัมภีร์อักษรโรมัน ใช้เป็นตัวเอียง เช่น *Dīghanikāya*, *Līnatthappakāsinī*, *Visuddhimagga* เป็นต้น

- **งานเขียนภาษาไทย** ชื่อคัมภีร์อักษรไทยไม่ต้องทำตัวเอียง แต่หากมีการกำกับชื่อคัมภีร์เป็นอักษรโรมันทั้งในบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และการอ้างอิงท้ายกระดาษ (Footnote) ให้ทำตัวเอียงเฉพาะอักษรโรมัน เช่น คัมภีร์ทีฆนิกาย (*Dīghanikāya*) เป็นต้น

แบบทั่วไป

– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

แบบละเอียด

– ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะปีที่ตีพิมพ์

– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะเลขบรรทัด

– ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร)

หลักเกณฑ์การอ้างอิงอื่นๆ

หลักการ : ยึดตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

ลักษณะอ้างอิง : เชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

1. คำแนะนำเบื้องต้น

- **ชื่อผู้แต่งคนไทย** ให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทั้งเชิงอรรถ และ บรรณานุกรม เช่น ปัญญวดี ศิริวัฒนชัย

- **ชื่อผู้แต่งคนต่างประเทศ**

กรณีอ้างอิงในเชิงอรรถให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทุกคน เช่น Lisa Kelly
กรณี**บรรณานุกรม**ให้ลง “นามสกุล, ชื่อ” เฉพาะคนแรก ส่วนคน
ต่อไปใช้ “ชื่อ นามสกุล” เช่น KELLY, Lisa and Philip BALL และให้ทำ
อักษร Small Cap กับนามสกุลของผู้แต่งทุกคน

- **ชื่อหนังสือ/ชื่อวารสาร** ทั้งภาษาไทย และต่างประเทศ ใช้ *ตัวเอียง*
กรณีเป็นภาษาญี่ปุ่น/จีน ให้ใช้ “คำอ่านโรมัน อักษรจีน/ญี่ปุ่น
(คำแปลไทย).”

ตัวอย่าง สมภาร พรหมทา. เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย: กรุงเทพมหานคร, 2542.

LEVITT, Steven, and Stephen J. DUBNER. *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. New York: William Morrow, 2005.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōten no kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวินัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวินัยคัมภีร์ พระพุทธศาสนาหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

- ปีตีพิมพ์ ใช้เลขปี ค.ศ. หรือ ปี พ.ศ. ตามที่ปรากฏในงานเขียน
- กรณีพิมพ์ซ้ำ ให้ใช้ปีของเล่มที่ใช้อ้างอิงจริง ๆ
- กรณีผู้เขียนคนเดียว มีงานเขียนตั้งแต่ 2 งานขึ้นไปในปีเดียวกัน งานเขียนใช้เลขปี พ.ศ. ให้ใช้ ก, ข, ค... ต่อท้ายปีตามลำดับ
งานเขียนใช้เลขปี ค.ศ. ให้ใช้ a, b, c... ต่อท้ายปีตามลำดับ
- กรณีไม่ปรากฏปีตีพิมพ์ ภาษาไทยใช้ “ม.ป.ป.” ต่างประเทศใช้ “n.d.”

2. การอ้างอิงเชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

2.1 บรรทัดแรกของข้อมูลหรือสิ่งอ้างอิง ให้ย่อหน้า 1 ครั้ง แล้วจึงพิมพ์หมายเลขอ้างอิงเป็นตัวยก และเว้นวรรค 1 เคาะ แล้วจึงพิมพ์แหล่งอ้างอิงตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

2.2 กรณีผู้แต่ง **2-4 คน** ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง **4-10 คน** ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

2.3 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “เรื่องเดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “ibid.”

2.4 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยมีเอกสารอื่นมาคั่น ให้ใช้การอ้างอิงแบบย่อ (Short Form) ยกมาเพียง ชื่อผู้แต่ง, ชื่อหนังสือ, หน้า.

3. การลงบรรณานุกรม (Bibliography)

3.1 พิมพ์ข้อมูลอ้างอิงชิดขอบกระดาษ เมื่อขึ้นบรรทัดต่อไป ต้องย่อหน้า 1 ครั้ง

3.2 ให้เรียงประเภทเอกสารในบรรณานุกรมดังต่อไปนี้

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- (1) พระไตรปิฎก
- (2) หนังสือ คัมภีร์ ตำราที่เป็นต้นฉบับ

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

- (1) อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
- (2) หนังสือทั่วไป/หนังสือแปล
- (3) พจนานุกรม/สารานุกรม
- (4) วารสาร/นิตยสาร/หนังสือรวมบทความ
- (5) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์
- (6) รายงานวิจัย/รายงานที่ประชุมทางวิชาการ
- (7) จุลสาร/เอกสารอัดสำเนา/เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์
เผยแพร่และเอกสารอื่นๆ
- (8) ข้อมูลออนไลน์/สื่อออนไลน์/สื่ออิเล็กทรอนิกส์

3.3 เมื่อเรียงประเภทเอกสารแล้ว ให้เรียงลำดับเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษร โดยให้เรียงลำดับเอกสารที่เป็นภาษาหลักที่ใช้ในการนิพนธ์งานขึ้นก่อน แล้วจึงตามด้วยเอกสารภาษาอื่นๆ

3.4 เมื่อเรียงเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษรแล้ว ให้เรียงลำดับปีของเอกสารตามลำดับการพิมพ์

3.5 กรณีเอกสารและสิ่งอ้างอิงหลายเรื่อง ผู้แต่งคนเดียวหรือคณะเดียวกัน เมื่อเรียงลำดับในรายการเอกสารและสิ่งอ้างอิงไม่ต้องพิมพ์ชื่อผู้แต่งซ้ำ โดยพิมพ์เครื่องหมาย Underscore ยาวเท่ากับความยาวของชื่อผู้แต่งที่ซ้ำแทนการพิมพ์ชื่อ

3.6 กรณีผู้แต่งหลายคน

- (1) ให้เรียงรายการที่มีผู้แต่งคนเดียวจนหมดก่อน แล้วจึงใส่รายการที่มีผู้แต่งหลายคน โดยยึดตัวอักษรของผู้เขียนคนแรกเป็นสำคัญ
- (2) ให้เรียงลำดับผู้แต่งที่ปรากฏในเอกสารอ้างอิงนั้นๆ
- (3) ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

รูปแบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ

¹ โกศล วงศ์สวรรค์ และคณะ, *ปัญหาสังคม (Social Problem)* (กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549), 74-76.

² สุภัค มหาวรรการ, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ* ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), (มกราคม-มิถุนายน 2555): 67.

³ ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

⁴ พระไพศาล วิสาโล, *ศาสนาประจำใจ* (กรุงเทพมหานคร: โพสต์บุ๊กส์), 77.

⁵ พระไพศาล วิสาโล, *สุขเหนือใจ* (กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊กส์, 2552), 25.

⁶ กฤติกาวัลย์ หิรัญลี, *โกณฑัญญะบรมครูโอรสเอกของโลก* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 83.

⁷ Svetlana Cicmil et al., *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice* (New Jersey: Project Management Institute, 2009), 54-55.

⁸ Margaret Lock, “Comprehending the Body in the Era of the Epigenome.” *Current Anthropology* 56, no. 2, (April 2015): 162.

⁹ Ibid., 165.

¹⁰ กฤติกาวัลย์ หิรัญลี, *โกณฑัญญะบรมครูโอรสเอกของโลก*, 89.

รูปแบบการลงบรรณานุกรม

ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

กฤติกาวัลย์ หิรัญลี. *โกณฑัญญะบรมครูไกรเอกของโลก*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

โกศล วงศ์สวรรค์, สุธีลา ตุลยะเถียร, สถิต วงศ์สวรรค์, อ้วน อรชร และสุพัตรา สุภาพ. *ปัญหาสังคม (Social Problem)*.

กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549.

พระไพศาล วิสาโล. *ศาสนาประจำใจ*. กรุงเทพมหานคร: โพสต์บุ๊กส์, 2552.

_____. *สุขเหนือสุข*. กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊กส์, 2552.

3. วารสาร

สุภัค มหาวรรกร. “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก.” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ* ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), มกราคม-มิถุนายน 2555: 60-77.

ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

CICMIL, Svetlana, Terry COOKE-DAVIS, Lynn CRAWFORD, Kurt A. RICHARDSON, and Project Management Institute. *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice*. New Jersey: Project Management Institute, 2009.

ตัวอย่างในกรณีต่างๆ

1. หนังสือ

1.1 ผู้แต่ง 1 คน, 2-4 คน และ 4 คนขึ้นไป

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนาหายาน (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 225.

² David Shields, *How Literature Saved My Life* (New York: Alfred A. Knopf, 2013), 33.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนาหายาน. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

SHIELDS, David. *How Literature Saved My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2013.

เชิงอรรถ กรณีผู้แต่ง 2-4 คน ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง 4-10 คน ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

บรรณานุกรม ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

1.2 หนังสือภาษาจีน/ญี่ปุ่น และภาษาต่างประเทศอื่นๆ นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน), \ ชื่อหนังสือ
คำอ่านโรมัน \ ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย) \
(สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Masahiro Shimoda, (下田正弘), *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน) (Tokyo: Shunjūsha, 1997), 55.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน). \ ชื่อหนังสือคำอ่านโรมัน \
ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย). \
สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

1.3 หนังสือที่มีผู้ดำเนินการต่างๆ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ, \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Joad, *ปรัชญา*, แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), 77.

² Yves Bonnefoy, *New and Selected Poems*, ed. John Naughton and Anthony Rudolf (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ.
สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

Joad. *ปรัชญา*. แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521.

BONNEFOY, Yves. *New and Selected Poems*. Edited by John Naughton and Anthony Rudolf. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

หนังสือแปล ให้ใส่ “แปลโดย” หรือ “trans.”

หนังสือที่มีบรรณาธิการดูแล ให้ใส่ “บรรณาธิการโดย” หรือ “ed.”

หนังสือที่มีผู้รวบรวม ให้ใส่ “รวบรวมโดย” หรือ “comp.”

เมื่อเขียนในบรรณานุกรม ต้องเขียนเป็นคำเต็มคือ Translated by, Editor by, Compiled by.

1.4 หนังสือบนเว็บไซต์ออนไลน์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ, \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า,
\ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

¹ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรมทา, *มนุษย์กับการใช้เหตุผล* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549), 46-47,
<http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.

² Mark Evan Bonds, *Absolute Music: The History of an Idea* (New York: Oxford University Press, 2014), 3,
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.
ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรมทา. *มนุษย์กับการใช้เหตุผล*.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา,
2549.
<http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.
BONDS, Mark Evan. *Absolute Music: The History of an Idea*.
New York: Oxford University Press, 2014.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

2. สารานุกรม พจนานุกรม

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อเรื่อง, \ ครั้งที่พิมพ์. \ อ้างคำว่า \ “คำที่อ้างอิง.”

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “โลกาภิวัตน์.”

² Francis S. Drake, *Dictionary of American Biography* (1937), s.v. “Wadsworth, Jeremiah.”

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

DRAKE, Francis S.. *Dictionary of American Biography* (1937).

Boston: Houghton, Osgoog&Company, 1879.

หมายเหตุ: การลงคำศัพท์หรือเรื่องที่อ้างอิง ให้พิมพ์คำว่า “อ้างคำว่า” ในงานเขียนภาษาไทย ส่วนในงานเขียนภาษาต่างประเทศ ให้ใช้ตัวอักษรย่อว่า s.v. (อ้างคำเดียว) หรือ s.v.v. (อ้างมากกว่า 1 คำ) กรณีสืบค้นข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

3. วารสาร นิตยสาร หนังสือรวมบทความ

3.1 วารสาร นิตยสาร

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อวารสาร \ ปีที่, ฉบับที่ \ (ช่วงเวลาที่ตีพิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ ษมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์, “ปีก่อตั้งกนิษกักราช,” *วารสารธรรมธาดา* ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 100.

² Sharon R. Wesoky, “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics,” *Signs* 40, no. 3 (Spring 2015): 651.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อวารสาร \ ปีที่, \ ฉบับที่, \ (ช่วงเวลาที่ตีพิมพ์): \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

ษมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์. “ปีก่อตั้งกนิษกักราช.” *วารสารธรรมธาดา* ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 97-115.

WESOKY, Sharon R. “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics.” *Signs* 40, no. 3 (Spring 2015): 647-666.

3.2 หนังสือรวมบทความ

- **เชิงอรรถ**_____

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน,” *พุทธศาสนามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียง* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ชวนอ่าน, 2561): 14.

² George Cardona, “Sanskrit,” *The Indo-Aryan Languages* (Routledge: New York, 2003): 116.

- **บรรณานุกรม**_____

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์: \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน.” *พุทธศาสนามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ชวนอ่าน, 2561: 14-32.

CARDONA, George. “Sanskrit.” *The Indo-Aryan Languages*. Routledge: New York, 2003: 116-160.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

5. ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ “ชื่อวิทยานิพนธ์,” \ (ระดับวิทยานิพนธ์,
\ ชื่อมหาวิทยาลัย, \ ปีพิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ กมลรัตน์ ชวนสบาย, “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 50.

² Mihwa Choi, “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty” (PhD diss., University of Chicago, 2008), 59

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ “ชื่อวิทยานิพนธ์.” \ ระดับวิทยานิพนธ์, \ ชื่อมหาวิทยาลัย,
\ ปีพิมพ์.

กมลรัตน์ ชวนสบาย. “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

CHOI, Mihwa. “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty.” PhD diss., University of Chicago, 2008.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต” “Master’s thesis” และ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก หรือดุษฎีนิพนธ์ ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต” “PhD diss.”

6. รายงานวิจัย/รายงานที่ประชุมทางวิชาการ

6.1 รายงานวิจัย

- **เชิงอรรถ** _____

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย, \ “ชื่อโครงการ,” \ (ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ), เลขหน้า.

¹ ประไพรัตน์ ไวทยกุล และคณะ, “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร,” (รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556), 20-21.

- **บรรณานุกรม** _____

ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย. \ “ชื่อโครงการ.” \ ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ.

ประไพรัตน์ ไวทยกุล, ลัดดา กิจนพศรี, ธนวรรณ ยอดบุรี, จักรกฤษณ์ สนอ่อง, ปราการ นทีประสิทธิพร, อธิธิชัย อ่อนน้อม, สุดาร์ตน์ สิงหเดช, ณัฐฐเอก แก้ววรรณคดี และปรางทิพย์ แก้วประสิทธิ์. “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร.” รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556.

6.2 รายงานที่ประชุมทางวิชาการ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียน, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่องานประชุมวิชาการ, วันที่จัดงาน, (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ หน้า.

¹ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย), “ถึนกำเนตภาษาบาลี,” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธศาสนา, 20 มกราคม 2559, (กรุงเทพมหานคร: พีเอสก็อปปี, 2559), 27.

² Félix Balado, “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding,” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*, March 14-19, 2010 (Dallas: IEEE, 2010), 22.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียน. \ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่องานประชุมวิชาการ. วันที่จัดงาน. สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, ปีที่พิมพ์.

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย). “ถึนกำเนตภาษาบาลี.” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธศาสนา. 20 มกราคม 2559. กรุงเทพมหานคร: พีเอสก็อปปี, 2559.

BALADO, Félix. “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding.” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*, Dalls. March 14-19, 2010. Dallas: IEEE, 2010.

7. ข้อมูลจากเว็บไซต์

7.1 เว็บไซต์ที่ปรากฏชื่อผู้แต่ง วันที่เผยแพร่

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี), \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ ศรัณยู นกแก้ว, “ที่สุดมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร,’” *The Standard*, 7 เมษายน 2562,

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

² Keith Schneider, “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation,” *New York Times*, November 7, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

• บรรณานุกรม

ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์. \ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี). \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ศรัณยู นกแก้ว. “ที่สุดมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร.’” *The Standard*, 7 เมษายน 2562.

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

SCHNEIDER, Keith. “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation.” *New York Times*, November 7, 2007. <http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

7.2 เว็บไซต์ที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และไม่ปรากฏวันที่เผยแพร่

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ “ชื่อเรื่อง”, \ ชื่อเว็บไซต์, \ สืบค้นเมื่อ วันที่วันเดือนปี, \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ “อุเทสิกเจติย์, อุเทสิกะเจติย์,” *ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)*, สืบค้นเมื่อ 30 กรกฎาคม 2559,

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

² “The Origin of Pagodas,” *China Through A Lens*, Accessed April 21, 2011,

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

• บรรณานุกรม

ชื่อเว็บไซต์. \ “ชื่อเรื่อง.” \ สืบค้นเมื่อวันที่วันเดือนปี. \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). “อุเทสิกเจติย์, อุเทสิกะเจติย์.” สืบค้นเมื่อ 30 กรกฎาคม 2559.

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

China Through A Lens. “The Origin of Pagodas.” Accessed April 21, 2011.

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

8. สื่อออนไลน์ (วิดีโอและเสียง)

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้บรรยาย, \ “ชื่อของสื่อ,” \ วันที่เผยแพร่, \ ชื่อองค์กรที่เผยแพร่, \ รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง, \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ นครินทร์ วนกิจไพบูลย์, “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงานของ หนุ่มเมืองจันทร์,” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561, The Standard, สื่อเสียง, 7:20,

<https://thestandard.co/podcast/thesecondsauce62/>.

² Jamila Lyiscott, “3 Ways to Speak English,” Filmed February 2014, Video, 4:29,

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้บรรยาย. \ “ชื่อของสื่อ.” \ วันที่เผยแพร่. \ ชื่อองค์กรที่เผยแพร่, \ รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง. \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

นครินทร์ วนกิจไพบูลย์. “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงานของ หนุ่มเมืองจันทร์.” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561.

The Standard, สื่อเสียง, 7:20.

<https://thestandard.co/podcast/thesecondsauce62/>.

LYISCOTT, Jamila. “3 Ways to Speak English.” Filmed February 2014 in New York, NY. TED video, 4:29.

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

9. การลงตาราง และแผนภาพ

9.1 ตาราง ให้จัดเรียง (1) ชื่อตาราง (2) ตาราง ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- ชื่อตาราง ให้พิมพ์คำว่า “ตารางที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อตาราง ด้วยอักษรปกติโดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง เมื่อพิมพ์เสร็จให้เว้นหนึ่งบรรทัด และแทรกตาราง ในกรณีตารางที่แทรกมีข้อมูลยาวเกิน 1 หน้ากระดาษ จำเป็นต้องต่อตารางหน้าถัดไป เมื่อขึ้นหน้ากระดาษใหม่ให้ใส่ชื่อตาราง เว้นวรรคหนึ่งครั้ง แล้วพิมพ์คำว่า (ต่อ) ไว้ในวงเล็บ เช่น “ตารางที่ 1 (ต่อ)” แล้วจึงแทรกตารางในส่วนที่เหลือต่อจนหมด

- ข้อความหัวตาราง ให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง ใช้อักษรตัวหนา แล้วคาดสี่เทา
- เส้นตาราง ให้ใช้สีดำ ความหนาที่ $\frac{1}{2}$ และปิดกรอบทุกด้าน
- การอ้างอิงที่มาของตาราง ให้ใช้วิธีการเดียวกับเชิงอรรถ

9.2 แผนภาพ หมายถึง รูปภาพ ภาพถ่าย แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น ให้จัดเรียง (1) ภาพ (2) ชื่อภาพ (3) ที่มาของภาพ ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- แผนภาพ ให้จัดวางกึ่งกลางหน้ากระดาษ กะขนาดให้ไม่ใหญ่ ไม่เล็กจนเกินไป แล้วเว้นบรรทัดหนึ่งบรรทัด เพื่อใส่ข้อมูลของภาพ

- ชื่อแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ภาพที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อแผนภาพด้วยอักษรปกติ โดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง

- ที่มาของแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ที่มา :” แล้วตามด้วยที่มาของภาพ ให้ยึดรูปแบบ Chicago เวอร์ชัน 17 ในการระบุมาของแผนภาพ และให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ

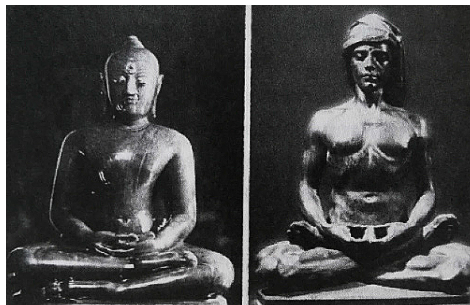
ทั้งนี้ตาราง และแผนภาพต้องลงแหล่งอ้างอิงในบรรณานุกรมด้วย โดยให้ใช้รูปแบบของแหล่งอ้างอิงนั้นเป็นนำลงบรรณานุกรม

ตัวอย่างการลงตาราง และแผนภาพ

• ตาราง

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่มาของความรู้ ตามปรัชญานายะกับข้อควรระวังในการเชื่อตามหลักกาลามสูตร¹

ความรู้ตามแนวคิด ของปรัชญานายะ	กาลามสูตร
อนุมาน (Comparison) ความรู้เกิดจากการหาเหตุผล	ข้อ 5 มา ตทุกเหตุ - อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)

ภาพที่ 1 พระแก้วมรกต (ซ้าย) พระพุทธรูปที่เจ้าฝรัง
ทำส่งมาถวายในหลวงรัชกาลที่ 5 (ขวา)
ที่มา : สมภาร พรหมทา, แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง : มนุษย์
(กรุงเทพมหานคร: ปิพีเค พรินติ้ง, 2560), 108.

¹ อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์, “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ,” วารสารธรรมธรา ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561): 67.

• บรรณานุกรม_____

สมภาร พรหมทา. แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง : มนุษย์.

กรุงเทพมหานคร: พีพีเค พรินต์ติ้ง, 2560.

อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์. “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ.” วารสารธรรมธารา
ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561):
67-110.

หากเป็นกรณีที่นอกเหนือจากหลักเกณฑ์นี้
สามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่

The University of Chicago. Notes and Bibliography. *The Chicago Manual of Style 17th edition text*. Accessed April 14, 2019.
<https://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/part3/ch14/toc.html>

ประวัติการศึกษา ของบรรณาธิการและผู้เขียน

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑโฒ), พ.บ., ดร.
Phragrupalad Suvattanabodhigun (Somchai THANAVUDDHO), M.D., Ph.D.

บรรณาธิการ (Editor)

E-Mail : thanavuddho@dhammakaya.or.th

- อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์) มหาวิทยาลัยโตเกียว (University of Tokyo) ประเทศญี่ปุ่น
- แพทยศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Ph.D. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.A. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.D. (Doctor of Medicine)
Chulalongkorn University, Thailand

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ธานีโย, ดร.
Phramaha Pongsak THANIYO, Ph.D.

นักวิจัยพิเศษ สถาบันวิจัย (Visiting Researcher)

(Research Center for World Buddhist Cultures, Ryukoku University, Japan)

E-Mail : thaniyo072@hotmail.com

- อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรบัณฑิต (พุทธศาสตร์) มหาวิทยาลัยริวกู (Ryukoku University) ประเทศญี่ปุ่น
- Ph.D. (Buddhist Studies), Ryukoku University, Japan
- M.A. (Buddhist Studies), Ryukoku University, Japan
- B.A. (Buddhist Studies), Ryukoku University, Japan

ศาสตราจารย์ ดร. ซาซากิ ชิซูกะ
Sasaki SHIZUKA, Prof., Ph.D.

มหาวิทยาลัยฮานาโซนโนะ (Hanazono University, Japan) ประเทศญี่ปุ่น

- อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรบัณฑิต (พุทธศาสตร์) มหาวิทยาลัยเกียวโต (Kyoto University) ประเทศญี่ปุ่น
- วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกียวโต (Kyoto University) ประเทศญี่ปุ่น
- Ph.D. (Buddhist Studies), Bukkyō University, Japan
- M.A. (Buddhist Studies), Kyoto University, Japan
- B.A. (Buddhist Studies), Kyoto University, Japan
- B.A. (Engineering), Kyoto University, Japan

พระมหาวุฒิชัย วุฑฒิชโย, ดร. (ป.ธ. 9)
Sanu MAHATTHANADULL, Asst. Prof., Ph.D.

คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย

Dean of Buddhist studies Faculty, Dhammakaya Open University, California

E-Mail : wtcdou@gmail.com

- พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พุทธศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย
- เปรียญธรรม 9 ประโยค สำนักเรียนวัดพระธรรมกาย
- Ph.D. (Buddhist Studies), Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand
- B.A. (Buddhist Studies), Dhammakaya Open University, California
- Pali Level 9th, Dhammakaya Temple, Thailand

ดร. วิลไพร สุจริตธรรมกุล
Wilaiporn Sucharitthammakul, Ph.D.

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,

Kasertsart University, Thailand

E-Mail : Wilaiporn.su@ku.th

- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์อินเดีย) สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์และวัฒนธรรมผากวัง ประเทศไต้หวัน
- สังคมและวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (ศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยฝูเหว่ ประเทศไต้หวัน
- บัณฑิต (วิชาการบัญชี) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- Ph.D. (Religion Studies) Department of Philosophy Peking University, Chinad
- M.A. (Indian Buddhist) The Faguang Institute of Buddhist Cultured, Taiwan
- M.A. (Religious Studies) College of Social Sciences, Fu Jen Catholic University, Taiwan
- B.Acc. (Accounting) Thammasat University, Thailand

ดร. ประภากร พนัสดิษฐ์
Prapakorn BHANUSSADIT

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI
DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

E-Mail : ferna_bhanussa@hotmail.com

- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ศาสนศึกษา) มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน
- ปรัชญามหาบัณฑิต (ศาสนศึกษา) มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน
- วิทยาศาสตร์บัณฑิต (วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการอาหาร) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- Ph.D. (Religious Studies), Peking University, China
- M.A. (Religious Studies), Peking University, China
- B.Sc. (Food Science and Technology), Kasetsart University, Thailand

ชาคริต แหลมม่วง
Chakhrut LAEMMUANG

นักศึกษาปริญญาเอก ภาควิชาเอเชียใต้ศึกษา คณะภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
(Ph.D. Candidate, Department of South Asian Studies, School of Foreign Languages, Peking University, China)

E-Mail : cha072@hotmail.com

- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาและวรรณคดีอินเดีย) มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน
- พุทธศาสตรบัณฑิต (บาลี) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประกาศนียบัตรอักษรธรมบัณฑิต และอักษรธรมมหาบัณฑิต อักษรธรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร
- เปรียญธรรม 8 ประโยค สำนักเรียนวัดพระธรรมกาย
- M.A. (Indian Languages and Literature), Peking University, China
- B.A. (Pali), Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
- Graduate Certificate in Abhidhamma, Rakhang Khositaram Woramahawihan Temple, Thailand
- Pali Level 8th, Dhammakaya Temple, Thailand

น้อมบูชาธรรม

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร: หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ)

หลวงพ่อดมชโย

หลวงพ่อดตชีโว

คุณยายอาจารย์มหารัตนอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง

การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลอย่างเต็มที่
การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า

ที.ม. 10/90/50-51 (ไทย.มจร)

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ	sarvapāpasyākaraṇaṃ
กุสลสฺส อุปสมฺปทา	kuśalasyopasampadaḥ
สจิตฺตปริโยทปนํ	svacittaparyavadanam
เอตํ พุทฺธานสาสนํ	etad buddhasya śāsanam
(ขุ.ธ. 10/54/57 (บาลี.มมร)	(สันสกฤต : Uv. 28)

諸惡莫作,	ཅད་རྩ་བ་ཚོད་བའི་ཚམས་ལས།
諸善奉行	མྱིག་བ་ཐམས་ཅད་མི་བྱ་ཞྩ།
自淨其意,	དགེ་བ་ལྷན་སྦྱས་ཚཱས་བར་བྱ།
是諸佛教。	རང་གི་སེམས་ནི་ཡོངས་སུ་གདུལ།
(จีน : T4.567b1-2)	འདི་ནི་སངས་རྒྱས་བསྐྱབས་པ་ཡིན། །
	(ทิเบต : Uv. 28)

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2408-1892 (Print) | ISSN 2651-2262 (Online)

ลิขสิทธิ์ มูลนิธิธรรมะคุ้มครองโลก

พิมพ์ครั้งที่ 1

กรกฎาคม 2564 จำนวน 500 เล่ม

ระยะเวลาตีพิมพ์ ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

โรงพิมพ์ สุขุมวิทการพิมพ์ จำกัด

จัดทำโดย

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

